

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte

Elise Van Durme

*De "mirakelen van Sint-Barbara" in het
Middelnederlands*

Studie en editie

Masterproef voorgedragen tot het behalen van de graad van
Master in de Taal- en letterkunde
Nederlands - Engels

2011-2012

Promotor Prof. dr. Desplenter Youri

Voorwoord

Deze scriptie werd geschreven om de graad van Master in de Taal- en Letterkunde: Nederlands-Engels te behalen. De keuze voor een onderwerp was erg uitgebreid. Niet alleen moest ik kiezen of ik in het Engels of Nederlands schrijven zou, maar ik diende ook tussen taalkunde en letterkunde te kiezen. Mijn keuze werd uiteindelijk bepaald door het vak Oudere Periode I, dat in het eerste semester van de master gedoceerd werd. Dit vak wakkerde mijn interesse voor Middelnederlandse literatuur sterk aan, en dus koos ik voor een onderwerp in de Nederlandse historische letterkunde.

Hoewel deze scriptie een tijdrovend werk was, werd het nooit een last, omdat het onderwerp mij erg interesseerde. Wat me ook gemotiveerd hield, was het feit dat ik tijdens het onderzoek en het schrijfproces erg veel bijleerde. Daarvoor wil ik graag mijn promotor, prof. Dr. Desplenter bedanken; het is vooral dankzij hem dat ik zoveel opgestoken heb.

Inhoudstafel

Inleiding	1
Hs. Gent, UB, 1761.....	1
Acta Sanctae Barbarae virginis et martyris, patronae morientium (Wenen, 1703)	3
Deel I: Studie	4
Hoofdstuk 1 Context	4
1.1 Religiositeit in de middeleeuwen.....	4
1.1.1 Algemene tendensen	4
1.1.2 Vrouwenkloosters	6
1.1.3 Sint-Elisabeth op de berg Sion.....	8
1.1.4 Productie van handschriften.....	13
1.1.5 Heiligenlevens.....	14
1.2 Sint-Barbara.....	16
1.2.1 Algemeen	16
1.2.2 Teksten over Sint-Barbara	20
Hoofdstuk 2 Vergelijking met de Latijnse mirakelen	27
2.1 Vergelijking	27
2.1.1 Mirakel vijf	27
2.1.2 Mirakel acht	29
2.1.3 Mirakel negen	30
2.1.4 Mirakel elf.....	31
2.1.5 Mirakel twaalf.....	32
2.1.6 Mirakel dertien.....	32
2.1.7 Mirakel veertien	34
2.1.8 Mirakel vijftien	36
2.1.9 Mirakel zestien.....	37
2.1.10 Mirakel zeventien.....	39
2.1.11 Mirakel achttien	40
2.1.12 Mirakel negentien	42
2.1.13 Mirakel twintig.....	42
2.1.14 Mirakel eenentwintig	44
2.1.15 Mirakel tweeëntwintig	45
2.1.16 Mirakel drieëntwintig.....	46

2.1.17	Mirakel vierentwintig.....	47
2.1.18	Mirakel vijfentwintig	48
2.1.19	Mirakel zesentwintig.....	49
2.1.20	Mirakel zevenentwintig	50
2.1.21	Mirakel achtentwintig	51
2.1.22	Mirakel negenentwintig	52
2.1.23	Mirakel dertig.....	53
2.1.24	Mirakel eenendertig	54
2.2	Bespreking	55
Conclusie		58
 <i>Deel II: Editie</i>		60
Bibliografie		94
	Primaire bronnen	94
	Secundaire bronnen	94
	URL's	97
Appendix		99
	Woordenlijst editie.....	99

Inleiding

Van de Middelnederlandse verhaalstof over Sint-Barbara zijn tot nu toe vooral de levensbeschrijvingen bestudeerd, onder andere door Mathilde Van Dijk. De mirakelen van Sint-Barbara daarentegen, zijn veel minder onderzocht. Op basis van een handschrift in de universiteitsbibliotheek van Gent heb ik een aantal mirakelen van Sint-Barbara bestudeerd. Een deel van die mirakelen heb ik geëditteerd en is hier terug te vinden in deel II. In deel I zal ik een studie van de geëditteerde tekst geven. Daarbij wordt eerst de context gegeven, waarin men (het ontstaan van) dit handschrift moet plaatsen. Daarna vergelijk ik alle mirakelen uit het handschrift uit Gent met hun Latijnse equivalent. Daarbij zal ik trachten te bepalen wat de belangrijkste inhoudelijke verschillen zijn tussen de Latijnse en Middelnederlandse traditie met Barbara-mirakelen. Voor de Middelnederlandse versie van de mirakelen werd hs. Gent, UB, 1761 gebruikt. De Latijnse mirakelen waarmee die vergeleken zijn, komen uit de *Acta Sanctae Barbarae virginis et martyris, patronae morientium*.

Hs. Gent, UB, 1761

Hs. Gent, UB, 1761 is ook gekend als *Devote tractaten en exempelen. Leven, translatie en mirakelen van Sint-Barbara*. Het handschrift werd in 1448 voltooid door Janneke Pinnox, een non uit het Regularissenklooster Sint-Elizabeth op de berg Sion in Brussel. Het handschrift meet 148 millimeter op 105 millimeter en telt 225 bladzijden. Het werd geschreven op perkament en papier, en werd gedecoreerd met initialen en randversiering.

De naam van het handschrift geeft de indeling ervan al aan. Het werk bestaat namelijk uit een levensbeschrijving, een translatie en een aantal mirakelen van Sint-Barbara. De overgeleverde

viten van Sint-Barbara in het Middelnederlands kunnen op basis van hun lengte opgedeeld worden in drie varianten: er zijn korte, lange, en extra lange viten.¹ Het heiligenleven in dit handschrift behoort tot de lange viten. (Van Dijk 2000, 29) Voorts bevat het handschrift een translatie, waarin verhaald wordt hoe het stoffelijk overschot van Sint-Barbara door een militaire expeditie overgebracht werd van haar oorspronkelijke begraafplaats naar een kerkhof in Rome. Later zou haar lichaam van Rome naar een klooster in Piacenza verplaatst zijn. Na de translatie volgen er verschillende exempelen, en als laatste bevat het werk de mirakelen van Sint-Barbara. Het handschrift wordt afgesloten met een brief aan de personen voor wie het geschreven werd en met informatie over het ontstaan van het handschrift. Op de laatste bladzijde vermeldt de kopiïste onder andere wanneer zij het handschrift afwerkte. Zij voltooide het boek in het jaar 1448 op Sint-Maartens dag, ofwel de vierde dag van de hooimaand, en schreef het boek ter ere van de heilige maagd en martelares Sint-Barbara. (hs. Gent, UB, 1761, f. 225r) Omdat zij het handschrift voor haar ouders kopieerde, stelt de kopiïste zichzelf voor als ‘ianneken pinnocx uwer dochter woenende te brucele te sinte lijsbetten int cloester.’ (f. 225r) Het Brusselse klooster noemt zij het sinte lijsbetten; lijsbet is daarbij een variant van de naam Elisabeth. Bij de voltooiing van het handschrift was er vijf jaar verstreken sinds de professie van de kopiïste.² Verder vermeldt ze dat zij haar professie aflegde toen zij eenentwintig jaar oud was, en dat zij op dat moment al dertien jaar in het klooster verbleef. (f. 225r) Dat betekent dus dat Janneke Pinnox amper acht jaar oud was toen zij in het klooster intrad. Uiteindelijk zou ze na de voltooiing van hs. Gent, UB, 1761 nog vijftien jaar in het klooster blijven; zij stierf daar op 27 maart 1463. (Van Dijk 2000, 44)

Op het einde van het handschrift vindt men ook een brief, waarvan de inhoud in hedendaagse woorden als volgt luidt:

Daarom lieve vader en zeer beminde moeder, bid ik u met heel mijn hart, dat wanneer u enige druk of zwaar lijden overkomt, dat u hoop en troost zult zoeken bij de moeder der ontfermhartigheid, Maria, de hemelse keizerin, die bedroefde en bedrukte mensen troost, en bij haar uitverkoren bruid, de reine maagd Sint-Barbara. Ik hoop dat zij u moederlijk zal troosten, en ik wens dat u dit boekje niemand geven zal want ik heb het

¹ De term ‘viten’ wordt gebruikt voor levensbeschrijvingen van heiligen.

² De professie is de eedaflegging in het klooster.

voor u beiden geschreven ter ere van onze lieve vrouw en de heilige maagd Sint-Barbara. En daarom wens ik dat u het bijhoudt, zolang u leeft. Maar indien iemand er graag in wil lezen, en u het hem niet weigeren wil om de liefde van de zoete maagd Sint-Barbara, dan ben ik bereid u een nieuw te schrijven. Ontvang het in dank, om de wil van degene die u zo graag en willig geschreven heeft, Janneke Pinnox, uw dochter wonende in het Sint-Elisabeth klooster. En ik wens al diegenen die hier in lezen een Ave Maria. (f. 224r-224v)

Acta Sanctae Barbarae virginis et martyris, patronae morientium (Wenen, 1703)

Als Latijnse versie van de mirakelen van Sint-Barbara werd de editie *Acta Sanctae Barbarae virginis et martyris, patronae morientium* van N. Müller gebruikt. Deze editie werd gepubliceerd in Wenen in 1703 en is dus niet recent, maar het was voor mij de enige toegankelijke bron. Ook voldoet deze editie voor mijn doeleinden, namelijk een vergelijking van een Latijnse en Middelnederlandse versie van de mirakelen van Sint-Barbara.

Op basis van de informatie die over de mirakelen te vinden is op narrative sources, blijken er slechts drie edities te zijn met Latijnse mirakelen van Sint-Barbara. Geen van deze drie is recent; de jongste dateert immers uit de 19e eeuw. Omdat van deze drie werken er slechts één beschikbaar was, was de keuze dan ook snel gemaakt. Via Gallica van de Bibliothèque nationale de France kon ik dit werk online raadplegen. Deel één van Müller's editie bevat een versie van het leven van Sint-Barbara. Op pagina 139 begint vervolgens deel twee, dat de mirakelen bevat. Op pagina 277 volgt de appendix. Behalve de mirakelen die in de *Bibliotheca Hagiographica Latina* vermeld worden, bevat deze editie ook nog andere mirakelen over Sint-Barbara.³ Deze zijn echter niet relevant voor mijn studie en zullen dus ook niet bestudeerd worden.

³ De *Bibliotheca Hagiographica Latina* is een catalogus met Latijnse hagiografische geschriften die eind negentiende eeuw tot stand kwam. De teksten zijn alfabetisch per heilige geordend.

Deel I: Studie

Hoofdstuk 1

Context

1.1 Religiositeit in de middeleeuwen

1.1.1 Algemene tendensen

In de veertiende en vijftiende eeuw slaagde de Kerk erin om meer greep te krijgen op de gewone gelovigen, onder andere dankzij heiligenverering. (Müller 1985, 83) Al in de eerste eeuwen van het Christendom deed men aan (een vorm van) verering, maar die verschilde sterk van de verering die in de middeleeuwen plaatsvond. In het vroege Christendom bezochten de gelovigen de graven van martelaren om hen te gedenken. In tegenstelling tot de middeleeuwse christenen linkten zij de tekenen en wonderen die geschiedden niet aan die martelaren. Wel geloofden zij in een vorm van magie; zij meenden dat die wonderen het resultaat waren van rituelen die op sacrale plaatsen uitgevoerd werden. De Kerk maakte zich hier zorgen over, omdat zij geen controle had over de verering en rituelen. Daarom probeerde ze deze te verplaatsen naar het kerkgebouw, onder andere door massaal relieken uit Italië naar onze streken over te brengen. In de twaalfde eeuw begonnen theologen de mirakelen toe te schrijven aan de wonderkracht van heiligen. Doordat die wonderkracht van heiligen dicht aansloot bij de magie van de rituelen die men tot de vroege middeleeuwen uitvoerde, slaagde de Kerk in zijn opzet. De verering verplaatste zich immers naar het kerkgebouw en de Kerk

kreeg meer controle over de verering. Daarnaast veroorzaakte de koppeling van heiligen aan mirakelen een sterke toename in de heiligenverering zelf. Tot in de vroege middeleeuwen was het gewone volk immers weinig vertrouwd met heiligen en hun levens. Door aan heiligen wonderkrachten toe te schrijven, werden die belangrijker voor het volk. Ook de bedelordes droegen bij tot de bloei van de heiligenverering. Zij wilden het volk namelijk onderwijzen en gebruikten daarvoor heiligenlevens als voorbeeld; het volk moest de heiligen bewonderen en navolgen. Gelovigen werden daarbij gestimuleerd om zich over te geven aan God, zoals ook de heiligen die zij vereerden dat tijdens hun leven gedaan hadden. (Mulder-Bakker 1997, 1-5/22)

Ook moedigde de Kerk de intrede in een klooster of kluis sterk aan. Van het einde van de veertiende tot het midden van de vijftiende eeuw bleken veel vrouwen op die stimulans te reageren; in die periode steeg het aantal vrouwelijke religieuzen namelijk aanzienlijk. Om te kunnen voldoen aan de toestroom werden daarom heel wat nieuwe kloosters opgericht. (Mulder-Bakker 1997, 22) Ook de opkomst van de Moderne Devotie droeg bij tot de stichting van nieuwe conventen. (Müller 1985, 83) Geert Grote (°1340-†1384) zette zich immers af tegen de wantoestanden in de Kerk, waaronder de verwaarlozing van de gelofte van armoede in kloosters. Naar zijn voorbeeld ontstonden er nieuwe conventen waarin de naleving van de armoedegelofte het ideaal was. De kloosterlingen stonden hun bezittingen af en leefden van hun eigen handarbeid, in tegenstelling tot de bedelordes. Die leefden immers zonder de materiële zekerheid van een klooster en waren op bedelen aangewezen om in hun eigen onderhoud te voorzien. Daardoor hadden zij echter weinig tijd of rust om te bezinnen, want zij maakten zich vaak zorgen over hun aardse leven. (Mulder-Bakker 1987, 122) Bij de Moderne Devoten – de navolgers van Geert Grote – was vooral de kloosterslotbeweging populair. Die was ‘enerzijds geïnspireerd door afkeuring van vooral de bedelorden, die door al te veel contact met de wereld in verval waren geraakt, anderzijds door bewondering voor de compromisloze houding en strakke organisatie van de Kartuziers.’ (Van Dijk 1987, 142-143) Hoewel men afgesloten was van de buitenwereld, waren de nodige voorzieningen aanwezig in het kloosterslot, waardoor de kloosterlingen de tijd en rust hadden om een beschouwend leven te leiden. (Mulder-Bakker 1987, 122) ‘Het ideaal van kloosterslot werd niet alleen voor mannen-, maar ook voor vrouwenkloosters gepropageerd; ook vrouwenkloosters lieten zich [...] officieel insluiten.’ (Van Dijk 1987, 142-143) Die vrouwenkloosters waren vaak van oorsprong huizen met semi-religieuzen, maar ontwikkelden zich dus tot slotkloosters. (van Dijk 2000, 50-51) Opvallend is dat deze beweging zich vooral in Brabant voordeed. In het

noorden van de Nederlanden was de slotkloosterbeweging heel wat minder populair. (Prims 1944, 6)

De groei en bloei van religieuze instellingen voor vrouwen duurde tot het midden van de vijftiende eeuw. Daarna stabiliseerde de groei zich. In de volgende eeuw zette de achteruitgang zich echter al in. Steeds meer conventen raakten in financiële moeilijkheden en zagen zich genoodzaakt hun convent op te heffen. Enkel die instellingen die veel en rijke weldoeners hadden, slaagden erin te overleven. (Müller 1985, 83-84)

1.1.2 Vrouwenkloosters

In vrouwenconventen hielden de zusters zich hoofdzakelijk bezig met het leven en lijden van Christus, en trachtten zij de deugden van nederigheid, vroomheid, kuisheid en gehoorzaamheid na te leven. (Müller 1985, 83-84) Vaak werden in die kloosters maagdheiligen vereerd of als patrones gekozen. (Müller 1985, 91) Deze dienden immers als voorbeeld ‘van kuisheid en volmaakte eenheid met Christus in afzondering van de wereld.’ (Müller 1985, 91) Het hoeft dus niet te verwonderen dat de hernieuwde belangstelling van vrouwen voor een religieus bestaan hand in hand ging met een bloei in de verering van maagdheiligen in de vijftiende eeuw. (Müller 1985, 92)

Voor de Heilige Barbara was erg populair in besloten kloosters, omdat zij de patrones was van een zalige (onverwachte) dood.¹ Nonnen en monniken in besloten kloosters legden zich immers toe op het leven na de dood, dat zij als het echte leven beschouwden. Zij dienden zich steeds bewust te zijn dat hun einde naderde, en leefden ook in verwachting van dat einde. (Van Dijk 1987, 151) ‘Hun leven was een voorbereiding op dood en oordeel.’ (Van Dijk 2000, 107) De dood was voor hen de laatste drempel voor zij aan het eeuwige leven begonnen, en uiteraard wilden zij dit goed doen. (van Dijk 1987, 151) Het is dus erg waarschijnlijk dat zij vaak tot de Heilige Barbara baden, aangezien deze heilige haar gelovigen hielp bij het verkrijgen van een zalige dood.

¹ Meer informatie over het patronaat van Sint-Barbara wordt in deel 1, 1.2.1 gegeven.

Voor kloosterzusters waren teksten vaak van groot belang. Uit de bestudering van kloosterbibliotheken is immers gebleken dat vrouwenconventen vaak grote collecties heiligenlevens bezaten. (Mulder-Bakker, 197, 122) Die dienden ter voorbeeld voor de kloosterlingen; ze toonden hoe men een vroom en nederig leven moest leiden. Religieuze vrouwen waren vaak de hele dag door bezig met geestelijke literatuur. Er waren uren voorzien voor studie en gebed, en tijdens de handarbeid en de maaltijden werd er voorgelezen. (Mulder-Bakker, 197, 122; Van Dijk 2000, 77) Vooral bij koorzusters is het belang van teksten duidelijk:

[zij] baden elke dag zeven maal het koorgebed. Elke week opnieuw werkten ze zo, in steeds dezelfde volgorde, alle honderdvijftig psalmen af. De psalmen werden afgewisseld met een vast rooster van hymnen en lezingen, uit de Schrift en uit andere bronnen. (Van Dijk 2000, 78)

In tegenstelling tot in mannenkloosters vond men in vrouwenkloosters vooral studieboeken en literatuur in het Middelnederlands terug. Hoewel veel koorzusters van rijke komaf waren en onderwezen waren, kenden zij vaak geen Latijn. Literatuur moest voor hen dus in de volkstaal geschreven zijn. Het merendeel van de mannelijke religieuzen kende wel Latijn, en bijgevolg vond men in verhouding heel wat minder Middelnederlandse literatuur terug in mannenconventen. (Stooker & Verbeij 1997, 66) Toch bleken de dominante genres in de verzamelde literatuur van mannen- en vrouwenkloosters grotendeels overeen te komen. De meeste kloosters bestudeerden de Bijbel, heiligenlevens, en traktaten over het religieuze leven, en bijgevolg waren de meeste voorkomende teksten die zij bezaten traditionele werken zoals Bijbelteksten, teksten over de woestijnvaders en kerkvaders, en heiligenlevens. (Van Dijk 2000, 82-83)

Naast studie verrichtten de zusters ook handwerk. Dat bestond deels uit het kopiëren van teksten, meestal voor eigen gebruik maar soms ook voor andere kloosters of privépersonen. In tegenstelling tot in mannenkloosters was het afschrijven van boeken in vrouwenkloosters niet de belangrijkste vorm van handarbeid. Ook bier brouwen, textielarbeid en andere werken werden door de kloosterzusters uitgevoerd. (Van Dijk 2000, 78) De belangrijkste reden echter waarom vrouwen zich minder met afschrijven bezighielden is omdat de statuten voorschreven ‘dat de zusters zich elke dag enige tijd met studie bezig moesten houden.’ (Van Dijk 2000,

78) In die conventen die Geert Grote navolgden was vooral studie van belang. De Moderne Devoten zagen studie immers als een noodzakelijke stap om tot een rein hart te komen. Ook meditatie en bidden waren cruciale onderdelen in dat proces. (Van Dijk 2000, 78) Bijgevolg was er weinig tijd over om zich met het afschrijven van handschriften bezig te houden.

Ook belangrijk voor de kloosterzusters was dat zij afstand moesten nemen van hun familie. Er werd immers verwacht dat zij zich volledig vrijmaakten van het vleeselijke en om dat te doen moesten zij hun familie en bloedverwanten verzaken. Hierbij volgden zij het voorbeeld van veel heiligen. (Van Dijk 2000, 138) In de praktijk echter slaagden erg weinig zusters erin zich volledig los te maken van hun familie. Zo gebeurde het wel vaker dat de familie van de zuster optrad als weldoener voor het klooster, of dat bloedverwanten in hetzelfde klooster terechtkwamen. (Van Dijk 2000, 160)

1.1.3 Sint-Elisabeth op de berg Sion

Hs. Gent, UB, 1761 kwam tot stand in het klooster van Sint-Elisabeth op de berg Sion te Brussel. Hoogwaarschijnlijk was dit klooster aanvankelijk een kluis bij de Sint-Laurentiuskapel; daar woonden sinds het begin van de vijftiende eeuw enkele devote vrouwen samen. (Tollebeek 1959, 413-414) Die kleine gemeenschap was deels gelegen op de gronden van een adellijke familie, de Hinckaerts, die in 1419 hun rechten op dat stuk grond aan priester Arnout van Rinevelt gaven. Deze schonk drie jaar later op zijn beurt de grond aan de kluizenaresen. Nog enkele jaren later stelde één van de kluizenaresen voor om van de gemeenschap een klooster te maken. In 1432 zouden zij hier ook in slagen. (Tollebeek 1959, 413-414)

In *Een rij van spiegels* geeft Matilde Van Dijk het meest waarschijnlijke scenario voor het ontstaan van het klooster. Zij meent dat het initiatief genomen werd door een vrome weduwe, die haar land en gebouwen aan de gemeenschap schonk, op voorwaarde dat die zich zou omvormen tot een klooster wanneer de nodige middelen voorhanden waren. De weduwe en de gemeenschap slaagden erin de steun te verwerven van Isabella van Portugal, hertogin van Bourgondië; zij legde hun zaak voor bij de bisschop van Kamerijk, die hun aanvraag voor een

nieuw klooster goedkeurde. Uit dank werd Sint-Elisabeth, de beschermheilige van de hertogin, gekozen als patrones voor het klooster. (Van Dijk 2000, 60)

Volgens Tollebeek waren de bewoners van het Sint-Elisabeth klooster een erg heterogene groep. ‘De bronnen vermelden naast de gewone koorzusters of moniales ook nog novicen, conversen, [...] donatinnen, [...] en familiares.’ (Tollebeek 1959, 92) Omdat het klooster maar zoveel bewoners mocht aannemen als het kon onderhouden, was men streng bij het toelaten van nieuwe leden. Na toelating tot het klooster verbleef men er eerst zonder enige verplichting. Na enkele maanden kon de nieuweling dan weggestuurd worden, of aanvaard worden als novice. Na geruime tijd kon de novice dan monialis worden.² Daarnaast waren er ook de conversen; zij behoorden tot het kloosterpersoneel en deden vooral handenarbeid. Dit was ook het geval bij de familiares, maar in tegenstelling tot de conversen hadden zij geen kloostergelofte afgelegd. Voorts waren er nog de donatinnen. Zij waren vrouwen die vrijwillig al hun bezit aan het klooster schonken. In ruil daarvoor mochten zij levenslang in het klooster wonen, met het verrichten van arbeid als enige verplichting. (Tollebeek 1959, 93-94) De gunstige economische omstandigheden van het Sint-Elisabeth klooster zorgden ervoor dat het aantal bewoners snel steeg. Volgens aktes waren er in 1437 twaalf, in 1452 tweeëndertig, en in 1462 zelfs ongeveer zestig zusters. (Tollebeek 1959, 95) In de eerste dertig jaar na de oprichting vervijfvoudigde het bewonersaantal van het klooster, wat ‘een bewijs [is] van de geestelijke en materiële welstand.’ (Tollebeek 1959, 95) Die materiële welvaart was vooral te danken aan de kloosterzusters zelf. Hoewel men geen onderscheid maakte op basis van bezit, had het klooster toch meerdere zusters die uit vooraanstaande Brabantse families kwamen.³ Vaak waren het hun familieleden die als weldoeners voor het klooster optraden. (Tollebeek 1959, 95-96) Door regelmatige schenkingen van welgestelde familieleden van de zusters werd het klooster geleidelijk aan schatrijk. Voorts verkreeg men ook nieuwe inkomsten via weduwen. Die schonken al hun bezittingen aan het klooster in ruil voor kost en inwoon. (Van Dijk 2000, 61) Een andere bron van inkomsten voor het klooster was het pelgrimsoord dat zij creëerden; door relikwieën naar hun klooster te halen, trokken zij ook pelgrims aan. (Van Dijk 2000, 61)

² Een novice is een zuster die aan een proefperiode bezig is. Een monialis is een volwaardige kloosterzuster.

³ Het is niet zeker of men in de praktijk inderdaad geen onderscheid maakte op basis van bezit. Volgens de statuten was iedereen toegelaten, maar het valt op dat het Sint-Elisabeth klooster een groot aantal zusters uit welgestelde families had.

Enige tijd na de oprichting heeft het klooster van Sint-Elisabeth op de Berg Sion geprobeerd om opgenomen te worden bij het kapittel van Windesheim. Die groep was oorspronkelijk een vereniging van vier kloosters, die tot doel had ‘gelijke kloostergewoonten [te] volgen en elkaar blijvend [te] helpen tot handhaving van de tucht [... onder] een centraal gezag.’⁴ (Tollebeek 1959, 357) De conventen uit het kapittel genoten heel wat privileges, en mede daarom wilde Sint-Elisabeth tot de groep toegelaten worden. Dat zij reeds vanaf hun stichting als klooster een aansluiting bij het Windesheimse kapittel op het oog hadden, blijkt uit hun stichtingsakte, waarin gesteld wordt dat zij het voorbeeld van andere kloosters van dezelfde orde zullen volgen. Als voorbeeld wordt onder andere het klooster Bethanië in Mechelen gegeven, dat tussen 1430 en 1432 opgenomen werd bij het kapittel. In afwachting van hun eventuele toelating tot het kapittel stelde het Sint-Elisabeth klooster zich al vroeg onder de visitatie van Windesheim. Hierdoor werd de prior van het Groenendaal klooster visitor van Sint-Elisabeth, en dankzij de bisschop van Kamerijk werden aan het klooster dezelfde privileges verleend als aan Groenendaal. Hoewel Sint-Elisabeth dus niet aangesloten was bij het kapittel van Windesheim, genoot het in de praktijk wel dezelfde privileges als de aangesloten conventen. (Tollebeek 1959, 355-359) Een effectieve opname bij het kapittel zou er echter nooit komen, omwille van een pauselijke bulle uit 1436. Daarin stelde de toenmalige paus dat het vanaf dat moment verboden was om nog vrouwelijke conventen toe te laten tot het kapittel van Windesheim, om conflicten te vermijden wanneer een convent niet toegelaten werd. Een maand na het uitroepen van die bulle kwam Sint-Elisabeth onder de visitatie van Groenendaal te staan; zij waren dus net te laat met het treffen van de nodige maatregelen om toegelaten te kunnen worden. Dat zij toch dezelfde privileges kregen van de bisschop van Kamerijk, is mogelijk een vorm van compensatie voor het feit dat zij door de bulle niet konden aansluiten bij het kapittel. (Tollebeek 1959, 359-360) Voorts kreeg het klooster ook andere speciale gunsten van de kerkelijke overheid. Zo ontving het meermaals een aflat voor 40 dagen voor al wie aalmoezen schonk, of voor wie het altaar in de kloosterkerk bezocht. Dit soort gunsten deed het bezoekersaantal van de kloosterkerk zeker stijgen. (Tollebeek 1959, 372-375)

⁴ ‘Het kapittel van Windesheim vond zijn oorsprong in 1394 of 1395 door de aaneensluiting van vier kloosters, Sint-Maria te Windesheim, Sint-Salvador te Eemstein, Marienhorn bij Arnhem en Nieuwlicht bij Hoorn.’ (Tollebeek 1959, 357)

Daarnaast kreeg het klooster ook steun van de wereldlijke overheid, onder andere van de hertogin en haar familie. De hertogin bemiddelde niet enkel bij de stichting van het klooster, maar hielp ook met materiële zaken. Uiteraard waren er ook heel wat mensen zonder officiële functie die het klooster steunden. In de vijftiende eeuw waren er naast de gewone burgerij ook veel welstellende handeldslui in Brussel. Deze deden vaak schenkingen in ruil voor missen en anniversaria. Toen was het immers een eer om zoveel mogelijk missen te laten lezen, en rijkere burgers deden daarom vaak schenkingen aan verschillende kloosters. (Tollebeek 1959, 372-375/485) Al die schenkingen waren nodig om het voortbestaan van het klooster te verzekeren. Naast de vele privileges hadden zij immers ook plichten. Zo moesten zij lasten betalen aan de eigenaars van de gronden waarover zij bepaalde rechten hadden; er was immers een verschil tussen gronden in eigendom hebben en bepaalde rechten hebben op gronden. Ook moest het klooster tienden en cijnzen betalen aan verschillende instellingen. Daarnaast was er geld nodig om de gebouwen en de inboedel te onderhouden. (Tollebeek 1959, 488-489) Dankzij de arbeid van de zusters kon het klooster grotendeels zelf voorzien in voedsel en drank. Toch ging het het Sint-Elisabeth klooster niet altijd voor de wind. In de periodes 1456-1459 en 1472-1480 kenden de zusters moeilijke tijden. Beide periodes vallen in een tijd van oorlog, de eerste onder Filips de Goede, de tweede onder Karel de Stoute. Deze oorlogen waren slecht voor de economie in het land, waardoor het klooster in die tijd veel minder schenkingen ontving. De omstandigheden waren zelfs zo zwaar dat het klooster zich genoodzaakt zag bepaalde rechten en zelfs onroerend goed te verkopen. (Tollebeek 1959, 492-493) Ook de verdere evolutie van het klooster was sterk afhankelijk van externe factoren. Door overgeleverde aktes is bekend dat het Sint-Elisabeth klooster in 1516 nog steeds niet volledig hersteld was van de economische terugval tijdens de oorlogen van Karel de Stoute. In de zestiende eeuw, ten tijde van de religieuze moeilijkheden, werd het klooster op amper tien jaar tijd ook verscheidene malen geplunderd. Uiteindelijk werd het klooster opgeheven toen het Oostenrijkse vorstenhuis aan de macht was in de Zuidelijke Nederlanden. Onder de heerschappij van keizer Jozef II werd toen het merendeel van de kloosters afgeschaft. In 1790 keerden de zusters nog terug, maar een jaar later gebruikten Franse troepen hun gebouwen als kazerne en werd het klooster definitief afgeschaft. (Tollebeek 1959, 494-495)

De zusters van Sint-Elisabeth streefden ernaar een teruggetrokken leven te leiden. Twee belangrijke elementen daarbij waren het silentium en de inclusio. Het silentium is een soort zwijgplicht. In het klooster moest men te allen tijde de volledige stilte bewaren. Ook tijdens

het eten moest men zwijgen; dan werden er stichtelijke teksten voorgelezen. De enige algemene uitzondering op deze regel was het werkhuis, maar daar mocht enkel het noodzakelijke gezegd worden. Wel konden zusters samen in de tuin geestelijke zaken bespreken, maar enkel indien zij hiervoor de toestemming gekregen hadden van de priorin. Door de inclusio was het klooster een gesloten geheel. (Tollebeek 1959, 366-367) ‘Niemand mocht het klooster uitgaan, tenzij bij noodzaak of nut en dit steeds met toelating der visitators.’ (Tollebeek 1959, 366) Er was weinig contact met de buitenwereld; indien er al bezoekers waren voor de zusters, konden deze gasten de zuster enkel spreken op bepaalde tijdstippen en in een speciale kamer achter een spreekvenster, zodat men elkaar niet kon zien. De zusters leefden dus afgezonderd, en hielden zich bezig met bidden en werken. Eens per week deden de zusters boete. Ze bekenden hun schuld aan de priorin en werden gestraft. (Tollebeek 1959, 367) Door de inclusio trachtte het klooster autarkisch te zijn. Ze poogden zelf te voorzien in alles wat tot de dagelijkse behoeften behoorde, zoals voedsel en kledij. (Tollebeek, 371)

Vooraf bidden en handenarbeid stonden centraal in Sint-Elisabeth op de Berg Sion. Voor de zusters die konden lezen was er een bibliotheek, waar zij na de ochtendgebeden boeken mochten ontlenuen. Werken in het Latijn waren er niet; de bibliotheek bevatte vooral Dietse boeken.

Een scriptorium schijnt in Sint-Elisabeth nooit bestaan te hebben, alhoewel het kopiëren bij de Moderne Devoten veel voorkwam. [... Het klooster had wel] een archaria die zich met het kloosterarchief bezighield en die soms ook oorkonden moest overschrijven en een cartularium opstellen. Maar dit schijnt beperkt gebleven te zijn tot eigen gebruik. Er schijnt niet veel trek bestaan te hebben in Sint-Elisabeth naar intellectuele arbeid van die aard. (Tollebeek 1959, 369)

Dat het klooster geen eigen scriptorium had, kwam mogelijk mede omdat er in Brussel al verschillende belangrijke scriptoria waren. Sint-Elisabeth stond daarbij onder toezicht van het Rooklooster en Groenendaal, die zelf elk een kopieercentrum hadden. (Tollebeek 1959, 370) Toch is het niet zo dat er helemaal geen werken gekopieerd werden in het klooster. Er zijn immers meerdere handschriften waarvan geweten is dat ze in Sint-Elisabeth op de berg Sion tot stand kwamen. Ook hs. Gent, UB, 1761 werd in het klooster geschreven, en dat is volgens Tollebeek erg uitzonderlijk. Kloosterlingen mochten immers geen boeken schrijven of

vertalen zonder de toestemming van het kapittel. (Tollebeek 1959, 97) De kopiïste heeft dus wellicht eerst toelating moeten vragen voor zij aan het handschrift kon beginnen.

1.1.4 Productie van handschriften

Zoals al vermeld werd, was het afschrijven van teksten een onderdeel van het kloosterleven. Stooker en Verbeij wijzen op het feit dat

de meerderheid der Middelnederlandse handschriften met geestelijke teksten [...] waarschijnlijk in kloosters en semi-religieuze huizen in de Nederlanden totstandgekomen [is]. De handschriftenproductie in dit milieu bereikte een hoogtepunt rond 1471, waarna zij aanvankelijk langzaam afnam, tot zij in de loop van de zestiende eeuw, waarschijnlijk onder invloed van de boekdrukkunst, zeer sterk gereduceerd werd. (Stooker & Verbeij 1997, 148-149)

Afhankelijk van de orde waartoe het klooster behoorde, was het kopiëren van teksten meer of minder belangrijk. Zo merkten Stooker en Verbeij in hun studie naar de handschriftenproductie in kloosters op dat er meer regularissenkloosters waren die zich bezighielden met het afschrijven van teksten. Vaak behoorden die vrouwenkloosters tot het kapittel van Windesheim, of stonden ze onder de invloed ervan. Dat kapittel bevatte vooral kloosters die de Moderne Devotie aanhingen, en bijgevolg nam het boek, en het afschrijven van teksten, bij hen een belangrijke plaats in. (Stooker & Verbeij 1997, 153) ‘Hoewel de regularissen van Windesheim [niet] verplicht waren te schrijven, kopieerden [zij] waarschijnlijk [...] onder inspiratie van hun mannelijke orde- en kapittelgenoten, aan wie expliciet was voorgeschreven dagelijks enige uren aan het schrijven te besteden.’ (Stooker & Verbeij 1997, 153) In tegenstelling tot de mannenkloosters was het voor vrouwenkloosters echter ‘erg ongewoon [...] om handschriften te vervaardigen voor andere kloosters, of voor mensen buiten het klooster. Toch vindt men af en toe een handschrift dat de uitzondering vormt[, bijvoorbeeld hs. Gent, UB, 1761].’ (Stooker & Verbeij 1997, 167)

De handschriften die men produceerde waren dus hoofdzakelijk voor gebruik in de eigen gemeenschap bedoeld. Aangezien de kloosterzusters zich elke dag een aantal uren moesten bezighouden met studie, waren er uiteraard voldoende teksten nodig om hieraan te kunnen voldoen. Ook gebeurde het wel vaker dat de vrouwenkloosters een handschrift niet zelf kopieerden, maar dat het voor hen geproduceerd werd door een mannenklooster. (Stooker & Verbeij 1997, 150) Dit heeft onder andere te maken met het feit dat men meende dat vrouwen niet te vrij gelaten mochten worden in hun studie. Zij zouden de teksten namelijk verkeerd kunnen interpreteren. Daarom gebeurde het soms dat de (mannelijke) kopiisten opmerkingen toevoegden aan een manuscript dat bestemd was voor een vrouwenkloosters. Die opmerkingen waren bedoeld om de zusters te helpen bij het interpreteren van de tekst. (van Dijk 2000, 151-152)

Mannenkloosters kopieerden echter niet altijd voor andere gemeenschappen wanneer die behoefte hadden aan een bepaalde tekst. Het gebeurde soms ook dat men leggers uitleende aan andere gemeenschappen, die dan dankzij de legger zelf een afschrift konden vervaardigen. Het ging daarbij hoofdzakelijk om (mannen- en vrouwen)kloosters die in elkaars nabije omgeving lagen. Het uitlenen van leggers bood vermoedelijk voordelen voor zowel het uitlenende als het ontleende klooster. Het klooster dat de legger ontleende had een goede tekst ter beschikking en maakte minder kosten aangezien het handschrift door een van de eigen kloosterlingen gekopieerd werd. Het klooster dat de legger uitleende had het voordeel dat het niet zelf een kopiist aan het werk moest zetten. Vooral voor kloosters die een deel van hun inkomsten uit een scriptorium haalden, was dit een voordeel. (Stooker & Verbeij 1997, 71)

1.1.5 Heiligenlevens

Heiligenlevens waren tot in de middeleeuwen amper bekend bij de gewone gelovigen. Zoals eerder al werd gezegd, verschilde de heiligenverering in het vroege Christendom erg veel van die in de middeleeuwen. Daardoor waren tot in de vroege middeleeuwen enkel (geleerde) religieuzen vertrouwd met de heiligenlevens. Opvallend is dat men in de middeleeuwen heiligenlevens niet als fictie beschouwde. (Mulder-Bakker 1997, 1) Men geloofde dat die

verhalen een ‘getrouwe weergave van gebeurtenissen uit het verleden’ waren. (Van Dijk 2000, 99) Dit zorgde er mede voor dat heiligenlevens ook belangrijk werden voor niet-religieuzen. Doordat men geloofde dat de verhalen echt gebeurd waren, brachten ze ‘een boodschap van hoop: zij stimuleren de ware vromen te volharden. Het lijden op aarde wordt afgeschilderd als een tijdelijke zaak, die in het niet zinkt vergeleken bij de eeuwige glorie die de ware christen wacht.’ (Van Dijk 2000, 110) De levensbeschrijvingen van Barbara alsook andere teksten droegen telkens dezelfde boodschap uit. Men mocht niet toegeven aan wereldse verleidingen, want dan wachtte hen een eeuwig lijden. Indien zij erin slaagden aan de verleidingen te weerstaan en een vroom (aards) leven te leiden, wachtte hen het eeuwige geluk in de hemel, zoals dat ook bij de heilige Barbara en andere heiligen het geval was. (Van Dijk 2000, 112)

Voor kloosterlingen dienden heiligenlevens vooral als vormingsmiddel. Van Dijk wijst erop dat

de zusters in de conventen met Barbara-levens studie [gebruikten] als voorbereiding op meditatie. Ze waren gewend teksten te zien als wegen naar God. Het sprak voor hen vanzelf dat er diepere waarheden uit waren te distilleren, die niet meteen aan de oppervlakte lagen. Wanneer ze dus een tekst lazen, waren ze steeds op zoek naar de diepere betekenis. (Van Dijk 2000, 95)

Via de teksten diende de kloosterlinge zichzelf te vormen ‘naar beeld en gelijkenis van God.’ (Van Dijk 2000, 148) De teksten bevatten immers richtlijnen over de gevoelens, het gedrag en de gedachten die ze zich moest toe-eigenen. (Van Dijk 2000, 148)

1.2 Sint-Barbara

1.2.1 Algemeen

1.2.1.1 Leven van Sint-Barbara

In *Een rij van spiegels* geeft Matilde van Dijk een beschrijving van het leven van Sint-Barbara op basis van de korte viten die zij bestudeerde. Het verhaal gaat als volgt:

In de tijd van Maximianus leeft een schatrijk man, een zekere Dioscorus hij is een heiden. Dioscorus heeft één dochter, Barbara, die hij niet wil uithuwelijken. Daarom sluit hij haar op in een toren, in de hoop dat ze zo aan de aandacht van potentiële aanbidders zal ontsnappen. Tevergeefs: al spoedig melden zich diverse huwelijkskandidaten, allemaal van zeer hoge komaf. Wanneer Dioscorus Barbara de aanzoeken voorlegt, smeekt ze hem haar niet te dwingen tot een huwelijk. Hij is zeer met dit antwoord ingenomen. Bij wijze van cadeau laat hij naast de toren een badhuis bouwen met twee ramen. Als de bouw in volle gang is, vertrekt hij voor een lange reis. Zijn dochter haalt de werklieden over in plaats van twee drie ramen aan te leggen. Ze gaat het badhuis binnen en wordt gedoopt. Daarna spuugt ze de afgodsbeelden in haar toren in het gezicht en brengt haar dagen verder in gebed door.

Wanneer Dioscorus terugkomt, wachten hem twee onaangename verrassingen. Het badhuis is niet volgens zijn aanwijzingen uitgevoerd en zijn dochter is van geloof veranderd. Barbara legt hem uit dat de drie ramen de hele mensheid verlichten. Ze verbeelden namelijk de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Overmand door woede grijpt Dioscorus zijn zwaard om zijn dochter te doden. Barbara bidt God om hulp. De steen, waarop ze staat, scheurt los van de grond en vliegt met haar weg in de richting van een hoge berg. Daar ontmoet ze twee herders. De ene wil haar verbergen. De andere verraadt haar aan haar vader. Barbara vervloekt hem. Herder en kudde veranderen in sprinkhanen.

Dioscorus sleept Barbara aan haar vlechten de berg af. Eerst probeert hij haar zelf tot afzwering van het christelijk geloof te brengen. Wanneer dit niet lukt, sluit hij zijn

dochter op in een donkere kerker. De volgende dag levert hij haar uit aan de plaatselijke rechter. Twee dagen van discussie en marteling volgen. Bij de martelingen komen onder andere geseling met verschillende attributen, gedeeltelijke verbranding, amputatie van de borsten en naakt tentoonstellen voor. Barbara doorstaat alles blijmoedig. Uiteindelijk veroordeelt de rechter de heilige ter dood. Voor haar executie vraagt Barbara God haar toekomstige aanbidders hun zonden te vergeven. Dioscorus voert zelf het vonnis uit. Als straf voor deze wandaad wordt hij door de bliksem getroffen. Hij verbrandt tot as. Tegelijkertijd met Barbara wordt nog een andere maagd, Juliana, onthoofd.

Een zekere Valentinus begraaft de lijken van de maagden in een kapelletje, waar vanaf dat moment wonderen gebeuren. De executie vond plaats op 4 december in de zonnestad. (Van Dijk 2000, 30)

In hoeverre dit alles ook werkelijk gebeurd is, is niet bekend. Van Dijk wijst erop ‘dat in de hagiografie historische feiten en fictieve elementen [vaak werden] samengevoegd. [Daardoor is] het moeilijk na te gaan wat nu precies waar gebeurd is.’ (Van Dijk 1987, 141) Meer nog, op basis van de overgeleverde *viten* stelt zij dat ‘Barbara zelf [...] van twijfelachtige historiciteit [is]: de gegevens over haar leven zijn vaag, tegenstrijdig, clichématig en soms uitermate ongeloofwaardig.’ (Van Dijk 1987, 141) De verschillende bronnen met levensbeschrijvingen van Sint-Barbara zijn het ook niet eens over elementen als datering, plaats van herkomst, enzovoorts. Nu eens komt ze uit Syrië, dan weer uit Egypte. Volgens sommigen leefde ze in de derde eeuw, terwijl anderen haar in de vierde eeuw na Christus plaatsten. (Van Dijk 1987, 141) Bijgevolg behoort de Heilige Barbara van Nicomedië tot de fictieve heiligen, namelijk die ‘heiligen, over wie we weinig meer gegevens hebben dan een naam, plaats van herkomst of sterfdatum.’ (Van Dijk 1987, 144)

1.2.1.2 Sint-Barbara als patrones

Ondanks de gegronde twijfel over de authenticiteit en echtheid van Sint-Barbara’s leven, is het verhaal toch van belang. Haar levensbeschrijving biedt namelijk een verklaring voor haar functie als beschermheilige tegen brandgevaar en blikseminslag. Zij werd immers gemarteld

met brandende fakkels, en voor zijn rol in haar executie werd haar vader gestraft en gedood door een bliksemingslag. (Claes 2006, 46) Naast beschermheilige is Sint-Barbara ook patrones voor de zalige dood. Dat houdt in dat zij haar vereerders (en eventueel andere goede gelovigen) hielp wanneer zij een onverwachte dood tegemoet gingen. Ze redde hen zelden van de dood zelf, maar rekte het overlijden, zodat de gelovige de kans kreeg om de biecht af te leggen en het sacrament ontvangen, en zo ondanks de onverwachte dood toch het eeuwige heil verwierf. Ook de reden waarom net Sint-Barbara dat patronaat kreeg, is terug te vinden in haar levensbeschrijving. Dat verhaalt immers hoe Barbara vlak voor haar dood in een gebed tot Jezus vroeg of zij voortaan alle mensen mocht bijstaan in hun laatste uur. Dat verzoek werd ingewilligd, en bijgevolg werd zij patrones bij een plotselinge dood. (Van Dijk 1987, 148) Hoewel ook bij veel andere heiligen de verklaring voor hun patronaat in hun legende te vinden is, is de verklaring weinig bevredigend. Haar patronaat van de zalige dood blijkt immers enkel gebaseerd op een verzoek van de heilige zelf. Ook andere verklaringen lijken niet voldoende. Huizinga, bijvoorbeeld, stelt dat het te maken heeft met de wijze waarop de heilige afgebeeld wordt. De beeltenis zou iets sensationeels hebben waardoor het een zekere aantrekkingskracht uitoefent op de mensen. (Van Dijk 2000, 28-29) Wanneer Sint-Barbara wordt afgebeeld, is dat bijna altijd met een toren, die naar haar opsluiting verwijst. Soms houdt zij ook een struisvogelveer of een zwaard vast; die attributen verwijzen naar respectievelijk het geschenk van Christus en haar executie. (Claes 2006, 46) Met uitzondering van het zwaard kan men haar attributen maar weinig sensationeel noemen. Van Dijk concludeert daarom dat er nog geen degelijke verklaring voor de reden van haar patronaat gevonden is. Wanneer Sint-Barbara's patronaat begon, is evenmin bekend. Het oudste handschrift met mirakelen waarin deze heilige als patrones optreedt, is de *Compilatio de Sancta Barbara*.⁵ Aangezien dat handschrift op het einde van de veertiende eeuw samengesteld werd, is haar patronaat dus ergens vóór het jaar 1400 van start gegaan. (Van Dijk 2000, 28-29) Ten slotte moet nog opgemerkt worden dat zij door haar patronaat voor een zalige dood ook als patrones van heel wat ambachten werd gekozen. Vaak ging het daarbij om ambachten die in de middeleeuwen zekere risico's inhielden, en waarbij er een grote kans was op een plotselinge dood. (Van Gilst en Kooger 2000, 184) Zo was zij 'patrones van onder andere vestingwerkbouwers, mijnwerkers [...], boeren, architecten, metselaars, timmerlui, doodgravers, klokkenluiders, [...] en tunnelbouwers.' (Van Gilst en Kooger 2000, 184)

⁵ Dit werk wordt in deel 1, 1.2.2. besproken.

1.2.1.3 Populariteit

Onder meer door haar patronaat was zij als heilige erg geliefd bij het volk. In een tijd waar de dood alom aanwezig was, zochten mensen steun in hun geloof, en die vonden ze bij Sint-Barbara. In de veertiende en vijftiende eeuw blijkt die populariteit onder andere uit de sterke toename aan viten, liederen, en andere teksten over haar. (Van Dijk 2000, 27) Die teksten maakten vaak deel uit van martyrologia, liturgische boeken, gebedenboekjes en kalenders, waarin teksten over meerdere heiligen opgenomen waren. Anneke Mulder-Bakker bestudeerde een aantal *calendaria*, *legendaria*, en *liturgica*, en maakte een schema waarin zij alle vrouwelijke heiligen uit deze werken en de frequentie waarin zij voorkwamen, aanduidde.⁶ Op zevenenzestig vrouwelijke heiligen waren er slechts vier die vaker opgenomen waren in de werken dan Sint-Barbara. (Mulder-Bakker 1987, 123-126) Hoewel men moet opletten met het trekken van conclusies omdat er uit die tijd erg weinig werken overgeleverd zijn, geeft dit toch een indicatie van de populariteit van deze heilige. Voorts dankte Sint-Barbara een deel van haar populariteit aan het feit dat zij deel uitmaakte van de Noodhulpers.

1.2.1.4 De Noodhulpers

De Noodhulpers waren een groep van veertien heiligen, waarbij elke heilige zijn eigen domein had waarin hij de gelovige te hulp kwam. Oorspronkelijk waren zij geneesheiligen, en hielpen zij vooral bij ziekte en fysieke kwaaltjes. Na verloop van tijd werd hun functie echter uitgebreid naar grotere noden, zoals (moeilijke) bevallingen of een plotselinge dood. De verering van die heiligen als groep begon al op het einde van de dertiende eeuw, maar bloeide

⁶ *Calendaria* zijn gebedenboekjes die elk een heiligenkalender bevatten. *Legendaria* zijn ‘verzamelhandschriften met korte levens van heiligen bedoeld voor gebruik in de refter of de kloostercel’ (Mulder-Bakker, 123).

vooral vanaf het midden van de veertiende eeuw, ten tijde van de pestepidemieën in Europa. Door de gezamenlijke verering meenden de gelovigen hun kansen op noodhulp te vergroten: indien de ene heilige hen niet kon helpen, dan wel een andere uit de groep. (Claes 2006, 132) ‘Als groep beschermden zij tegen alle mogelijke kwalen en problemen, zodat men zich beschermd wist tegen zo goed als alle onheil.’ (Claes 2006, 132) Voorts zijn de veertien Noodhelpers niet toevallig uitgekozen; volgens hun legendes vroegen ze allen net voor hun executie aan Christus om die gelovigen bij te staan die hen aanriepen in nood. (Müller 1985, 92) Dit verklaart ook waarom Sint-Barbara deel uitmaakt van deze groep. Naast Sint-Barbara behoren slechts twee andere vrouwelijke heiligen tot de Noodhelpers, namelijk Sint-Margaretha en Sint-Catharina van Alexandrië. Zij bieden respectievelijk hulp voor zwangere vrouwen en bij geboorten, en voor arme zondaren en bij wetenschap. Vooral Sint-Catharina is belangrijk; zij treedt immers erg vaak op aan de zijde van Sint-Barbara, onder andere in één van haar mirakelen. Na verloop van tijd ontstond er ook een gezamenlijke verering van de drie vrouwelijke noodhelpers. (Van Gilst en Kooger 2000, 176-179) Soms werden zij ook met een vierde vrouwelijke heilige voorgesteld, namelijk Sint-Dorothea. Die laatste was net als Sint-Barbara, Sint-Catharina en Sint-Margaretha een heilige maagd en werd soms tot de Noodhelpers gerekend. Samen werden deze vrouwelijke heiligen de ‘Virgines Capitaes’ genoemd. Sint-Barbara werd dus niet alleen individueel vereerd, maar werd ook in groepsverband aanbeden. (Müller 1985, 87)

1.2.2 Teksten over Sint-Barbara

1.2.2.1 Compilatio de Sancta Barbara

In de Nederlanden was de *Compilatio de Sancta Barbara* een van de bekendste werken over Sint-Barbara. Het werk werd eind veertiende eeuw geschreven en is, zoals de naam doet vermoeden, een compilatie. Die bestaat uit een proloog, een levensbeschrijving, een translatie, een proloog tot de mirakelen en een aantal mirakelen. In de proloog maakte de schrijver zichzelf niet bekend. Evenmin gaf hij de naam van de bestemming van het werk mee. (Gaiffier 1959, 5) Het enige dat de schrijver over zichzelf onthulde aan de lezer, was dat hij een ‘indignus sacre pagine professor’ was, en dat hij de *Compilatio* voor een zeer devoot

persoon van grote verdienste schreef.⁷ (Gaiffier 1959, 5) Ondanks het feit dat de schrijver zijn identiteit verborgen hield, heeft men toch een sterk vermoeden wie hij was. In hs. Brussel, Bibliotheek der Bollandisten, 288 vermeldde de kopiist, Arthur Reyniers, dat hij transcribeerde van een werk van ‘Iohanne Wackerzele, Ordinis Augustinensis fratrum heremitarum, in sacra pagina professore.’ (Gaiffier 1959, 13) Deze kopiist beweerde dus dat Johannes van Wakkerzele de samensteller van de *Compilatio de Sancta Barbara* was. Johannes van Wakkerzele was afkomstig uit een dorpje in de buurt van Leuven.⁸ Rond het midden van de veertiende eeuw trad hij in het Heremietenklooster van Sint-Augustinus in, waar hij in 1370 zijn geloftes aflegde. Vanaf 1390 bekleedde hij (religieuze) functies in het buitenland, onder andere als provinciaal in Keulen en als leraar theologie aan de universiteit van Bologna.⁹ Gaiffier stelt dat er geen reden is om te twijfelen aan Reyniers’ woorden; de informatie die over Johannes van Wakkerzele bekend is, past immers perfect bij de gegevens die men over de samensteller heeft. Zo was van Wakkerzele een geleerde in het Heilig Schrift; hij doceerde immers theologie aan de universiteit. (Gaiffier 1959, 13-15) Ook weet men dat hij in 1392 een reis naar Italië maakte. Daarbij zou hij onder andere Piacenza bezocht hebben, het stadje waar het lichaam van Sint-Barbara begraven zou liggen. Men vermoedt dat hij er onderzoek deed naar de translatie van Sint-Barbara. (Van Dijk 1987, 142)

Matilde Van Dijk stelt echter dat men niet te snel mag besluiten dat van Wakkerzele de schrijver was. Volgens haar zijn er ook anderen die binnen het profiel passen. Voorts merkt ze op dat van Wakkerzele pas vijftig jaar na het ontstaan van de *Compilatio* voor het eerst genoemd werd als mogelijke schrijver. (Van Dijk 2000, 31) Van Dijk meent dat ‘door de *Compilatio* aan een toen bekende figuur als Johannes van Wackerzele toe te schrijven, [...] de autoriteit ervan versterkt [werd].’ (Van Dijk 2000, 32) Dit was nodig omdat de legende van Barbara in de *Compilatio* erg verschilde van de toen bekende levensbeschrijvingen. De tekst was veel uitvoeriger, en op bepaalde plaatsen werd commentaar gegeven. Nieuwe episodens, zoals de bekering van Sint-Barbara, waren toegevoegd aan de korte versie. Hoewel heel wat elementen in zijn richting wijzen, is dus niet met zekerheid geweten of Johannes van Wakkerzele inderdaad de samensteller was. (Van Dijk 2000, 32-35)

⁷ ‘Indignus sacre pagina professor’ betekent ‘een onwaardige leraar in het Heilig Schrift.’

⁸ Hierdoor is hij ook gekend onder de naam Johannes van Leuven (Jean de Louvain).

⁹ Een provinciaal is een overste die aan het hoofd staat van een provincie van een orde of congregatie. (Encyclo MMXII)

De schrijver zelf gaf in de proloog erg weinig prijs over zijn identiteit. Wel verklaarde hij er zijn motivatie voor het samenstellen van de *Compilatio de Sancta Barbara*. Een eerste reden was dat hij inging op het verzoek van een goede gelovige om een werk over Sint-Barbara te schrijven. De meeste werken over Sint-Barbara uit die tijd beperkten zich tot het verhalen van haar martelingen en haar dood. Er waren erg weinig handschriften die ook de minder sensationele delen van haar leven verhaalden. De schrijver meende dat het publiek nood had aan een werk waarin ook haar bekering, translatie en de belangrijkste mirakelen te lezen waren, en stelde bijgevolg zelf een werk samen. (Gaiffier 1959, 6) Hoewel hij het werk in opdracht schreef, blijkt uit zijn proloog dat hij ervan uitging dat het werk door meerdere mensen gelezen zou worden.

De *Compilatio de Sancta Barbara* bevat drieëntwintig mirakelen over Sint-Barbara. Die komen overeen met nummers 932 tot 955 uit de *Bibliotheca Hagiographica Latina*, en vormen een eerste groep mirakelen. Van de overige dertien mirakelen, die in de *BHL* de tweede groep vormen, zijn er in de *Compilatio* geen terug te vinden. Vooral de eerste groep zal dus van belang zijn. Het zijn ook de mirakelen uit die groep, die de basis vormen voor de Middelnederlandse overlevering van mirakelen van Sint-Barbara. Die drieëntwintig verhalen zijn immers het vaakst terug te vinden in overgeleverde werken; ze vormen een constante in de Middelnederlandse overlevering van de Barbara-mirakelen. (Gaiffier 1959, 8) In meerdere handschriften wordt de mirakelreeks uitgebreid met mirakelen waarvan geen Latijns equivalent te vinden is. Omdat de *Compilatio de Sancta Barbara* onder andere bedoeld was om de behoefte aan een uitvoerig werk over Sint-Barbara in te vullen, is de kans reëel dat het werk, of een kopie ervan, de basis vormde voor de Middelnederlandse mirakelreeksen. Het zijn immers de drieëntwintig mirakelen die in de *Compilatio* voorkomen, die steeds opnieuw terugkeren in de Middelnederlandse overlevering. De *Compilatio* werd vermoedelijk kort na 1380 geschreven, wat betekent dat er meer dan een halve eeuw zit tussen dat werk, en het ontstaan van de oudste overgeleverde Middelnederlandse vertaling van de mirakelen. De *vita* van Sint-Barbara in de versie uit de *Compilatio* was in de vijftiende eeuw wijd verspreid. (Gaiffier 1959, 9) Het is dus erg waarschijnlijk dat ook de mirakelen uit de *Compilatio* een ruime verspreiding kenden, en het is zeker mogelijk dat voor de Middelnederlandse vertaling de mirakelen van Sint-Barbara uit de *Compilatio*, of uit een afschrift ervan, als basis gebruikt werden. Het is echter niet helemaal duidelijk welke mirakelen oorspronkelijk deel uitmaakten van de *Compilatio de Sancta Barbara*. Dit komt doordat in de afschriften verschillende

selecties van mirakelen te vinden zijn. Iedere kopiïst selecteerde immers die mirakelen die het best aansloten bij het doel dat hij voor ogen had. Daardoor konden bepaalde mirakelen weggelaten, of nieuwe toegevoegd.

1.2.2.2 De mirakelreeksen in het Middelnederlands

Volgens W.B. Lockwood zijn de mirakelen van Sint-Barbara overgeleverd in minstens vijftien Middelnederlandse manuscripten, geschreven tussen 1440 en het begin van de zestiende eeuw. De meeste van die manuscripten kennen een gelijksoortige opbouw. Net als in de *Compilatio* is er eerst de proloog en de historie van Sint-Barbara, daarna verhaalde men de translatie van haar relikwieën, en als laatste volgden de mirakelen. Inhoudelijk vertonen de Middelnederlandse Barbara-mirakelen erg veel gelijkenissen met die uit de *Compilatio* en met andere Latijnse versies van die mirakelen. (Lockwood 1956, 367) Het is dan ook waarschijnlijk dat de Middelnederlandse mirakelen vertalingen van de Latijnse zijn. Heel wat religieuze teksten in het Middelnederlands zijn op die manier tot stand gekomen. Tot de twaalfde eeuw was het Latijn immers de schrijftaal van de religieuzen. Toen men godsdienstige werken ook in de volkstaal wilde schrijven, ontleende men hoofdzakelijk uit de bestaande Latijnse traditie. Het valt echter op dat er bij de mirakelen van Sint-Barbara ook teksten zijn waarvoor men (tot nu toe) geen parallel kon vinden in de Latijnse traditie. Zoals al eerder gezegd werd, zijn het de drieëntwintig mirakelen uit de eerste groep die de kern vormen van de Middelnederlandse stof over de mirakelen van Sint-Barbara. Die mirakelen zijn immers in bijna alle manuscripten met lange mirakelreeksen terug te vinden. Uit de tweede groep van de *BHL* zijn er erg weinig vertaalde mirakelen te vinden. Uit die groep komen amper vier mirakelen in de overgeleverde manuscripten voor. Daarvan zijn slechts twee mirakelen in meerdere handschriften te vinden, terwijl de andere twee wonderverhalen beperkt zijn tot één manuscript. (Lockwood 1956, 372) Er is dus een duidelijk verschil tussen de twee groepen mirakelen die in de *BHL* onderscheiden worden.

Opvallend is dat de langste mirakelreeksen niet drieëntwintig, maar twee- tot zesendertig mirakelen tellen. Dat komt omdat er in die manuscripten ook dertien mogelijk originele mirakelen terug te vinden zijn. Voor die mirakelen is immers (nog) geen parallel gevonden in de Latijnse traditie, en dus is het mogelijk dat zij in het Middelnederlands ontstaan zijn. Deze mirakelen zijn ook allemaal terug te vinden in de vijf handschriften met een lange

mirakelreeks, en dus waren zij ook van belang in de Middelnederlandse traditie van Barbara-mirakelen. (Lockwood 1956, 369) Dat ze mogelijk ontstaan zijn in het Middelnederlands, wordt ook door een ander feit gesuggereerd. In de manuscripten met kortere reeksen zijn namelijk geen nieuwe mirakelen opgenomen. Zij bestaan enkel uit mirakelen uit de eerste groep van de *BHL*. (Lockwood 1956, 372)

Dat kopiïsten niet enkel handschriften kopieerden, maar ook hun eigen inbreng toevoegden, wordt onder andere aangetoond door de volgorde van de mirakelen in de reeksen. De manuscripten die zich beperkten tot de mirakelen uit de eerste groep namen hoofdzakelijk de volgorde aan die in de *BHL* terug te vinden is. Bij een van de langere reeksen, namelijk in hs. Manchester, John Rylands Library, 9, is die volgorde aangehouden en werden enkele nieuwe mirakelen ingevoegd. In de andere manuscripten met lange reeksen echter lijken de kopiïsten de volgorde van de mirakelen naar eigen voorkeur te hebben aangepast. Lockwood meent dat de verschillen in volgorde te wijten zijn aan het feit dat ze van verschillende documenten gekopieerd zijn. (Lockwood 1956, 370-371) Bij het afschrijven konden kopiïsten namelijk bewust elementen wijzigen. Zij deden dit meestal zodat de inhoud van het handschrift zou passen bij de visie die ze voor ogen hadden. Het is dus erg waarschijnlijk dat de volgorde bewust veranderd werd door een of meerdere kopiïst(en).

Van alle overgeleverde manuscripten is er slechts één dat zowel de drieëntwintig vertaalde mirakelen als de dertien nieuwe mirakelen bevat, namelijk hs. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 71H6. Dit is ook het oudste overgeleverde manuscript, en werd door Lockwood daarom als norm voor zijn vergelijking gekozen. (Lockwood 1956, 374) Uit zijn vergelijking van de vijf manuscripten met de lange mirakelreeksen bleek dat zij allen ‘het verreweg grootste gedeelte der mirakelen met elkaar gemeen hebben. Er zijn ongetwijfeld geringe taalverschillen, maar zowel naar stijl als ook naar inhoud zijn ze zo goed als identiek. Daarom moeten ze dan tenslotte van één en dezelfde bron afgeleid zijn.’ (Lockwood 1956, 371)

1.2.2.3 Mogelijk verband met tussen hs. Gent, UB, 1761 en hs. Den Haag, KB, 71H6

Uit Lockwood's onderzoek is gebleken dat hs. Gent, UB, 1761, dat in het klooster van Sint-Elisabeth op de Berg Sion gemaakt werd, sterke gelijkenissen vertoont met hs. Den Haag,

Koninklijke Bibliotheek, 71H6. Vooral de gelijkenissen in volgorde zijn opvallend, omdat net op dat vlak alle manuscripten met een lange mirakelenreeks het meeste van elkaar verschillen. Dat er toch twee handschriften zijn die sterk op elkaar gelijkken, kan een verwantschap doen vermoeden. Dit vermoeden wordt gesterkt wanneer men kijkt vanwaar de handschriften afkomstig zijn. Zoals we reeds weten komt hs. Gent, UB, 1761 uit Brussel. Hs. Den Haag, KB, 71H6 is afkomstig uit het Rooklooster, dat gelegen was in het Zoniënwood in Brussel. De geografische ligging van beide kloosters biedt dus al een eerste link. Dat er in die tijd ook een effectieve link was tussen beide kloosters, wordt bevestigd bij Tollebeek. Zij stelt dat het bestuur van het klooster aanvankelijk werd waargenomen door een priorin, maar dat die macht in 1436 overgenomen werd door de prior van Groenendaal en in 1449 ook door de prior van het Rooklooster. (Tollebeek 1959, 355) Het Gentse manuscript werd één jaar vóór de effectieve link met het Rooklooster gemaakt, maar toch mag men een eventuele verwantschap tussen beide handschriften niet uitsluiten. Zoals al gezegd werd, vertonen die twee handschriften de meeste gelijkenissen met elkaar. Het is bewezen dat het Sint-Elisabeth klooster goede banden had met andere kloostergemeenschappen, onder andere met Groenendaal. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat zij ook in contact stonden met het Rooklooster, dat ook in de nabijheid lag. Hierbij is het mogelijk dat het Rooklooster enkele manuscripten uitgeleend heeft aan het Sint-Elisabeth klooster, zodat zij deze konden kopiëren. Een andere mogelijkheid is dat zij een legger uitgeleend hebben aan het vrouwenconvent. Eventuele wijzigingen in de volgorde of in het taalgebruik kunnen dan eventueel aan een bewuste keuze van de kopiïste toegeschreven worden. Zij had namelijk een erg beperkt publiek voor ogen bij het kopiëren, en kon bijvoorbeeld die mirakelen weglaten die haar minder interessant leken voor haar doelgroep. Een andere mogelijkheid is dat er afschriften gemaakt werden van hs. Den Haag, KB, 71H6, en dat deze afschriften – of afschriften van die afschriften – uiteindelijk in het Sint-Elisabeth klooster terecht gekomen zijn. Ook is het zo dat hs. Gent, UB, 1761 slechts drie jaar na hs. Den Haag, KB, 71H6 ontstaan is. Indien het manuscript via afschriften in het vrouwenklooster terecht gekomen is, is een sterke verwantschap tussen de manuscripten nog steeds mogelijk. Op de korte termijn van drie jaar kunnen immers niet zoveel afschriften gemaakt worden. Er zijn dus meerdere feiten die laten vermoeden dat er een rechtstreekse link is tussen hs. Gent, UB, 1761 en hs. Den Haag, KB, 71H6.

Hoofdstuk 2

Vergelijking met de Latijnse mirakelen

2.1 Vergelijking

In het volgende gedeelte zal ik elk Middelnederlands mirakel, waarvan het Latijnse equivalent gekend is, samenvatten en met dat equivalent vergelijken. Op die manier wil ik nagaan welke verschillen er mogelijk bestaan tussen de Latijnse en Middelnederlandse mirakelreeksen van Sint-Barbara. Omdat van mirakels een, twee, drie, vier, zes, zeven, tien en tweeëndertig geen Latijnse equivalenten gekend zijn, zijn die hier niet opgenomen. Voorts geef ik voor mirakels vijf, acht, negen, elf en twaalf geen samenvatting, omdat die mirakels deel uitmaken van de teksteditie die in deel II volgt.

2.1.1 Mirakel vijf

In de Middelnederlandse versie wordt dit mirakel met de rubriek ‘een schoen mirakel van eenen man die in den kerker gheleet wert te borre ende te broede ende niet ghesterven en coste’ aangekondigd, terwijl het in de Latijnse versie ‘de incluso in carcerem, fame ac siti enecando’ als rubriek heeft.¹ (hs. Gent, UB, 1761, f. 159v; Müller, 1703, 227) Mirakel vijf is het enige in hs. Gent, UB, 1761 dat behoort tot de tweede grote groep mirakelen die men in de *BHL* onderscheidt. Opvallend is dat net dit mirakel het grootste aantal verschillen tussen de Middelnederlandse en Latijnse versie vertoont. Dit staat in sterk contrast met de mirakelen uit

¹ ‘Over een gevangene in een kerker, die (dodelijk) uitgeput was door honger en dorst.’

de eerste groep van de *BHL*, waarbij het merendeel van de tekst letterlijk vertaald is en de inhoud van de Middelnederlandse versie bijna volledig overeenstemt met die van de Latijnse. Hoewel de Middelnederlandse en Latijnse versie van mirakel vijf allebei verhalen over een man die gevangengezet werd en ondanks een lange tijd zonder eten of drinken toch niet stierf door de hulp van Sint-Barbara, zijn er weinig andere gelijkenissen te bespeuren. In de Latijnse versie liet graaf Philippus van Nassau een man gevangenzetten. Hij beval dat niemand hem eten of drinken mocht geven of bij hem mocht gaan tijdens zijn afwezigheid, die vierentwintig dagen zou duren. Erg zorgvuldig volgden zijn bediendes dit bevel op. Wanneer de graaf bij zijn terugkeer het lichaam van de gevangene uit de toren liet halen, bleek de man nog te leven. De graaf was woedend omdat hij meende dat zijn bediendes de gevangene toch geholpen hadden. Die zwoeren echter allen van niet. De graaf begreep niet hoe dit mogelijk was en liet daarop de gevangene halen, aan wie hij gratie wilde verlenen indien hij de waarheid vertelde. Hierop zei de gevangene dat hij behouden werd door Sint-Barbara omwille van de dienst die hij haar gedaan had, en dat hij niet kon sterven zonder biecht en het Heilig Sacrament. Vervolgens liet de graaf een priester en klerken van een naburig college halen om dit wonder te aanschouwen. De priester nam de gevangene zijn biecht af, gaf hem het Sacrament, en daarop stierf de man. In de Middelnederlandse versie vindt men een andere verhaallijn. Daar liet de heer van Arkel een man die Sint-Barbara erg toegewijd was gevangennemen. In de gevangenis was men erg wreed tegenover hem. De man kreeg geen eten of drinken en was vel over been, maar stierf niet. Hij jammerde dat hij zonder het Sacrament niet zou kunnen sterven. De mensen die dit aanhoorden, haalden er meteen een priester bij, en nadat hij gebiecht had en het Sacrament had ontvangen, gaf hij de geest. Opvallend is dat in het Latijnse mirakel de graaf van Nassau een erg actieve rol heeft, terwijl er over de gevangene zelf erg weinig gezegd wordt. In het Middelnederlands daarentegen, ligt de nadruk volledig op de gevangene. Hoewel de grote verhaallijn in beide mirakelen dus dezelfde is, is de specifieke invulling van het verhaal duidelijk erg verschillend in beide versies. Een mogelijke reden is dat dit mirakel veel ouder is dan de andere. Bij het afschrijven konden kopiïsten immers fouten maken, of bewust elementen uit het verhaal aanpassen. Na geruime tijd kon er daardoor een grote variatie aan versies van eenzelfde mirakel ontstaan, want afschriften waren zelden identiek. Mogelijk week de Latijnse versie in de editie van Müller daardoor erg sterk af van de versie waarop de Middelnederlandse vertaling gebaseerd was. Een andere verklaring kan zijn dat de vertaler of een kopiïst van de Middelnederlandse versie deze aanpassingen zelf gemaakt heeft. Nog een andere mogelijkheid is dat het mirakel mondeling verhaald werd, en daarna door meerdere schrijvers neergeschreven werd. Elke schrijver zou dan de details van

het mirakel zelf moeten invullen, waardoor er heel wat verschillende versies ontstaan zouden zijn. De verschillen kunnen dus op meerdere manieren tot stand gekomen zijn, maar het is niet duidelijk welke de juiste is.

2.1.2 Mirakel acht

Dit mirakel is in het Latijn gekend onder de rubriek ‘de reo, Coloniae in rotam acto’, en in het Middelnederlands onder ‘van eenen alte boesen mensche die om sijn boesheit op een rat gheset was die si met der moeder gods vrindeleec vertroeste.’² (Müller, 1703, 198; f. 163v) De rubrieken leggen duidelijk de nadruk op verschillende elementen. Weliswaar vermelden ze allebei een man die op een rad gezet werd, maar terwijl de schrijver van de Latijnse versie de plaats van het gebeuren belangrijk vindt, lijkt de vertaler veeleer belang te hechten aan de link met God. De tekst zelf lijkt voor een groot deel letterlijk vertaald te zijn uit het Latijn. Toch zijn er enkele opvallende verschillen. Zo staat er in het Middelnederlands het volgende:

Gods ons heere [...] sende tot desen mensche niet eenen archangel oft eeneghen uut den hemelschen coeren Maer sijn alder uutvercorenste moeder Maria ende met haer sijn gheminde bruyt sinte barbara . welke moeder der ontfermherticheit . ende alder sonderen troestinghe sprac desen sondere vrindeleec toe. (f. 164v-165r)

Dit fragment verschilt sterk van het corresponderende fragment in het Latijn. Daarin werd namelijk helemaal niets verteld over hoe God Maria en Sint-Barbara naar de zondaar stuurde. Het bleek God zelf te zijn, die de troostende woorden uitsprak tegenover de zondaar: ‘Sed Deus, cui proprium est misericordiam ac totius consolationis, peccatorem non abhorrens, blande leniturque alloquitur, dicens: [...]’³ (Müller, 1703, 199) Waar het verschil vandaan komt, is niet duidelijk. Het kan zowel bij de vertaling, als bij latere afschriften veranderd zijn. Vermoedelijk was deze aanpassing een bewuste keuze van de schrijver. De rol om een stervende zondenaar te troosten lijkt immers meer weggelegd voor een moederfiguur dan voor

² ‘Over een aangeklaagde, die in Keulen op een rad gezet was.’

³ ‘Maar God, aan wie barmhartigheid en troost eigen is, verafschuwde de zondaar niet, maar troostte hem en sprak: [...]’

een man. Ook op het einde van het mirakel vinden we een opmerkelijk verschil tussen de twee versies. In vergelijking met het Latijnse mirakel bevat het Middelnederlandse een extra zin: ‘ende sijn graf blijft noch merckeleec inder voerscrevender stat tot der eeren gods ende tot den love sijnder gheminder bruyt sinte barbaren Ende tot vermaninghen alle der gheender die haer dienen.’ (f. 167v-168r) Mogelijk dient deze opmerking als een vorm van bewijs voor de echtheid van het mirakel. De schrijver lijkt immers te stellen dat diegenen die het voorgaande niet geloven, zelf het graf kunnen gaan bekijken in de stad.

2.1.3 Mirakel negen

‘De cive, cultello cor & dorsum transfigente’ is de Latijnse rubriek van het negende mirakel.⁴ (Müller, 1703, 206) In het Middelnederlands wordt het met ‘een schoen mirakel van eenen man die hem selven een mes doer sijn herte stac ende niet en sterf’ aangekondigd. (f. 168r) De rubrieken lopen grotendeels gelijk; het enige verschil is dat de Middelnederlandse rubriek iets uitgebreider is, omdat daarin al vermeld wordt dat de man niet sterft. Inhoudelijk stemmen de versies bijna volledig overeen. Het merendeel van de Middelnederlandse tekst komt letterlijk overeen met de Latijnse versie. Af en toe zijn er woorden niet mee vertaald, maar het gaat hier meestal om onbelangrijke elementen. Zo staat er in het Latijn dat de man op een dag terugkwam van de kerk, ‘toga indutus.’⁵ (Müller, 1703, 207) In het Middelnederlands wordt niet vermeld dat hij gehuld was in een toga of gewaad. Dit draagt echter niet bij tot het verloop van het verhaal, en is dus eerder een onbelangrijk verschil. In de hele tekst zijn er slechts twee opvallende verschillen. In de Latijnse versie is een regel uit de brief van Paulus aan de Galaten (6:10) opgenomen: ‘Ideo dicit Apostolus: Dum tempus habemus, operemur bonum.’⁶ (Müller, 1703, 207) Deze Bijbelse verwijzing is echter niet vertaald in het Middelnederlands. Het tweede opvallende verschil is dat men aan de Middelnederlandse versie op het einde nog een deel toegevoegd heeft:

⁴ ‘Over de burger, die zijn hart en rug doorboorde met een mes.’

⁵ ‘gehuld in een toga.’

⁶ ‘Dit zei de apostel: terwijl wij tijd hebben, laat ons goed doen aan allen.’

Daer na wert hi met oerlove des princen op ghesneden op dat die wonderleecheit der groeter mirakelen . meer openbaer werden soudē Ende der alder glorioester ombevelectere joffrouwen sinte barbāren meerder eere dienst ende lof ghegheven ende bewijst soude werden van alle mensschen Ende doen men dat volbrachte so wert ghevonden dat dat mes ghegaen was doer sijn herte. Daer om alle die meesters seiden dat het was boven natuere . ende een seker mirakel van gode. Hier na keerde hem die selve prince met vele anderen heeren tot gode Ende tot der heyleghere minliker joffrouwen sinte barbāren met love ende met weerdeghen dienste. (f. 171v-172r)

Waar deze toevoeging vandaan komt, is niet geweten. Het is mogelijk dat er een Latijnse versie circuleerde waarin dit gedeelte wel voorkomt. Een andere mogelijkheid is dat deze toevoeging enkel in de Middelnederlandse versies te vinden is. Over deze toevoeging vallen twee dingen te zeggen. Eerst en vooral lijkt deze tekst deel uit te maken van het verhaal. Het is geen opmerking die buiten het verhaal staat, maar een verlenging ervan. Ten tweede lijkt deze toevoeging bedoeld te zijn om meer geloofwaardigheid te geven aan het mirakel. De lezer moet niet zomaar aannemen dat dit mirakel geschiedde. De toevoeging stelt immers dat het mirakel bewezen werd door de artsen die het dode lichaam van de man onderzochten.

2.1.4 Mirakel elf

In dit mirakel zijn er erg weinig verschillen te bespeuren tussen de Latijnse en de Middelnederlandse versie. Beide rubrieken lijken sterk op elkaar. In het Latijn leest men ‘de reciso militis capite,’ terwijl er in het Middelnederlands ‘van eenen ridder die onthoeft wert op sijn peert van sinen vianden een mirakel’ staat.⁷ (Müller, 1703, 196; f. 175r) De Middelnederlandse rubriek is duidelijk iets uitgebreider dan de Latijnse, want daarin wordt al vermeld dat hij op zijn paard zat toen het gebeurde. Met uitzondering van de rubriek zijn er slechts twee opvallende verschillen tussen de versies. In het Latijn vindt men een verwijzing terug naar psalm 150 (1:1): ‘attendens illud Davidicum: Laudate Dominum in Sanctis eius.’⁸ (Müller, 1703, 197) Deze referentie is niet overgenomen in de Middelnederlandse versie.

⁷ ‘Over het afgehakte hoofd van een soldaat.’

⁸ ‘Dit merkte David op: Looft God in zijn Heiligdom.’ (Statenvertaling, psalm 150, vers 1)

Mogelijk vond de vertaler (of een kopiist) dit niet relevant voor het resultaat dat hij voor ogen had. Het tweede verschil tussen deze twee versies vindt men in het Middelnederlands. Daar is immers op het einde van het mirakel het volgende toegevoegd: ‘ende hier na wert hi versuent met sinen vianden.’ (f. 177r) Het is niet duidelijk waarom deze zin toegevoegd is. Vermoedelijk wilde de schrijver hiermee het idee van vergiffenis van onze naasten benadrukken.

2.1.5 Mirakel twaalf

‘S. Barbara iuvenem, ante repudiatum, in gratiam recipit’ is de Latijnse rubriek van het twaalfde mirakel.⁹ (Müller, 1703, 145) In het Middelnederlands is dat ‘hoe dat een jonghelinc sach een ghenuegheleec visioen ende liet sijn huweleec mirakel.’ (f. 181v) Meteen valt het grote verschil tussen deze rubrieken op. De Latijnse schrijver heeft het over een jongeman die opnieuw in de gratie van Sint-Barbara kwam. In het Middelnederlands echter stelt de kopiist dat een jongeman zijn huwelijk liet na een visioen. In het Latijn krijgt de lezer dus te horen wat de link met Sint-Barbara is. In het andere ligt de nadruk op wat er precies gebeurd in het verhaal zelf. Het grootste deel van de tekst uit het Middelnederlandse mirakel komt letterlijk overeen met het Latijn. Enkel in het begin van het mirakel, wanneer men over de duivel en zijn list spreekt, is de tekst vrijer vertaald. Inhoudelijk levert dit echter geen ongelijkheden op. Het verschil zit hier immers enkel in de woordkeuze. Met uitzondering van de fragmenten die vrijer vertaald zijn, zijn er tussen deze versies geen verschillen te bemerken.

2.1.6 Mirakel dertien

Een ridder werd gevangengenomen door zijn vijanden en aan een boom opgehangen. Na drie dagen hoorde een goede vriend dit en deze wilde hem zien. Zijn knecht raadde hem af om te gaan, omdat het aanzicht van zijn vriend in zo’n situatie hem enkel meer zou kwetsen. Toch besloot de ridder tot zijn gehangen vriend te gaan, en na enkele jammerklachten sprak de

⁹ ‘Sint-Barbara ontvangt een jongeman opnieuw in gratie, die eerder verstoten was.’

gehangen ridder hem plots toe. Die bleek immers niet dood te zijn. Omdat hij elke dag een gebed gedaan had tot Jezus, Maria en Sint-Barbara hadden de laatste twee hem drie dagen lang ondersteund toen hij aan de boom hing. Vervolgens maakte zijn vriend hem los, en daarop vroeg de ridder hem om een priester te halen. Na zijn biecht en het Sacrament gaf de ridder alsnog de geest.

Dit mirakel wordt in het Latijn met de rubriek ‘de milite, ex arbore suspenso’, en in het Middelnederlands met ‘een schoen mirakel van enen ridder die van sinen vianden aen eenen boem ghebonden wert’ aangekondigd.¹⁰ (Müller, 1703, 219; f. 181v) Beide rubrieken gelijken duidelijk sterk op elkaar. Hoewel een deel van de tekst letterlijk overeen komt, kan men toch enkele verschillen tussen de twee versies vinden. Sommige delen zijn vrij vertaald, maar soms zijn er ook zinnen weggelaten. In de Middelnederlandse versie jammerde de vriend bij het lijk van de ridder en zei hij: ‘Och alder liefste heere, ende vrint hoe es u aldus gheschiet hoe sijt ghi ghecomen in aldusdaneghen ongheval ende scande.’ (f. 182v) Deze zin is in de Latijnse versie niet terug te vinden. Omgekeerd is er ook een zin in het Latijn die in het Middelnederlands niet voorkomt: ‘Vos mihi semper in omnibus & coram omnibus alter ego fuistis. Heu! Heu!’¹¹ (Müller, 1703, 220) Mogelijk vond de vertaler dat dit gedeelte vrijer vertaald mocht worden, omdat de essentie van de tekst toch behouden blijft. De man treurde namelijk om het verlies van zijn vriend, en mogelijk heeft de aanpassing gemaakt om meer emotie in het verhaal te steken. Ook wanneer de dood gewaande ridder voor het eerst het woord nam, kan men een verschil zien in de versies. In het Latijn zei hij de eerste keer niet meer dan ‘O domine, & amice carissime.’¹² (Müller, 1703, 220) De vriend vroeg vervolgens of hij nog leefde, en haalde het lichaam met zijn knechten naar beneden. In de vertaalde versie, echter, vroeg de ridder zelf of zij hem konden helpen: ‘O heere ende ghetrouwe vrint ocht ghi also rouwich sijt alst schiet in uwen woerden so biddic u dat ghi u trouwe bewisen wilt met den werken, ende comen mi te hulpen.’ (f. 183r) Ook bevestigde de ridder letterlijk ‘ja ic leef noch.’ (f. 183r) Mogelijk is de vraag of hij nog leefde bedoeld als retorische vraag in de Latijnse versie, aangezien er daar geen antwoord volgt. Het vervolg van de tekst komt opnieuw letterlijk overeen. Enkel naar het einde toe is er nog een opvallend

¹⁰ ‘Sint-Barbara ontvangt een jongeman, tevoren afgewezen, in gratie.’

¹¹ ‘Jij was er altijd voor mij in alles en ten overstaan van allen. Wee! Wee!’

¹² ‘Oh heer en geliefde vriend.’

verschil. De ridder stelde immers dat hem een mooie plaats getoond was, waar hij heen wilde. In de Latijnse versie zijn het ‘pater [...] Christi & gloriosa eiusdem Sponsa Barbara’ die hem dit getoond hebben, terwijl het Middelnederlands hier ‘die weerde moeder ons heeren ihesus christi ende sijn uutvercorender bruid sinte barbaren’ vermeldt.¹³ (Müller, 1703, 222; f. 185r) Aangezien de woorden ‘pater’ en ‘mater’ slechts een letter verschillen, kan men aannemen dat er ofwel een kopieerfout opgetreden is in de Latijnse versie, ofwel een vertaalfout bij de Middelnederlandse vertaling.¹⁴ Omdat er eerder in het mirakel gezegd wordt dat de ridder in leven gehouden werd doordat moeder Maria en Sint-Barbara hem ondersteunden toen hij opgehangen was, lijkt het meest aannemelijke dat dit een kopieerfout in de Latijnse versie is, en dat men toch moeder Maria bedoelt.

2.1.7 Mirakel veertien

Te Voeren in Brabant werd op de feestdag van Sint-Barbara het volgende exempel gepreikt door de priester, die beweerde het zelf gezien te hebben: in het land van Gulke was een man die in gulzigheid en dronkenschap leefde. Nadat hij op een nacht dronken was thuisgekomen en in slaap gevallen was, brak er brand uit. In zijn dronkenschap kon hij zichzelf niet helpen en hij verbrandde. Een jaar later wilden zijn erfgenamen op dezelfde plaats opnieuw bouwen, en zij huurden een werkman in om het puin te ruimen. Deze hoorde tijdens het werk plots een stem uit de grond komen. De man die er woonde, was volledig verbrand, behalve zijn tong, die zijn ziel bevatte. Dat had hij te danken aan Sint-Barbara, tot wie hij elke dag gebeden had in zijn (roekeloze) leven. De werkman ging vervolgens de priester halen, en nadat de biecht afgenomen was en het Sacrament gegeven was, verging de tong tot as.

‘De patatore, extra linguam, penitus combusto’ is de rubriek van mirakel veertien.¹⁵ (Müller, 1703, 216) Deze verschilt weinig van de Middelnederlandse, namelijk ‘van eenen drancker die in sijn huys verbrande al sonder sijn tonghe.’ (f. 185r) Het mirakel zelf vangt niet meteen

¹³ ‘vader van Christus & van zijn eervolle bruid Barbara’

¹⁴ De Middelnederlandse versie zou dan van een ander afschrift overgenomen zijn, waar deze kopieerfout niet in voorkwam. Het kan ook dat deze kopieerfout er wel in voorkwam, maar dat de vertaler ze bewust gecorrigeerd heeft.

¹⁵ ‘Over een dronkeling, die volledig verbrand was behalve zijn tong.’

aan. Na de rubriek volgt eerst een schets van de situatie waarin dit mirakel verhaald wordt: het wordt immers in een preek van een priester op de feestdag van Sint-Barbara verteld. Men zou kunnen stellen dat er dus een kaderverhaal is, al blijft dit beperkt tot een schets van de plaats, de dag, en de situatie zelf. In die schets vinden we een eerste verschil. Beide versies geven aan dat de priester een mis voordroeg in Brabant. De Middelnederlandse versie is iets uitgebreider: daarin worden ook het dorp en de kerk vermeld waarin deze priester preekte, namelijk de Sint-Johannes Evangelistkerk te Voeren. De localisering van het verhaal zelf is wel gelijk: ‘ducatu Juliancensi’ en ‘land van Gulke’ duiden beiden op het voormalige hertogdom Gulik. De overige verschillen in de tekst zijn eerder onbelangrijk. Meestal gaat het om deelzinnen of woord(groep)en die niet vertaald zijn. Zo stelt de Latijnse versie dat wanneer de vrienden hoorden dat het huis in brand stond, zij zich ernaartoe haastten, ‘ac de morte ipsius vire timentes.’¹⁶ (Müller, 1703, 216) In het Middelnederlands wordt enkel vermeld dat zij zich haastten om hem te helpen. Dat zij de dood van de man vreesden, wordt niet letterlijk gezegd. Mogelijk was de vertaler van mening dat deze betekenis gesuggereerd werd in de context, en dus overbodig was om letterlijk te stellen. Eenmaal werd het Latijn woordelijk overgenomen, en niet vertaald. De werkmans werd bang van de stem en vroeg: ‘Bene dicite: quid est ibi?’¹⁷ (Müller, 1703, 217) In de Middelnederlandse versie is ‘bene dicite’ zo overgenomen. Vermoedelijk was het publiek die de vertaler voor ogen had, vertrouwt met deze Latijnse uitdrukking. Het grootste verschil tussen beide versies is dat de Middelnederlandse langer is dan de Latijnse, omdat er nog een stuk aan toegevoegd is:

Ende dese voerscrevenen predecare seide bi der waerheit sijnder priesterscap dat hi hier teghenwoerdich was ende saccht [sic] met sine oeghen met vele andere menschen. Daer ons heere dit groote mirakel dede overmids verdiente der heilegher joffrouwen sinte barberen sonderlinghe patroene waregher biechten. (f. 188r-188v)

Het is niet duidelijk of dit gedeelte door de vertaler of door een kopiist toegevoegd werd, maar het lijkt erop dat de schrijver de waarheid van het mirakel wilde staven, door te stellen dat de priester die dit mirakel verhaalde het zelf meegemaakt had.

¹⁶ ‘en zij vreesden de dood van de man.’

¹⁷ ‘Spreek goed: wie is daar?’

2.1.8 Mirakel vijftien

Dezelfde priester die het veertiende mirakel predikte, vertelde diezelfde dag ook over een ander mirakel: zes of zeven klerken werden in de stad naar school gestuurd om bij te leren. Het gebeurde dat een van de klerken een andere man doodsloeg, en hij werd veroordeeld. Als straf zouden al zijn ledematen in tweeën gebroken worden, waarna hij levend op het rad gezet zou worden. Zijn gezellen waren hierom erg bedroefd en bleven onder het rad staan tot zij hem dood waanden. De volgende dag keerden zij terug, en treurden bij hem, tot zij meenden hem te horen zuchten. De veroordeeld verklaarde dat zijn vrienden hem gewekt hadden met hun geklaag, en dat hij nog nooit zo goed geslapen had, omdat hij in de schoot van de Heilige Barbara mocht slapen en omdat zij al zijn wonden genezen had. Nadat hij door zijn gezellen van het rad gehaald was, ontdekten zijn vijanden dat hij nog leefde, en die eisten bij de rechter dat men hem nogmaals zou straffen. Deze ging echter niet op hun eis in, en de klerk keerde terug naar zijn thuisstad, waar hij in zijn verdere leven Sint-Barbara nog vuriger diende dan voorheen.

Het vijftiende mirakel heet in het Latijn ‘AA.LL. studiosus, diffractis membris in rotam actus, prodigiose sanatur.’¹⁸ (Müller, 1703, 165) In de Middelnederlandse versie vindt men een erg uitgebreide rubriek, namelijk ‘een schoen mirakel van VI oft VII clercken die ter scolen gheset werden ende hoe die eene om eenen dootslach die hi dede op een rat gheset wert die si vander pinen verlostte ende langhe derna leefde.’ (f. 188v) Wat opvalt, is dat men in de eerste zin naar mirakel veertien verwijst. Beide mirakels worden namelijk in hetzelfde kaderverhaal gesitueerd. Daarom stelt de schrijver in de eerste zin dat dezelfde priester op dezelfde dag ook een ander mirakel preekte. Daarna volgt het mirakel zelf. Hoewel een deel van de tekst letterlijk overeen komt, valt het op dat er regelmatig delen weggelaten zijn. Bovendien zijn sommige zinnen vrijer vertaald. De Middelnederlandse schrijver heeft het bijvoorbeeld over een stad met grote scholen, terwijl in de Latijnse versie gesteld wordt dat men in die stad aanzien genoot in de studie van de artes liberales. Waar de vertaler of kopiist zinnen uit het Latijn weggelaten heeft, gaat het meestal om elementen die de lezer uit de context kan veronderstellen. Zo werd de klerk na het breken van zijn ledematen op het rad gezet. In het

¹⁸ AA.LL.: afkorting voor artes liberales

Latijn is hier ‘ut sic post longas poenas vitam finiret’ aan toegevoegd.¹⁹ (Müller, 1703, 166) Hoewel in de Middelnederlandse versie niet letterlijk gezegd wordt dat het om een doodstraf gaat, kan de lezer dit wel vermoeden. Indien dit niet meteen duidelijk is, blijkt het later uit de tekst zelf, wanneer de andere klerken meenden dat hun vriend dood was. Tweemaal zijn ook meerdere opeenvolgende zinnen niet vertaald naar het Middelnederlands. Zo is het geweeklaag van de vrienden niet door de vertaler overgenomen. Waar de Latijnse schrijver in meerdere regels de woorden weergeeft die de treurende vrienden uitten, stelt de Middelnederlandse vertaler simpelweg dat de klerken lang jammerden om hun vriend. Ook verder in de tekst is een gedeelte weggelaten. Terwijl het andere stuk dat niet vertaald werd geen extra bijdrage levert aan het verhaal, is ditmaal wel een deel van het verhaal achterwege gelaten. In de Middelnederlandse versie vertelden de klerken aan de rechter het mirakel dat geschiedde en ze vroegen om hun vriend te beschermen. De rechter stemde meteen toe en sprak de man vrij van verdere straffen. In de Latijnse versie echter ging de rechter eerst zelf naar de veroordeelde kijken. Wanneer hij dan met eigen ogen zag dat inderdaad een mirakel geschied was, loofde hij God en Sint-Barbara, om vervolgens toe te stemmen in het verzoek van de klerken.

2.1.9 Mirakel zestien

Er was een heidens man, een gigant, die niets wist over Gods wet, de heilige Kerk of de eeuwige glorie, maar Sint-Barbara wel erg toegewijd was. Op haar feestdag was hij steeds goedhartig en gaf hij grote aalmoezen aan de armen. Deze man werd tijdens een strijd gevangen en onthoofd; zijn hoofd werd begraven. Zestig jaar later kwamen er gravers in de stad waar het hoofd begraven lag. Daar ontdekten zij het hoofd, dat nog even vers was als toen het daar net gelegd was. Erg verwonderd gingen de gravers naar de bisschop om dit te vertellen. Deze herkende meteen het werk van God en trok met zijn onderdanen naar de plaats. Het hoofd verklaarde aan de bisschop dat het door de tussenkomst van Sint-Barbara niet kon sterven voordat het het doopsel ontvangen en gebiecht had. Meteen doopte de

¹⁹ ‘zodat hij op die manier na een lange bestraffing zou sterven.’

bisschop het hoofd, en nadat dit gebeurd was, ging zijn ziel naar de hemel en het hoofd droogde uit.

Dit mirakel kent in de Middelnederlandse versie een meer uitgebreide rubriek dan in het Latijn. Terwijl het mirakel in de Latijnse rubriek met ‘de capite gigantis idololatra, dudum sepulti’ aangekondigd wordt, heeft de Middelnederlandse versie een rubriek die heel wat uitgebreider is, namelijk ‘een schoen mirakel van eenen heydenen man ende gygant die onthoefte was in eenen strijt ende hoe dat hoeft LX iaer in derde leven wert onthouden.’²⁰ (Müller, 1703, 202; f. 192r) Waar dit verschil vandaan komt, is niet duidelijk. Enerzijds kan het een keuze van de vertaler geweest zijn. Mogelijk vond hij de Latijnse rubriek te beknopt. Het kan ook zijn dat hij mensen tot lezen wou aanzetten door ze nieuwsgierig te maken met meer elementen uit het mirakel. Anderzijds kan het verschil ook te wijten zijn aan een variatie in de Latijnse versies. Het zou kunnen dat de vertaler de rubriek wel letterlijk heeft overgenomen. Dat zou betekenen dat de Latijnse bron voor de vertaling afweek van de versie die hier voor de vergelijking gebruikt werd. Wanneer men de tekst van beide versies van dit mirakel vergelijkt, valt meteen een groot verschil op. Terwijl het hoofd van de gigant volgens de Latijnse versie honderd jaar begraven lag, is dit volgens de Middelnederlandse versie slechts zestig jaar. Waar dit verschil vandaan komt, is niet duidelijk. Mogelijk valt het te wijten aan een kopieerfout in een van de afschriften. Anderzijds kan het ook een bewuste keuze van de vertaler of een kopiist zijn. De overige verschillen zijn van minder belang, maar soms reflecteren ze een verschil in toon. Zo stelt de Latijnse versie dat de heiden geen kennis had van Gods wet, van de Heilige Kerk en van de eeuwige wraak. In het Middelnederlands worden ook die eerste twee vermeld, maar in plaats van de eeuwige wraak stelt men dat hij geen kennis had van de eeuwige glorie. De Latijnse versie legt dus de nadruk op het bestraffende aspect, terwijl de Middelnederlandse vertaling het belonende aspect boven het bestraffende stelt. Een mogelijke verklaring hiervoor is een verandering in de mentaliteit. De Latijnse versie is immers afkomstig van een oudere traditie dan de Middelnederlandse.²¹ Aanvankelijk was de schrijftaal in de Nederlanden het Latijn. Pas toen geschriften in de

²⁰ ‘Over het hoofd van een heidense gigant, dat lange tijd begraven was.’

²¹ Het oudste Middelnederlandse handschrift met Barbara-mirakelen werd in 1445 geschreven, terwijl de *Compilatio de Sancta Barbara* minstens vijftig jaar eerder geschreven werd. Het oudste overgeleverde handschrift met een vita van Sint-Barbara stamt uit de 9^e eeuw, dus mogelijk zijn de Latijnse mirakelen ook zo oud. (Van Dijk 2000, 29)

volkstaal aan een opmars bezig waren, werden teksten vertaald naar het Middelnederlands. Mogelijk vond men omtrent het midden van de vijftiende eeuw het belonende aspect belangrijker dan in vroegere tijden. Een laatste duidelijk verschil is dat de kopiist of vertaler in het Middelnederlands nog een extra zin heeft toegevoegd: ‘Hier af si lof ende eere gode ende glorie ende dienst der glorioser joffrouwen sinte barbaren van allen menschen eeweleece Amen.’ (f. 194v)

2.1.10 Mirakel zeventien

Een eerbare man die Sint-Barbara erg toegewijd was, zat op een dag in de herberg met een groot gezelschap, waar zij uit zilveren nappen dronken. Toen de waard 's avonds zijn nappen verzamelde, ontdekte hij dat er een ontbrak. Daarop sloot hij de poort en mocht niemand vertrekken voor zij gecontroleerd waren. Toen de dief dit merkte, verborg hij de zilveren nap daarom in de zak van de goede man. Bijgevolg werd de nap bij hem gevonden, en werd hij voor het gerecht gebracht en veroordeeld tot ophanging. Toen de volgende dag een herder voorbij de galg kwam, bleek de man nog in leven. Meteen werd dit in de stad verkondigd, en de eerbare man werd van de galg gehaald. De man ging naar huis en leefde er nog lang; de dief werd niet lang daarna gevangen en met een zwaard onthoofd voor zijn misdaden.

De Latijnse rubriek van mirakel zeventien is ‘furti insimulatus falso, in furca non moritur’, wat vrij vertaald ‘hij, die valselijk beschuldigd werd van diefstal, sterft niet aan de galg’ betekent. (Müller, 1703, 161) In het Middelnederlands leest men een mirakel ‘van eenen man die onverdient ghehangen was die si verlostende ende vertroeste.’ (f. 194v) Beide rubrieken vermelden de ontorechte straf, en ook – al is het indirect – dat de man gered werd. Inhoudelijk komen ook de verhalen in beide versies overeen. Hoewel niet duidelijk is welke Latijnse versie als bron voor de vertaling diende, valt toch op dat bij dit mirakel de Middelnederlands en Latijnse versie bijna letterlijk overeen komen. Mogelijk stond de Latijnse brontekst erg dicht bij de versie die hier gebruikt wordt voor de vergelijking. Soms werd wel een woord weggelaten uit de vertaling, en eenmaal een volledige zin: ‘Hinc luctus itaque factus omnium

amicorum & aliorum tam magnus, ut nullus explicata possit.’²² (Müller, 1703, 161-162) In de Middelnederlandse versie staat nergens te lezen dat alle vrienden en verwanten van de man in grote rouw waren, en dat niemand het kon begrijpen of uitleggen. Waarom dit achterwege gelaten is, is niet duidelijk. Mogelijk vond de schrijver dit overbodig; het weglaten van de zin verandert immers niets aan de inhoud van het mirakel.

2.1.11 Mirakel achttien

In Gelre leefde een koene, sterke ridder die veel vijanden had. Op de vooravond van de feestdag voor Sint-Barbara reed hij met zijn knechten voorbij een schuur waar een knecht aan het werk was. Deze achtte hij even min als zijn dode vijanden en dus sprong de ridder van zijn paard om de knecht te doden met zijn zwaard. Hij stak hem het zwaard door de borst, en de knecht viel neer door de klap, maar hij bleef ongedeerd. Hierdoor werd de ridder nog kwader, en hij sloeg met zijn zwaard zo vaak op het hoofd van de knecht dat het zwaard begon te krommen. De knecht bleef echter ongedeerd, en bad tot God en Sint-Barbara opdat hij niet sterven mocht voor hij het Sacrament ontvangen had. De ridder besepte dat dit een mirakel van God was en vergaf de knecht al zijn misdaden. Daarna gingen ze in vriendschap uiteen. Toen de ridder op een dag een gevangene had die ter dood veroordeeld was voor zijn misdaad, wilde hij de waarheid van het mirakel bewijzen. Hij gaf de beul zijn zwaard om de man te onthoofden, om te bewijzen dat het zwaard op de misdadiger wel zou werken terwijl het geen kracht had bij de knecht. Met één slag sloeg de beul zijn hoofd eraf, en de ridder en iedereen die het mirakel gehoord had, loofde God en Sint-Barbara.

Dit mirakel heeft in het Latijn ‘servus punctim caesimque gladio petitus non laeditur’ als rubriek.²³ (Müller, 1703, 170) De Middelnederlandse rubriek van het mirakel sluit hier nauw bij aan: ‘van eenen ridder die eenen man niet ghequetsten en conste met sinen sweerde een schoen mirakel.’ (f. 197r) Het enige verschil in de rubrieken is dat de eerste de nadruk legt op het slachtoffer, terwijl in de andere ook de ridder vermeld wordt. Inhoudelijk stemmen beide

²² ‘Hierom waren alle vrienden en verwanten in erg grote rouw, want niemand kon het verklaren.’

²³ ‘Een slaaf, die met de punt van een wapen en al hakkend aangevallen wordt met een zwaard, wordt niet verwond.’

versies bijna volledig overeen. De Middelnederlandse versie is grotendeels letterlijk vertaald uit het Latijn. Af en toe is een bijzin weggelaten. Zo wordt in het Middelnederlands gezegd dat de ridder zo lang op de man sloeg dat het zwaard krom werd. In het Latijn staat daar echter ook nog een bijzin, die in de vertaling niet overgenomen is: ‘quasi corpus eius ferreum, & gladius stramineus fuisset.’²⁴ (Müller, 1703, 171) Deze vergelijking is overbodig voor het verloop van het verhaal, en mogelijk heeft de vertaler of kopiist ze daarom niet overgenomen. Met uitzondering van enkele bijzinnen die niet vertaald zijn, is tussen beide versies slechts één opvallend verschil te bemerken. In het Middelnederlands is het mirakel heel wat langer, omdat er nog een gedeelte aan toegevoegd is:

Hier na ghevielt dat dese voerscreven ridder hadde eenen ghevanghenen die van sijnder mesdaet veroordeelt was totter doot. Ende doen men hem dat hoeft af slaen soude doen Woude die ridder noch bat prueven de waerheyt vanden voerscreven myrakel, ende gaf den hancdief sijn voerscreven sweert, om te prueven of hi den mesdadedghen man daer met mochte onthoefden want het inden knecht om der edelder joffrouwe sinte barbaren gheen macht hebben en mochte als voerscreven es. Als die tijt comen was dat die hancdief den voerseiden man onthoefde soude doen nam hi dat voerscreven sweert ende sloech den man eerstmaels sijn hoeft af met eenen slaghe. Doen dat die ridder sach ende alle de ghene die dat voerscreven mirakel van sinen monde ghehoort hadden soe loefden si gode onsen heere, ende die gloriose bruyt christi barbara. (f. 198v-199v)

Deze voortzetting van het verhaal dient vermoedelijk om de inhoud van het mirakel kracht bij te zetten. Er wordt namelijk bijkomend bewijs gegeven dat het voorval inderdaad miraculeus was.

²⁴ ‘alsof zijn lichaam van ijzer was, en het zwaard van stro.’

2.1.12 Mirakel negentien

In het Parkklooster van de premonstratenzers bij Leuven woonde een monnik die Sint-Barbara erg toegewijd was. Op een dag reed hij door een onbekend water en verdrong met zijn paard op de bodem. Maar meteen kwam een knappe dame hem te hulp en bracht hem snel terug op het land. Nadat hij bekomen was, vroeg hij angstig wie zij was. Daarop antwoordde de vrouw al lachende dat zij Sint-Barbara was, en dat zij hem gered had omdat hij haar steeds gediensig was geweest. Hierna diende de monnik Sint-Barbara met nog meer devotie, en toen hij later abt werd in het Parkklooster zette hij ook anderen aan haar te dienen, steeds haar mirakel herdenkende.

Het negentiende mirakel wordt in de Latijnse versie aangekondigd met ‘religiosus praemonstratensis emergit ex altis aquis.’²⁵ (Müller, 1703, 160) Het is een van de kortere mirakelen in de reeks. De inhoud van het Latijnse mirakel stemt volledig overeen met het Middelnederlandse; de vertaler lijkt de tekst letterlijk overgenomen te hebben. Enkel in de rubriek wijken de versies van elkaar af. Terwijl de Middelnederlandse versie het over ‘een schoen mirakel van eenen monc die verdranc die si berchte te lande’ heeft, stelt de Latijnse rubriek dat een premonstratenzer geestelijke uit diepe wateren omhoog kwam. (f. 199v) Hoewel de tekst zelf letterlijk vertaald is, legt de rubriek dus duidelijk de klemtoon op andere elementen. Uit de Latijnse rubriek blijkt immers niet dat de monnik aan het verdrinken was, of wat Sint-Barbara’s rol in het verhaal was.

2.1.13 Mirakel twintig

Op de vooravond van Kerstmis in de haven Bothulphus in Engeland waren lakenkooplieden die naar huis wilden varen, zonder het gebod van God te volgen dat bepaalt dat men deze heilige dag moet vieren.²⁶ Toen zij op zee kwamen, deed de Heer een storm opsteken om hen te verdrinken. Allen aan boord verdrongen, op twee mannen uit Leuven na. Zij dienden Sint-Barbara met grote devotie, en zij beantwoordde hun gebed in nood dadelijk. Drie dagen lang

²⁵ ‘Een premonstratenzer geestelijke steeg op uit diepe wateren.’

²⁶ Het is niet duidelijk welke haven in Engeland hier bedoeld wordt. Mogelijk verwijst Bothulphus naar een heilige, namelijk Botulfus. Hij was patroon en abt in de abdij van Thorney, een stadje in Cambridgeshire dat niet ver van de Engelse oostkust ligt. (Sithiensis)

hield zij hen drijvende op twee planken, tot zij aan land kwamen. Hun ledematen waren echter al afgestorven door de koude, en zij vroegen de vissers om een priester te halen, omdat zij zonder het Sacrament en een biecht niet konden sterven. Nadat dit geschiedde, gaven zij de geest.

Het twintigste mirakel wordt in het Latijn met de rubriek ‘de 2. mercatoribus, e mari super tabulas enatantibus’ aangekondigd.²⁷ (Müller, 1703, 204) Hierin wordt al aangegeven hoe de mannen gered werden. De vertaalde versie daarentegen legt de klemtoon op de noodsituatie zelf. In de rubriek ‘een schoen mirakel van II mans van lovene die in die zee waren die si onthielt van verdrincken’ wordt nog niet duidelijk hoe Sint-Barbara hen zou redden. (f. 201r) Bij vergelijking van de Latijnse en Middelnederlandse versie valt op dat enkel de tweede helft van de tekst letterlijk overeenstemt. Dat zou kunnen betekenen dat de schrijver tot ongeveer halweg erg vrij te werk gegaan is bij het vertalen. Anderzijds kan het verschil ook in de Latijnse traditie liggen. Mogelijk verschilde de Latijnse brontekst van de versie die hier gebruikt wordt; bij het afschrijven maakten kopiïsten immers regelmatig (on)bewuste aanpassingen waardoor er na verloop van tijd heel wat variaties op eenzelfde tekst waren. Wijzigingen aan de inhoud zijn er niet gemaakt; het zijn veeleer de woordkeuzes en de volgorde van bepaalde zinnen en zinsdelen waarin de Middelnederlandse versie afwijkt van de Latijnse. In het Latijn, bijvoorbeeld, staat er: ‘praeceptum Domini non reverentes, qui dicit: Sabbatha sanctifices.’²⁸ (Müller, 1703, 204) In het Middelnederlands staat er dat de koopmannen naar hun thuisland vertrokken ‘sonder aendacht [...] des gheboden ons heeren Die gheboden heeft die heileghe daghe te vieren ende te heileghen.’ (f. 201r) De inhoud van beide versies verandert echter niet door deze verschillen, dus kan men stellen dat die onbelangrijk zijn. Slechts eenmaal is er een duidelijk verschil tussen beide teksten. De Latijnse versie eindigt met ‘consequentes meritis eiusdem Virginis illud Joannis: Beati, qui in Domino moriuntur.’²⁹ (Müller, 1703, 206) Het laatste deel van deze zin is een vers uit de Openbaring van Johannes. Deze zin is echter niet opgenomen in de Middelnederlandse vertaling. Mogelijk vond de vertaler deze verwijzing naar de Bijbel overbodig, of niet relevant voor het publiek dat hij voor ogen had.

²⁷ ‘Over twee kooplieden, die zich uit zee redden op planken.’

²⁸ ‘[De koopmannen] eerden het voorschrift van de Heer niet, dat zegt: heilig de feestdagen.’

²⁹ ‘Na de verdiensten van de maagd volgt dit van Johannes: Zalig zijn zij die sterven in de Heer.’

2.1.14 Mirakel eenentwintig

Op de feestdag van Sint-Barbara kwam men in Keulen in de kerk samen om te bidden en te offeren aan deze heilige. Onder het volk was ook een rabauw. Deze zei tot de mensen dat de mirakelen van Sint-Barbara even waar waren als dat hij op dat moment daar dood lag. Hij had de woorden amper uitgesproken of zijn dolk aan zijn zijde stak hem in het hart en hij viel dood neer. De Heer heeft zo Sint-Barbara geëerd en de blasfemie gewroken.

‘Negans eiusdem miracula, suo gladio interit’ is de Latijnse rubriek van dit mirakel.³⁰ (Müller, 1703, 142) In het Middelnederlands ligt de nadruk op andere elementen in het verhaal. Daar focust de rubriek niet op de straf, maar op de misdaad: ‘een mirakel van enen ribaut die blashfemie [sic] sprac.’ (f. 203r) Wanneer men beide versies vergelijkt, blijken enkele zinnen uit de Latijnse versie niet overgenomen te zijn in het Middelnederlands. Hoewel deze zinnen niet bijdragen tot de inhoud van het mirakel zelf, valt het toch op dat ze weggelaten zijn. In de eerste zin werd namelijk gewaarschuwd voor de rabauw, die valse woorden sprak en zoals de duivel en slang niet luisteren wilde. Die waarschuwing vindt men niet terug in de Middelnederlandse versie. De tweede zin die werd weggelaten, is van meer belang. Nadat de rabauw de blasfemie uitgesproken heeft, onderbreekt de schrijver het verhaal namelijk om op te merken dat zoiets niet ongestraft blijft. Alvorens te vertellen hoe God de rabauw strafte, citeert hij twee regels uit twee verschillende psalmen. Hij gebruikt dus fragmenten uit de Bijbel om te bewijzen dat God zoiets niet ongestraft laat: ‘perdes omnes, qui loquuntur mendacium; non enim viri sanguinum vel dolosi dimidiabunt dies suos.’³¹ (Müller, 1703, 142) Het eerste deel van de zin komt uit psalm vijf en betekent ‘gij zult de leugensprekers verdoen.’ (Statenbijbel, psalm 5, vers 7) Het tweede deel is afkomstig uit psalm vijfenvijftig: ‘de mannen des bloeds en bedrogs zullen hun dagen niet ter helft brengen.’ (Statenbijbel, psalm 55, vers 24) Waarom deze verwijzing naar de psalmen is weggelaten, is niet duidelijk.

³⁰ ‘Hij, die deze mirakelen ontkent, sterft door zijn zwaard.’

³¹ De vertaling ervan vindt men in de volgende regels, waar er naar de psalmen uit de Statenbijbel verwezen wordt.

2.1.15 Mirakel tweeëntwintig

Er waren drie abten uit kloosters in Friesland, waaronder ene Johannes, abt van Aedwerden bij Groningen. Toen zij zich door een gevaarlijk bos haastten, riep een stem plots om de hulp van abt Johannes. Bevreesd haastten de abten zich nog sneller het bos uit. Opnieuw riep de stem om zijn hulp, en de abt besloot te kijken wat er aan de hand was, en vond onder een boom het hoofd van een man. Toen ook de andere abten bij het hoofd waren, vertelde dit wat hem overkomen was. Als meersman was hij drie dagen voordien in het bos overvallen en de dieven hadden hem onthoofd. Omdat hij veel zonden begaan had, kwam de duivel zijn ziel halen, maar Sint-Barbara verhinderde dit omdat hij elk jaar op haar feestdag bad en vastte. Vervolgens vroeg het hoofd aan de abten om zijn lichaam bij hem te brengen, zodat hij mee zou kunnen reizen naar het dorp om daar zijn biecht te doen en het Heilig Sacrament te ontvangen. Nadat dit geschiedde gaf de man de geest.

Dit mirakel wordt in het Latijn met de rubriek ‘de capite mercatoris, a latronibus obruncati’ aangekondigd.³² (Müller, 1703, 209) In het Middelnederlands koos men voor een rubriek die heel wat langer is: ‘een schoen mirakel van III abten hoe si vonden eenen meersman die onthoeft was inden bosch ende niet en sterf voer hi sijn biechte sprac.’ (f. 204r) Het valt op dat hier al veel meer elementen uit het verhaal vrijgegeven worden. Inhoudelijk zijn er erg weinig verschillen te bemerken tussen beide versies. Het merendeel van de Middelnederlandse versie komt letterlijk overeen met de Latijnse. Hier en daar zijn onbelangrijke woorden achterwege gelaten. Zo ontdekte de abt in het Latijnse mirakel een afgehakt hoofd met open ogen, terwijl hij in het Middelnederlands gewoon een hoofd met open ogen vond. Het woord ‘afgehakt’ is dus achterwege gelaten, en dit kan voor onduidelijkheid zorgen. Pas later in het mirakel wordt namelijk duidelijk gezegd dat de man onthoofd werd. Het weglaten van de woorden zorgt echter niet voor een andere betekenis, en dus kan men stellen dat deze verschillen onbelangrijk zijn.

³² ‘Over het hoofd van de koopman, dat door dieven afgehakt was.’

2.1.16 Mirakel drieëntwintig

In de stad Mechelen op de vooravond van de feestdag van Sint-Barbara gebeurde het dat veel mensen in de herberg verzameld waren en er vol lof over de Heilige Barbara spraken. Velen onder hen wilden op haar dag vasten en bidden, omdat zij over Barbara's mirakelen gehoord hadden. De waard van de herberg zei hierop dat hij een kapoen had laten braden die hij nog diezelfde avond zou opeten, en dat hij niet geloofde dat hij het Sacrament niet zou krijgen voor hij stierf. De man ging daarna kerngezond slapen, maar overleed 's nachts, en heeft dus het Heilig Sacrament niet ontvangen.

Dit mirakel wordt in het Latijn met 'caupo, incredulus item, in lecto lethum invenit' aangekondigd.³³ (Müller, 1703, 143) Deze rubriek geeft een kleine samenvatting van het mirakel, namelijk dat een ongelovige herbergier in bed de dood vond. De Middelnederlandse versie daarentegen vermeldt enkel dat het 'een schoen mirakel van eenen man die blasfemie sprac' is. (f. 206v) Voor de Latijnse schrijver leek de uitkomst van het mirakel dus belangrijker te zijn, terwijl de vertaler of een kopiist meer belang hechtte aan de misdaad van de man. Het verhaal zelf lijkt voor het grootste deel letterlijk overeen te komen, op enkele kleine details na. Zo heeft men het in het Latijn over de aartsbisschop, terwijl in het Middelnederlands een (gewone) bisschop vermeld wordt.³⁴ Ook zijn bepaalde, onbelangrijke, woorden weggelaten in de Middelnederlandse vertaling. Het gaan dan vooral over adjectieven en bijwoorden. Anderzijds lijkt de Middelnederlandse versie hier wel iets uitgebreider te verhalen. Meermaals zijn er bijzinnen die niet in het Latijn voorkomen. Ook hier gaat het om onbelangrijke elementen; die zinnen lijken vooral het mirakel meer verhalend te maken. Een voorbeeld hiervan is wanneer de waard net zijn blasfemie gesproken had: hij zou een kapoen eten en betwijfelde of hij zonder biecht en Sacrament zou sterven. In de Latijnse versie wordt zijn blasfemie meteen gevolgd door het einde, namelijk dat hij gezond ging slapen en 's nachts stierf in zijn slaap. In de Middelnederlandse versie volgt na de blasfemie ook nog de volgende zin: 'Na desen woorden at hi vanden cappuyne des avents.' (f. 207v) Mogelijk wilde

³³ 'Een herbergier, die ongelovig was, vindt de dood in bed.'

³⁴ De bisschop heeft geen actieve rol in het verhaal. Hij wordt enkel vermeld in het begin, bij de situering van het verhaal. Het mirakel speelt zich namelijk af in Mechelen, waar het lichaam van bisschop Rumoldus begraven ligt.

de vertaler duidelijk maken dat de man niet enkel blasfemie pleegde, maar ook zijn woorden in daden omzette.

2.1.17 Mirakel vierentwintig

Toen de Noormannen gewapend naar Vlaanderen kwamen, werden zij door de Vlamingen verdreven. Hun schepen werden gesaboteerd, waardoor veel Noormannen omkwamen. Een van hen had de Heilige Barbara steeds gediend, en stond vijftien dagen lang aan de oever van de zee zwaargewond en tot zijn hals in het water. In zijn nood bad hij tot haar dat hij niet zonder Sacrament zou sterven. Het gebeurde dat enkele vissers zijn stem hoorden, en hoewel zij dachten dat het een fantasie was, verwittigden zij toch een priester. Die verzamelde alles wat hij nodig had om de ridder het Heilig Sacrament toe te dienen, en ging met de vissers naar de plek. Daar vonden zij de ridder, haalden hem uit het water, en de priester hoorde zijn biecht en gaf hem het Sacrament. De ridder overleed terstond.

In mirakel vierentwintig vinden we het eerste verschil tussen beide versies in de rubriek. De Latijnse gaat over een soldaat die bedekt was met zand van de zee, namelijk ‘de milite, arena maris cooperto.’³⁵ (Müller, 1703, 212) De Middelnederlandse rubriek is iets uitgebreider. Daarin wordt namelijk ook vermeld dat hij er vijftien dagen stond zonder te sterven: ‘een schoen mirakel van eenen ridder die XI daghe gestaen hadde in die zee ende niet en sterf.’ (f. 208r) Ook in de tekst zelf kan men enkele opvallende verschillen terugvinden. Twee hebben te maken met plaatsnamen. Het is immers zo dat de Latijnse versie een specifieke plaats noemt waar de Vlamingen de Noormannen versloegen, namelijk Terbaye. In de Middelnederlandse tekst is deze plaatsnaam weggelaten. Op het einde van het mirakel zien we het omgekeerde. Wanneer vermeld wordt dat de ridder begraven werd in Vlaanderen, geeft de Latijnse versie geen specifieke plaats. In het Middelnederlands staat er echter dat hij begraven werd te Sluis. De overige verschillen tussen beide versies zijn eerder onbelangrijk. Zo stelt de Latijnse versie dat de ridder gehoord werd door koopmannen die gingen vissen, terwijl het

³⁵ ‘Over een soldaat, die bedekt was met zand uit de zee.’

Middelnederlands het simpelweg over vissers heeft. Zulke kleine elementen geven echter geen andere betekenis aan het mirakel, en zijn dus onbelangrijk.

2.1.18 Mirakel vijftwintig

Bij Alinaniën in het land van Hessen in de stad Wolfhagen was een man die elke dag een gebed las voor de Heilige Barbara, en op haar feestdag vastte. Het gebeurde dat deze man, door de raad van de duivel, een vrouw verkrachtte, en de rechter beval dat men hem een stok door het lijf zou slaan en deze in de aarde zetten, en daarna zouden hoeders bij hem blijven zolang hij leefde. Na drie dagen jammerlijk klagen, sprak hij tot zijn hoeders en zei hen dat hij dankzij St. Barbara niet sterven kon voor hij zijn biecht gesproken, en het Sacrament ontvangen had. Met toestemming van de rechter haalden zij de stok uit de aarde, en brachten de man naar een priester. Na zijn biecht en ontvangst van het Sacrament, stierf hij vreugdevol.

In mirakel vijftwintig kan men een eerste verschil opmerken in de rubriek. In het Latijn luidt die ‘de adultero, stipite ad terram affixo’, wat men kan vertalen als ‘over een echtbreker, die met een stok in de aarde gezet was.’ (Müller, 1703, 213) In het Middelnederlands is de rubriek echter heel wat uitgebreider: ‘een schoen mirakel van eenen man die gherecht was met eenen stocke doer sijn lijf in deerde ende also lach sonder sterven III dage voer dat hi hem volcomeleec ghebiecht hadde.’ (f. 210v-211r) Inhoudelijk verschillen de mirakelen amper van elkaar. De weinige ongelijkheden die er zijn tussen de versies, zijn bijna allen te wijten aan de woordkeuze van de vertaler of een kopiist. Zo ‘geeft de man zijn geest’ in het Middelnederlandse mirakel, terwijl hij ‘in vrede inslaapt’ in het Latijnse. Deze verschillen zijn echter onbelangrijk, omdat de essentie van het verhaal behouden blijft. Slechts eenmaal is er een bijzin niet vertaald. In het Latijn gaf de rechter zijn toestemming om de man te bevrijden, en ‘publice notificando.’³⁶ (Müller, 1703, 214) In het Middelnederlands staat nergens vermeld dat het mirakel van Sint-Barbara openbaar medegedeeld werd.

³⁶ ‘deelde het publiekelijk mee’

2.1.19 Mirakel zesentwintig

In dezelfde stad en hetzelfde land als het voorgaande mirakel stond een grote burcht. Daar geschiedde het dat een grote toren viel, en een kamenierster kwam onder het puin terecht. Men beval arbeiders en werkmannen om de stenen en de aarde te ruimen met karren, om de vrouw te verlossen als het mogelijk was. Toen zij na een hele dag werk bij de vrouw kwamen, verklaarde die aan hen dat zij omwille van haar dienst aan Sint-Barbara niet kon sterven zonder biecht of Sacrament. Men haalde een priester, die haar biecht hoorde en haar het Sacrament gaf, en daarop gaf zij de geest.

In het zesentwintigste mirakel is er slechts een klein verschil tussen de Latijnse en Middelnederlandse rubriek. In het Latijn leest men ‘de nobili quadam, ruderibus turris oppressa’, terwijl er in het Middelnederlands ‘een schoen mirakel van eender cameniëre die vervallen was met enen torre’ staat.³⁷ (Müller, 1703, 215; f. 212r) Het enige (kleine) verschil is dus dat zij in de eerste rubriek een vrouw van goede afkomst is, terwijl de andere het over een kamermeisje heeft. De inhoud van het mirakel komt voor het merendeel overeen in beide versies. Wel zijn er twee bijzinnen in de Latijnse versie die in het Middelnederlands niet opgenomen zijn, en die toch wat extra informatie geven over het mirakel. Zo wordt in het Latijn de oorzaak voor de val van de toren gegeven: ‘propter debile & nimis inveteratum fundamentum.’³⁸ (Müller, 1703, 215) Dat de fundamente van de toren oud en broos waren, wordt in het Middelnederlands niet vermeld. Een tweede zin die weggelaten werd, bevat meer informatie over de staat waarin men de jonge vrouw terugvindt. In de Middelnederlandse versie wordt hier namelijk niets over gezegd, terwijl in het Latijn het volgende beschreven wordt: ‘Cuius quidem membra oppressione prae nimia lapidum erant fracta.’³⁹ (Müller, 1703, 215) Waarom de vertaler of kopiïst dit weggelaten heeft, is niet duidelijk. Een mogelijkheid is dat de schrijver de macht van Sint-Barbara nog groter wilde laten voorkomen. Door de verwoording lijkt het in de Middelnederlandse versie immers alsof Sint-Barbara de vrouw onder het puin ook heeft behoed voor verwondingen. Door die wijziging wijkt het verhaal wel af van de andere mirakelen, waarin de slachtoffers die Sint-Barbara in leven hield meestal wel zwaargewond waren.

³⁷ ‘Over een gegoede vrouw, die met puin van een toren bedolven was.’

³⁸ ‘door broze en zeer verouderde fundamente’

³⁹ ‘Haar ledematen waren gebroken door de grote druk van de stenen.’

2.1.20 Mirakel zevenentwintig

Een schilder die meester was in zijn kunst wilde de geschiedenis van Sint-Barbara schilderen. Toen hij het verhaal over de schapen die in sprinkhanen veranderden wilde uitbeelden, kon hij zich plots niet meer herinneren hoe een sprinkhaan eruit zag. Hij bad daarop tot Sint-Barbara of zij hem een sprinkhaan wou tonen. Zijn gebed werd verhoord, en plots sprong er een sprinkhaan voor hem. Hij bestudeerde het diertje en schilderde het zo dat het levensecht leek. De sprinkhaan sloot hij op in een doosje, maar toen hij later het diertje nog eens wilde bekijken, bleek het verdwenen te zijn.

Het eerste verschil tussen de Latijnse en Middelnederlandse versie van dit mirakel zit in de rubriek. ‘Pictor in effigenda S. Barbara historia iuvatur’ is de Latijnse rubriek.⁴⁰ (Müller, 1703, 146) In het Middelnederlands schrijft men echter dat het gaat om een ‘een schoen mirakel van eenen maelder hoe hi leerde malen sprinchanen.’ (f. 210r) Bij het eerste wordt dus meteen duidelijk wat de link met Sint-Barbara is, terwijl het andere specifiek is over de aard van het probleem. Inhoudelijk zijn er amper verschillen te bespeuren tussen deze versies. Af en toe is een bijzin uit de Latijnse versie weggelaten in het Middelnederlands. Meestal zijn die onbelangrijk voor de betekenis van het verhaal, omdat zij enkel datgene bevestigen wat in het Middelnederlands stilzwijgend verondersteld wordt. Zo eindigt het Middelnederlandse mirakel met de zinnen ‘Daer na als dit gheschiet was soe loec de maelre sijn doese op om te besiene dat voerscreven dyerken. Ende hi en vant daer niet inne.’ (f. 210v) De lezer weet waarom dit zo vreemd is; eerder werd namelijk gezegd dat de schilder de sprinkhaan in het doosje opsloot. In de Latijnse versie wordt op het einde nogmaals bevestigd dat het doosje gesloten was, namelijk met de bijzin ‘illo attamen clauso.’⁴¹ (Müller, 1703, 145) Eenmaal is er een bijzin weggelaten die wel een extra betekenis draagt, al verandert het niets aan het verhaal zelf. De schilder is vergeten hoe een sprinkhaan eruit ziet, ‘& erant tempore, quo non poterant inveniri.’⁴² (Müller, 1703, 146) In de Middelnederlandse versie wordt dit niet

⁴⁰ ‘Een schilder wordt geholpen bij het afbeelden van de legende van Sint-Barbara.’

⁴¹ ‘Het was nochtans gesloten.’

⁴² ‘En op dat moment kon hij er geen vinden.’

vermeld. Een laatste verschil dat opvalt, is dat de Latijnse versie een plaatsvermelding bevat die in het Middelnederlands is weggelaten. De schilder blijkt namelijk uit Genua afkomstig te zijn. Een mogelijke verklaring waarom de vertaler of kopiist dit weggelaten heeft, is dat de meeste mirakelen zich afspelen in de Lage Landen. De Middelnederlandse vertaling was bestemd voor mensen die in die contreien woonden. Door het mirakel in die omgeving te laten geschieden, kon het volk zich mogelijk meer verbonden voelen met Sint-Barbara, of kon het meer geloof hechten aan het verhaalde. Vermoedelijk met het oog op zowel de eenheid van de mirakelen als op het publiek werd deze plaatsvermelding achterwege gelaten.

2.1.21 Mirakel achtentwintig

Een koopman voer met zijn gezellen op zee, toen hij plots overboord viel. Omdat zij hem niet konden helpen, voeren zij voort, erg bedroefd omdat zij hun vriend verloren waren. De koopman werd echter geholpen door Sint-Barbara, en zij hield hem boven water totdat een ander schip voorbij kwam. De bemanning hielp hem aan boord, en bracht hem naar de stad waar zijn schip aangemeerd lag. Hij dankte zijn redders, en ook God en Sint-Barbara en ging op zoek naar zijn gezellen. Toen die de haven binnenvoeren, waren zij erg verbaasd hun vriend te zien. Die verklaarde hen dat hij gered was door de Heilige Barbara omdat hij elk jaar op haar feestdag vastte en bad.

‘Negotiator mari mersus, non submergitur’, wat letterlijk vertaald ‘een koopman, ondergedompeld in zee, verdrinkt niet’ betekent, is de rubriek van de Latijnse versie van mirakel achtentwintig.⁴³ (Müller, 1703, 162) De Middelnederlandse rubriek van datzelfde mirakel is ‘een schoen mirakel van eenen coepman die in de zee voer ende uut den scepe viel ende niet en verdranc.’ (f. 213v) Beide rubrieken leggen duidelijk de nadruk op dezelfde elementen, namelijk de koopman die niet verdronk in zee. In het Middelnederlands is men echter iets uitgebreider. Hier ontdekt de lezer al in de rubriek hoe de koopman in zee terecht kwam; hij viel uit een schip. Het merendeel van de Middelnederlandse tekst komt letterlijk overeen met de Latijnse. De fragmenten die niet letterlijk overgenomen zijn, lopen

⁴³ ‘Een koopman, die in zee ondergedompeld was, verdronk niet.’

inhoudelijk toch gelijk. Af en toe zijn er (delen van) zinnen weggelaten, bijvoorbeeld bij de uitspraken van verwondering wanneer zijn vrienden ontdekten dat de koopman nog in leven was. In het Latijn staat er ‘nostrum video socium, quem aestimamus in mari fuisse submersum’, terwijl deze zin in het Middelnederlands verkort is tot ‘Siet ic sie onsen gheselle.’⁴⁴ (Müller, 1703, 164; f. 215r) De lezer weet uiteraard al dat de vrienden dachten dat hij in zee verdronken was, en vermoedelijk heeft de vertaler of kopiist om die reden de (overbodige) zin achterwege gelaten. Ook de laatste zin in de Latijnse versie is niet terug te vinden in de Middelnederlandse. Hierin wordt nog gesteld dat de man zich hierna devoot wijdde aan Sint-Barbara. Opnieuw is de weggelaten zin van weinig belang voor het verhaal zelf.

2.1.22 Mirakel negentwintig

In de stad Hoye leefde een devote begijn, die vooraleer zij haar biecht deed steeds een gebed tot Barbara richtte om haar te helpen bij het biechten. Het geschiedde op een keer dat zij haar biecht wou doen, maar dat zij geen woord kon spreken of geen zonde kon bedenken. Zij schaamde zich tegenover de priester omdat zij daar als een stomme zat. Plots bedacht zij zich dat zij haar gebed voor St. Barbara vergeten was die dag. Zij vroeg de priester een moment om haar gebed te zeggen, en nadat dit gebeurd was, sprak zij haar biecht duidelijker en met meer berouw dan de priester iemand ooit had horen biechten. De begijn diende de Heilige Barbara daarna met nog meer devotie.

Het negentwintigste mirakel wordt in het Latijn met ‘ad confessionem peccatorum recordatio impetratur’ en in het Middelnederlands met ‘van eender baghine die in her biechte niet ghespreken en conste’ aangekondigd.⁴⁵ (Müller, 1703, 148; f. 215v) In de rubrieken van beide versies zien we een verschil in focus. Terwijl in het Latijn het miraculeuze aspect belicht wordt, staat in de Middelnederlandse rubriek het probleem zelf centraal. In het mirakel zelf treffen we weinig verschillen aan. Wat wel opvalt, is dat in het Middelnederlands de verhalende structuur iets belangrijker lijkt. In het Latijn wordt namelijk nog voor de begijn

⁴⁴ ‘Ik zie onze vriend, van wie we meenden dat hij in zee verdronken was.’

⁴⁵ ‘Bij de biecht van de zonden wordt herinnering verkregen.’

merkte dat zij haar biecht niet spreken kon al gezegd dat zij haar gebed aan Sint-Barbara vergeten was. De lezer weet dus al op voorhand dat er iets zal gebeuren, en wat de reden is. In het Middelnederlands echter bouwt de schrijver het verhaal op. De begijn kwam bij de priester en merkte dat zij haar biecht niet spreken kon: ‘Als si also langhe met schaemten voer den priester knyelde als een stomme. Ten lesten wert si dinckende hoe dat si vergheten hadde [...] ghebet te segghen.’ (f. 216v) Het mysterie van het mirakel blijft zo veel langer behouden. Het grootste verschil tussen beide versies is echter dat er in het Middelnederlands nog een deel aan toegevoegd wordt:

Ende alle de ghene die eenich ghebrec ghevoelen van hare biechten oft in haer biechte. Die souden met goeden gheloeve . ende betrouwen na volghen dit exempel deser voerscrevender beghinen. Ende die des niet en achten si bewisent met haren wercken dat si weynich achten oft sorghen weder si wel oft qualiken biechten Want dese voerscreven gloriose joffrouwe sint barbارة van der godliker gheloften ontfanghen heeft een sonderlinghe patroen te sijn der ghewaregher penitencien ende biechten. (f. 217r-217v)

In dit extra gedeelte wordt nog eens duidelijk gesteld wat de boodschap van het voorgaande mirakel is. Mogelijk dacht de vertaler of kopiist dat de boodschap niet helemaal duidelijk was, of wilde hij de lezers stimuleren om tot Sint-Barbara te bidden.

2.1.23 Mirakel dertig

Op een dag bracht een priester het Heilig Sacrament naar een zieke parochiaan aan de kust. Op zijn weg hoorde hij een stem zuchten, maar hij zag niets, behalve het skelet van een dode man. Omdat de stem uit dit gebeente leek te komen, naderde de priester voorzichtig en vroeg het skelet of hij zo zuchtte. De stem bevestigde en vertelde dat hij de geest was van een verdronken man. Omdat hij echter Sint-Barbara gediend had in zijn leven, kon de geest niet van zijn lichaam scheiden zonder biecht en ontvangst van het Sacrament. Daarop hoorde de priester zijn biecht, diende hem het Sacrament toe, en de geest dankte God en vertrok naar het eeuwige leven.

‘De aridis ossibus, sacerdotem inclamantibus’, ofwel ‘over de magere beenderen, die een priester aanriepen’ is de Latijnse rubriek van mirakel dertig. (Müller, 1703, 222) Ook hier zien we een verschil met de rubriek van de Middelnederlandse versie: ‘een schoen mirakel van eenen man die verdronken vonden was aen der oever der zee.’ (f. 217v) De Latijnse rubriek geeft al aan welke wonderbaarlijke dingen zullen geschieden, terwijl men zich in de Middelnederlandse beperkt tot de beginsituatie van het mirakel. Met uitzondering van de rubriek zijn er amper verschillen tussen de versies. Het enige duidelijke verschil is dat in de Middelnederlandse vertaling een bepaalde zin uit de Latijnse versie niet overgenomen is. Die zin draagt echter niet bij tot het verhaal zelf; het is een opmerking van de schrijver. Hij stelt immers dat de priester het mirakel opnieuw opriep in zijn geheugen, en dat het zo opgenomen werd in de legende van de heilige Barbara. Op die manier beweert de schrijver dus dat de priester zelf de bron was voor het mirakel. Mogelijk probeerde hij zo meer geloofwaardigheid aan het werk te geven. Waarom de vertaler of kopiist dit niet overgenomen heeft, is niet duidelijk. Het is mogelijk dat hij deze vorm van autorisatie niet nodig vond.

2.1.24 Mirakel eenendertig

Toen een devote bisschop voorbij een gerecht kwam waar men verdoemde mensen doodde, hoorde hij plots een vrouwenstem uit de grond jammerlijk bidden tot God. De bisschop ging naar de plaats waar de stem vandaan leek te komen en vroeg wie zij was. De stem verklaarde een zondares te zijn die als straf voor haar misdaden levend begraven was. Zij werd echter in leven gehouden omwille van de dienst en gebeden die zij St. Barbara deed. Toen de bisschop dit hoorde, stuurde hij dadelijk een knecht de stad in om iemand te halen met het Heilig Sacrament, en om toestemming aan de rechter te vragen om de vrouw op te graven. Wanneer haar lichaam blootgelegd was, bleek het nog vers te zijn, en zij stond op alsof zij nog leefde. Daarna deed zij haar biecht en ontving zij het Sacrament van de bisschop. Hierna gaf zij de geest, en haar lichaam verging dadelijk tot as.

Mirakel eenendertig, dat in het Latijn met de rubriek ‘de muliere, viva terrae infossa’ aangekondigd wordt, is in het Middelnederlands gekend als ‘een schoen mirakel van eender

vrouwen die levende onder deerde ghesteken was ende niet en sterf.’⁴⁶ (Müller, 1703, 224; f. 219r) Beide rubrieken geven dezelfde informatie, al is de Middelnederlandse iets uitgebreider. Daarin wordt immers al onthuld dat de vrouw niet stierf. In de tekst zelf zijn weinig verschillen te bemerken tussen beide versies. Het merendeel van de Middelnederlandse tekst komt letterlijk overeen met de Latijnse. Eenmaal is een zin niet overgenomen in het Middelnederlands, namelijk ‘erat enim mos ibidem ut mulieres, propter sua crimina mortificandae, vivae corporibus stantibus ponerentur in fossis.’ (Müller, 1703, 225) De inhoud van deze zin is echter van weinig belang voor het verloop van het verhaal, en vermoedelijk heeft de schrijver hem daarom niet opgenomen. Ook op het einde van het Latijnse mirakel vindt men een bijzin die niet voorkomt in het Middelnederlands. De betekenis van die zin was echter al duidelijk uit het voorgaande, en dus was het niet noodzakelijk om dit nogmaals te herhalen. Volgens de Latijnse versie zagen de bisschop en alle andere aanwezigen hoe het lichaam van de vrouw verging nadat zij het Sacrament ontvangen had. In het Middelnederlands wordt niet letterlijk gezegd dat de bisschop en omstaanders hier getuige van waren, maar men kan hun aanwezigheid wel afleiden uit het voorgaande. Een laatste verschil tussen beide versies is eveneens te vinden op het einde van het mirakel. Terwijl men in het Latijn ‘cuius corpus [...] evanuit’ vindt, heeft de Middelnederlandse vertaler of kopiïst de beschrijving iets uitgebreider gemaakt door eraan toe te voegen dat het lichaam ‘pulfer ende aschen [wert].’⁴⁷ (Müller, 1703, 226; f. 220v)

2.2 Bespreking

Bij de vergelijking tussen de Latijnse en Middelnederlandse versies van de mirakelen van Sint-Barbara zijn een aantal dingen opgevallen die in meerdere mirakels te vinden zijn. Eerst en vooral komt de Middelnederlandse rubriek zelden letterlijk overeen met de Latijnse, hoewel in de mirakelen zelf het merendeel van de tekst wel letterlijk overgenomen is. In sommige mirakelen is het zelfs zo dat er tussen beide rubrieken geen gelijkenissen te vinden

⁴⁶ ‘Over de vrouw die levend begraven was.’

⁴⁷ ‘Haar lichaam verging.’

zijn. Waarom de tekst zelf wel letterlijk overeenkomt, en de rubriek niet, is niet duidelijk. Het verschil kan zowel tijdens het afschrijven in het Latijn als tijdens het vertalen naar het Middelnederlands ontstaan zijn. Een mogelijke reden is dat de vertaler of kopiïst andere elementen uit het verhaal belangrijker vond dan diegene die in de rubriek van de brontekst vermeld werden. Een andere mogelijkheid is dat de vertaler het publiek nieuwsgierig probeerde te maken door die elementen in de rubriek te verwerken die hij het interessantst vond. Dat de Middelnederlandse rubriek meestal uitgebreider is dan de Latijnse, zou er dan op kunnen wijzen dat hij het publiek tot lezen probeerde te overtuigen door hen al in de rubriek meerdere elementen uit het verhaal te geven.

Een tweede opvallend verschil dat in meerdere mirakelen voorkomt, is dat er in de Middelnederlandse versies soms extra tekst toegevoegd is aan het mirakel. Soms gaat het om een uitbreiding van het verhaal, zoals in het achttiende mirakel, waar de schrijver de waarheid van het verhaal lijkt te willen benadrukken met een toevoeging. Het wonderbaarlijke van het verhaal wordt er bewezen door aan te tonen dat het enkel bij die ene man, en niet bij anderen, geschiedde. De meeste toevoegingen, echter, zijn geen uitbreidingen van het verhaal, maar zijn louter een extra lofbetuiging aan God en aan Sint-Barbara, zoals in mirakel zestien en dertig. Daarin herhaalt de schrijver nogmaals hoe glorieus God en Sint-Barbara zijn, en soms zet hij zijn lezers ook aan om tot hen te bidden. De meeste toevoegingen zijn dus van weinig belang voor het verhaal zelf.

Ten derde kan er ook iets gezegd worden over de plaatsnamen die in de mirakelen voorkomen. Wanneer de plaats van het gebeuren specifiek gelokaliseerd wordt in de Latijnse versie, vindt men meestal ook diezelfde plaatsnaam in de vertaling. Vaak gaat het om plaatsen in de Lage Landen, of daar niet ver vandaan, zoals Engeland of Duitsland. Slechts in één mirakel vinden we een plaatsnaam die niet tot deze contreien behoort, namelijk de vermelding van de stad Genua in Italië. Opvallend is echter dat deze naam enkel in de Latijnse versie te vinden is. In het Middelnederlandse mirakel wordt geen plaats genoemd. Dit werd mogelijk gedaan met oog op het publiek. De mirakelen waren voor hen relevanter indien zij zich in hun contreien afspeelden, of op een andere manier aan hun streek gekoppeld konden worden. Het is bijvoorbeeld zo dat in het mirakel dat zich in Engeland afspeelt de hoofdrol is weggelegd voor twee mannen uit Leuven. Hoewel het mirakel in het buitenland plaatsvindt, is er dus toch een link met de eigen streek. Hierdoor voelden mensen zich vermoedelijk meer verbonden

met de verhalen, en waren zij misschien sneller geneigd die voor waar aan te nemen en te volgen.

Een laatste opvallende verschil is dat de vertaler van de Middelnederlandse versie de Bijbelverzen die in sommige mirakelen voorkomen niet heeft overgenomen. Zo worden verzen die in de Latijnse versie geciteerd worden – afkomstig uit de Openbaring, de brief van Paulus aan de Galaten, en de psalmen – simpelweg achterwege gelaten. Dit lijkt vreemd, omdat het hier immers religieuze literatuur betreft. Een mogelijke verklaring ligt echter in het genre, namelijk mirakelverhalen. Het is namelijk zo dat mirakelverhalen in de middeleeuwen onder andere bedoeld waren om de heiligheid van een heilige te bewijzen. (Van Dijk 2000, 99) Ook al had iemand alle kenmerken van een heilige, indien zij geen mirakel verricht hadden, waren zij geen echte heiligen. Deze verhalen waren dus in de eerste plaats bedoeld om de macht van een bepaalde heilige aan te tonen. Bijgevolg zijn de verwijzingen naar Bijbelverzen minder belangrijk, want zij dragen niet bij tot het bewijzen van de heiligheid. Ook voor het didactische aspect waren die Bijbelverzen van weinig belang. De schrijver wilde zijn lezers namelijk bewijzen dat zij Sint-Barbara moesten vereren, de biecht moesten afleggen en het Sacrament moesten ontvangen, indien zij een goede dood wilden sterven. Aangezien de Bijbelverzen niet bijdragen tot deze boodschap, zijn zij onbelangrijk.

Conclusie

Uit de vergelijking is duidelijk gebleken dat de Latijnse en de Middelnederlandse versies van de eerste groep mirakelen uit de *BHL* erg dicht bij elkaar liggen. Het is dan ook erg waarschijnlijk dat de Middelnederlandse mirakelen uit het Latijn vertaald zijn. De belangrijkste verschillen hebben te maken met plaatsnamen, Bijbelverzen, de rubrieken, en met toevoegingen en weglatingen in de tekst. Hoewel het niet zeker is waaraan de verschillen te wijten zijn, is het erg waarschijnlijk dat die wijzigingen bewust gemaakt werden door de vertaler of een kopiïst. In de middeleeuwen was er immers nog geen copyright, en dus veranderde men teksten bij het vertalen of kopiëren naar eigen goeddunken. Indien bepaalde elementen niet pasten bij de visie die de schrijver voor ogen had, werden die gewoon weggelaten of aangepast. Omdat er heel wat werken verloren gegaan zijn, is het erg moeilijk om de “stamboom” van de afschriften te reconstrueren. Het is dus onwaarschijnlijk dat men ooit zekerheid zal hebben over wie wanneer welke aanpassingen gedaan heeft in de mirakelen van Sint-Barbara.

Deel II: Editie

Verantwoording

Deze diplomatische editie bevat een proloogtekst tot de mirakelen van Sint-Barbara, en elf mirakelen. De editie is gemaakt naar hs. Gent, UB, 1761 vanaf fol. 148r tot en met 181v. De wijze van editeren is gebaseerd op de richtlijnen uit de cursus *Teksteditie* van Thom Mertens (Universiteit Antwerpen, studiejaar 2010-2011) en wordt hieronder beschreven.

In deze diplomatische editie wordt het gebruik van u, v, i, j, ij en y overgenomen uit het handschrift. Romeinse cijfers zijn weergegeven in klein kapitaal. Het gebruik van hoofdletters en kleine letters wordt gevolgd en ook de initialen worden overgenomen zoals in het handschrift. De interpunctie wordt trouw gevolgd. Wanneer de interpunctie in het handschrift in het rood geschreven is, wordt deze in de editie vet gedrukt en onderstreept. Dit wordt gedaan om duidelijk het verschil tussen de gerubriceerde en gewone interpunctie aan te geven. Tekst

die geheel in rood geschreven is in het handschrift, wordt in de editie vet weergegeven. Ook hoofdletters die met rood opgehoogd zijn, worden vet gedrukt.

De afkortingen zijn opgelost in overeenstemming met voluitgeschreven vormen en de oplossingen worden cursief aangeduid. Superscripte letters worden eveneens toegevoegd en gecursiveerd, en worden met een voetnoot aangeduid. De scheiding en aaneenschrijving van woorden in het handschrift wordt in de editie overgenomen. Ook bij de woorden die gescheiden zijn, is de aanduiding uit het handschrift overgenomen. Daarbij geeft een schuine streep op het einde van een regel aan dat het woord op de volgende regel doorloopt. Waar in het handschrift niet duidelijk te zien is of er een schuine streep staat, maar door het woord men er wel een vermoedt, is in de editie de schuine streep tussen vierkante haken geplaatst.

De regelverdeling is uit het handschrift overgenomen. De regelnummering vangt aan bij het begin van de geëditeerde tekst en wordt om de vijf regels aangegeven. In de editie staat de foliëring links aangeduid, en de overgang tussen foliozijdes wordt gemarkeerd door een witregel. In het handschrift zelf is de foliëring in de rechterbovenhoek van elke rectozijde te vinden. Vermoedelijk werd ze pas later aangebracht, aangezien de foliëring in het handschrift in potlood geschreven is.

Onder- en doorstrepingen die in het handschrift met rode inkt aangebracht zijn, worden in de editie vervangen door gewone onder- en doorstrepingen. Ook wordt bij doorstrepingen in een noot een beschrijving van de situatie in het handschrift gegeven. Op sommige plaatsen in het handschrift probeerde de kopiist of een corrector vergeten woorden toe te voegen door middel van een teken dat aanduidde waar de tekst in de marge ingepast moest worden in het geheel. Die plaatsen worden in de editie in een noot beschreven.

De meest voorkomende afkortingen in het handschrift zijn:

˘: -de (na 'en')

r. 4: *ende*

-n

r. 5: *martelersen*

-m

r. 31: *om*

ζ: -at

r. 6: *dat*

-eit

r. 44: *weerdicheit*

ʹ: -ar

r. 39: *barbara*

-er

r. 49-50: *vergheten*

f. 148r

**Hier beghint een cortte prologhe voer
die gloriose wonderlike mirakelen
die god heeft laten gheschien Ouer /
mids verdiente ende ghebede der glorio /**

5 **ser maghet ende martelersen sinte barbaren**

M Aer om dat
ic niet schi [/]
nen en sou [/]
de roekelo [/]
es oft ver [/]
suemeleec
te sine ̣ inden
lof der edel [/]
der glorio [/]

15 ser weerdegher ioffrouwen sinte bar [/]
baren. Die daer es een alder wtuer [/]

f. 148v

corenste dochter ̣ ende een gheminde bruyt¹
der heylegher driuuldicheit diese al /
so hoecheleec verheuen heeft ̣ ende ghe /
20 eert met menichfuldicheit der hoe /
gher ̣ ende wonderliker mirakelen die
hi doer haer heeft laten gheschien ende
noch dagheleecs laet gheschien **O**m /
dat sijnder gheminder bruyt also ve /
25 le te meer eeren ̣ ende weerdicheyt
bewesen ̣ ende ghedaen soude werden
van alle menschen **W**ant die teeke /
ne ̣ ende miraculen die hi doer haer do /
et *sijn* also wonderleec ̣ ende groet dat
30 men dies ghelike niet en vint. **D**a /
er om so werdic dinckende dat woert dat
die coninc dauid² die hoeghe prophete

f. 149r

seet. **H**oe groet es god van israël
den ghenen “~~gherech~~”³ die gherecht

¹ t is superscript

² Koning David: personage uit het Oude Testament

³ gherecht: in het *hs.* met zwarte inkt geschreven en met rood doorstreept
(continueringsfout)

35 *sijn van herten.* **E**nde desen heeft hi son /
 der wtneminghe der persoenen ghe /
 loeft so wat si bidden *dat* sal hi hem
 gheuen. **W**t desen hope *ende* betrou /
 wen die alder wijste ioffrou barbara⁴
 40 ghesterct. **B**ad voer die wre haers
 doots haren gheminden brudegoem
 oetmoedeleec voer alle haer diene [/
 ren oft dienerssen. **E**nde die haer eere
 oft weerdicheit soudē bewisen *dat* si
 45 niet beroeft en soudē werden ghe /
 waregher biechten . *ende* des weer /
 deghe lichaems ons heren ihesu cristi
 inder tijt harer doot **E**nde haer ghe /

f. 149v

minde brudegoem en heeft niet *ver* /
 50 gheten *sijnder* gheloften die hi *sijn* /
 der alder liefster bruyt beloeft had /
 de. **M**aer heeft *dat* hoecheleec vol /
 bracht met so meneghen schoenen
 miraculen vanden welken hier som /
 55 meghe bescreuen *sijn*. **E**en schoen
mirakel van eenen coepman die vermoert
OM te cundeghen **was inden kelder**⁵
 den lof *ende* weerdicheit
 der minliker wtuerco /
 60 render bruyt ons heren ihesu cristi der
 edelder ioffrouwen sinte barbaren
 So willic hier vertellen *een* schoen
 mirakel *dat* gheschiede inder stad.
 van wtricht. **D**welke mi te weten

f. 150r

65 wert ghedaen van warechteghen per /
 soenen. **I**n deser stad voerscreuen was
 een eersam coepman van wine **D**ese

⁴ *barbara: in het handschrift staat barb'a. De apostrof kan opgelost worden als -er – of -ar-. Hier is gekozen voor -ar- omdat de vorm Barbara vaker voorkomt in het handschrift.*

⁵ *was inden kelder: deze woorden maken deel uit van de rubriek maar staan een regel lager. Kelder is opgesplitst in twee delen: kel volgt na inden in de rechtermarge, terwijl der eveneens in de rechtermarge onder kel is toegevoegd.*

man hadde in groeter deuocien die hei /
leghe ioffrouwe sinte barbare . ende
70 dede haer alle daghe gheerne eene /
ghen deuoten dienst. Maer hi had /
de vianden die seere *sijn* doot begheerden
Het gheviel *dat* dese goede man op
eenen auent soude eten gaen ten huse
75 eens sijns vrints . ende daer *om* ghinc
hi in sinen keldere daer sinen wijn lach
om wijn te tappene die hi sinden soude
ten huysen sijns vrints daer hi des .
auents eten soude **A**ls dit *sijn* weder /
80 partie oft viande saghen volchden

f. 150v
si hem na inden keldere . ende dooddene
ende sloeghen⁶ hem af *sijn* hoofd *sijn* hande
sijn armen ende *sijn* beenen **E**nde doen
worpen si hem achter die wijn vaten
85 ende aldus iammerleec lieten si hem
daer ligghen ende schieden van daer.
Op desen seluen auent . ghevielt
dat die weert daer dese coepman
ter herberghen lach sijns ghemes /
90 te . ende vraechde neernsteleec waer
sijn coepman was oft waer hi bleue
Ende als hi daer niemant en vant
dies hem berechten conste so riep
hi *sijn* maerte . ende hiet haer *dat*
95 si en inden kelder sochte daer sinen
wijn lach **A**ls die maerte inden kel /

f. 151r
der *quam* so wert si seere verueert
want haer dochte *dat* si daer eenen
mensche alte iammerleec hoerde stenen
100 **E**nde si liep met groeter haesten
van daer . ende *quam* tot haren mees /
ter . ende seide hem *dat* si den coepman
niet en vant. **M**aer *dat* si daer alte seere
hoerde stenen **D**ie weert *quam* haes /

⁶ sloeghen: *de eerste e is superscript.*

105 teleec ten keldere weert ende hoerde
des ghelijcs oec *ende* hi sant ter stont
om eenen priester. **A**ls die priester
comen was so ghinc hi met den weert
inden keldere met vele lichts **E**nde daer
110 saghen si ligghen des coepmans hoeft
dwelke daer zeere steende . *ende* begher /
de ghebiecht te sine. **D**ie priester

f. 151v

verstoutte hem seluen *ende* ghinc na /
erder . *ende* vraechde dien hoofde hoe *dat*
115 wesen mochte *dat* hi also *iammerleec*
was ghewont *ende* nochtans niet ghe [/]
steruen en coste **D**at hoeft antwerde
ende seide. **G**aet *ende* vergadert alle mijn
lede *ende* lechse op een bedde *ende* daer sa /
120 lic v antwerden. **D**ie priester dede *dat*
hoeft begheerde *ende* als die leden opt
bedde laghen te samen gheuoecht so
sprac dese coepman *sijn* biechte met
groeten berouwe *ende* innicheit **E**nde
125 voert so vertelde hi hoe *dat* hi alle da /
ghe der glorioser ioffrouwen *ende*
mertelersen sinte barbaren hadde em /
mer ghedaen eeneghen cleynen dienst

f. 152r

ende *dat* si hem daer omme *nv* alsoe
130 hadde besorcht *ende* verhuedt *dat*
sijn ziele *van* sinen lichame niet **en**⁷
mochte verscheeden hi en hadde ghe /
wareghe biechte ghesproken *van*
sinen sonden. **E**nde om die minne deser
135 weerdeghe maghet sinte barbaren
so maecte hi alle *sijn* goet *ende* testa /
ment den nonnen int cloester *dat* bin /
nen der seluer stad ghesticht es. **I**n
die eere der wtuercorender bruyt *ons*
140 liefs heeren ihesu cristi sinte barbaren **E**nde
als hi aldus berecht was *ende* *sijn* tes /

⁷ *De n is met rood bewerkt en tussen de benen van de n staat een zwarte punt.*

tament hadde ghemaect gaf hi ter
stont salichleec sinen gheest. Ende voer
met sijnder lieuer vrindinnen sinte bar /

- f. 152v 145 baren int eeweghe leuen daer ons
toe moet bringhen moet doer haer
bede haer gloriose minlike brudego /
em *ihesus* daer si met verblijt inder
eewicheit Amen **Een schoen mirakel van**
150 **enen man die si verlost vanden perikel der zee**
Omtrint *dat* iaer der gheboer /
ten ons liefs heeren *ihesu cristi*
MCCC *ende* neghenenneghentich
binnen der stat van berslaer ghele /
155 ghen binnen den conincrike van kraec /
houen so was eenderhande godvruch /
tich rijc coepman gheheeten heyndric
smet. Die welke nader coeplieden ghe [/]
woente om sijn comescap te vorderene
160 vander eender stad tot in dander plach

- f. 153r te reysen Also dat hi oec bi wilen te
thienen plach te comen. In welker
stad te dier tijt een nuwe begonnen
cloester ghefundeert was ter eeren
165 der glorioser ioffrouwen sinte bar /
baren Tot wies loue ic dit navol /
ghende mirakel begheere te ver /
tellene. Dese voerscreuen persoene
van goeder deuocien die hi hadde
170 tot deser voerscreuender ioffrouwen
sinte barbaren. So plach hi gheer /
ne als hi te thienen quam dit clo /
ester te visenterene *ende* hem lieden
te visenterene⁸ gheuene aelmoese /
175 ne Also *dat* hi daer wel was bekint
Te eenen tide gheuielt *dat* hi sloop /

⁸ visenterene is in zwarte inkt geschreven en met rood doorstreept
(continueringsfout)

f. 153v

te ter zee met vele sijnder ghesellen
om tot sijnder comescap te varene
Ende doen hi aldus ter zee scepte so
180 oprees in eender nacht een sterc gro [/]
et tempeest ₂ *ende* een groete duusterheit
Welke tempeest so groet wert dat
alle die scepe die daer omtrint waren
verdroncken sonder alleene *dat* scep daer
185 dese goede man in was **Als** die scepman
dit aenmerkende was ₂ so vermaende hi
desen goeden man met sinen ghesellen
dat si hem biechten soudē ₂ *ende* bereyden
te steruene want hi en conste hem
190 niet langher ghehulpen **Als** dese goe /
de man dit hoerde so wert hi seere ver [/]
veert ontsiende den perikel der ver /

f. 154r

veerliker doot **Ende** meshopende
te ontgane van dier vreesen so ont /
195 beidde hi elken oghenblic te verdrinc [/]
kene. **Ende** als hi in deser groeter
vreesen was so quam in sijn memorie
ouermits der goedertierenheit
gods dat herdincken der glorioser
200 maghet *ende* martelersē sinte bar [/]
baren **Ende** hi sprac tot sinen ghesel /
le aenroepen wi die gloriose ioffrou /
we sinte barbāre met deuocien ₂ *ende*
ghelouen wi onsen wech te thienen
205 inder stad in een begonnen cloester
dat in haer eere es ghesticht **Ende**
mi en twifelt niet wi en selen van
haer gheholpen werden ₂ *ende* ghetroest⁹

f. 154v

Tot welken woerden si alle haer con /
210 sent gauē aenroepende met deuo /
cien die heyleghe ioffrouwe sinte
barbare. **Ende** gheloefden waert *dat*

⁹ ghetroest staat in twee delen geschreven: ghetro is het laatste woord op de laatste regel; est is eronder bijgevoegd

si ouermids haer werden *vertroest*
 Also *dat* si van dien *pericule* werden
 215 *ghetroest ende verlost*. Ende *ghesont*
 te lande mochten comen si souden van
 harer herberghen beruoet *ende* naect
 gaen also alst tameleec ware om ⁻¹⁰
 haer in dat voerscreuen cloester te
 220 *versuekene*. Ende ter stont als sij
 dese *gheloften* hadden *ghedaen* soe ghe /
 lach die tempeest . *ende* si saghen open
 baerleec een schoen licht als een ber /
 rende tortise neder comen wt den
 f. 155r
 225 hemele op haer scep Welc licht
 alle die duusterheit der nacht ver /
 claerde . *ende* leydese *ghesont* ter ha /
 uenen voerspoedeleec. Als dan dese
 goede man te thienen quam so en es
 230 hi niet ontdancbaer gheweest go /
 de . *ende* sijnder *ghetrouwer* hulpersen
 der glorioser ioffrouwen sinte bar /
baren Maer hi volbracht *sijn* ghe /
 lofte *ghetrouweleec* . *ende* ghinc
 235 met sinen ghesellen wt sijnder her /
 berghen gheheeten inden pellicaen
 beruoet bloets hoefs . *ende* in sinen
 linen cleederen tot den cloester voer /
 screuen. *Versuekende* oetmoedeleec
 240 met deuocien . *ende* met groeter reue [/]

f. 155v
 rencien die heileghe ioffrouwe sin /
 te barbare . *ende* gaf daer *sijn* offerande
 vertellende den conuente dit voerscre [/]
 uen mirakel. Hier na gheuielt int
 245 iaer ons heeren MCCCC *dat* inder
 stad van berslaer daer dese voerscre /
 uen deuote dienare der weerdegheer
 ioffrouwen *sinte* barbaren woenech /
 tich was oprees een groete twee /

¹⁰ na om staat iets doorstreept, maar het is niet duidelijk wat.

250 drachticheyt tuschen den heeren ende
der ghemeenten vander stad voer /
screuen. **W**ant die ghemeynte rech [/]
te haer op teghen die heeren ende der
stad recht **E**nde die ghemenynte de
255 wert so crachtich *dat* si te eender tijt
quam ende bestormde der stat huys

f.156r

Daer alle die heeren in waren verga /
dert ende namense daer wt **ende* onthoefden se alle¹¹ sonder
eenich vertier **E**nde als si quamen
260 tot den voerghenoemden heynric die
doen scheepen was inder seluer stat so
waren si met ontfermherticheit op *hem*
beweecht **A**enghemerct *sijn* groete scho [/]
enheit minsamheit *ende* doechtbaerheit
265 **E**nde spraeken hem vrindeleec ane
vraghende oft hi haren wille consen /
teren woude **H**ier toe antwerde hi
hen dese woerde **M**i es beter te ster [/]
uene dan in eenegher manieren teghen
270 die gherechticheit te doene **I**c wil
gheerne *mijn* leuen gheuen voer der
stat recht also als alle dese heeren.

f. 156v

mijn ghesellen hebben ghedaen **E**nde
ter stont als hi dese *ende* deser ghelike wo [/]
275 erden ghesproken hadde soe dede hi daer
sinen bonten mantel wt op den wel /
ken hi neder knielende was **E**nde sprac
tot den ghenen die daer bi stonden ha /
aelt mi eenen priester. **w**ant ic mijn
280 biechte spreken moet eer ic sterue
Ende *dat* en sal mi niemant benemen
connen ic en sal *mijn* biechte moghen
spreken eer ic sterue. **O**m *dat* ic der hei [/]
legher glorioser ioffrouwen sinte bar /

¹¹ ende onthoefden se alle: *deze woorden staan in de rechtermarge geschreven en worden via een symbool (3 puntjes in de vorm van een driehoek met daaronder een omgekeerde v) tussen 'wt' en 'sonder' op de tweede regel ingevoegd*

285 baren hebbe ghedient die mi dese ghe /
nade heeft vercreghen. **W**ant alle die
ander heeren waren sonder biechte
ghestoruē. **T**er stont so haelde men

f. 157r

daer eenen priester tot den welken hi
290 *sijn* biechte sprac met groeter *innicheit*
ende deuocien. **E**nde daer na so es hi da /
er onthoeft *ende* heeft blideleec die
doot voer die *gherechticheit* ontfaen
Ende *sijn* ghetrouwe hulpersse sin /
295 te *barbare* heeft hem aldus *sinen*
dienst wel vergouden . *ende* wel be /
sorcht teenen male **A**ls doen hi was
inden perikel *vander zee* . *ende* nv ander /
werf in die wre *sijnder* doot **E**nde eer
300 dese goede man met *sinen* ghesellen
onthoeft was. **S**o waest seer scho /
ne claer weder. **M**aer also saen als
dit was gheschiet *dat* dese man met
sinen ghesellen onthoeft was soe .

f. 157v

305 oprees dat groetste onweder *van*
donder *ende* blixeme diese alle so *seere*
vervaerde dat se alle waenden ver /
deruen met der stad **A**lsus so heeft
die heere *sijnder* vrinden doot ghewro¹² /
310 ken **H**ier af si lof *ende* glorie der
heylegher driwldicheit *ende* eere *ende*
deuocie der heylegher weerdeghe
bruyt *crisi* sinte barbaren **V**an
eenen man die ghedoot was inden strijt
315 **van vtricht *ende* niet ghesteruen en conste**
OMtrint *dat* iaer ons heeren
MCCCXCII so gheuielt
dat die graue van moers
met *sijnder* hulpen wtrac ten stride
320 teghen die liede van tricht **E**nde die

¹² ghewroken: *de o is superscript.*

f. 158r
van moers verwonnen ende vercre [/]
ghen victorie ende versloeghen vele
mans van die van tricht Ende si troc /
ken wech latende der dooder licha /
325 me onbegrauen ligghen voer die be /
esten Als die droeue mare gheco /
men was in die stat van tricht soe
quam dese mare tot den oeren eens.
eersamen deuoten mans Die welke
330 beweecht wert om die werken
der ontfermherticheit te veruulle /
ne als die doode te begrauene hier
omme soe heeft hi eenen waghen doen
in spannen ende es met sinen cna [/]
335 pen ghetrocken tot der stad daer der
dooder lichamen laghen Ende als sij

f. 158v
ter stat ghecomen waren so dede hi
op den waghen der dooder mans lich /
hamen¹³ legghen te hoepe also vele .
340 alser den waghen ghedraghen ende
ghevoeren mochte. Ende dedese voe /
ren inder stat van tricht ende hi dede
kundeghen inder stat dat een yeghe /
leec sinen maghe soude comen begra /
345 uen. Ende hier toe quam een groet volc
ende een yegheleec ontfinc sijns vrints
lichame met groeten rouwe ende
deden begrauen. Ende doen alle der doo /
der mans lichamen vanden waghen
350 waren ontladen . soe lach daer noch
eens dooden mans lichame die alder
onderst hadde ghelegghen. Wt wiens

f.159r
monde si noch eenegherande suchtin /
ghe oft stenen hoerden. Als die lie /
355 den dit hoerden so verwonderden
si hem herde seere . ende quamen alle

¹³ lichame: mogelijks heeft de kopiist hier een fout gemaakt en moet het lichame zijn; de fout is vermoedelijk te wijten aan de onderbreking van het woord

toe gheloepen ₂ ende spraken hem ane
vraeghende hem oft hi noch leefde
Hi antwerde ia ic leue noch want
360 ic en mach niet steruen om dat ic die
heileghe gloriose ioffrouwe sinte
barbare ghedient hebbe **Die** mi de
ghenade vercreghen heeft dat ic nem /
mermeer sonder die sacramenten
365 der heylegher kerken verscheeden
en mach. **Hier** omme so haelt mi
eenen priester dat ic mijn biechte ₂
spreken moeghe. **Ende** ter stont hael /

f. 159v

demen eenen priester tot den welken
370 hi *sijn* biechte sprac met grooter
innicheyt **Ende** als hi ~~sonder~~¹⁴ dat
heyleghe sacrement hadde ontfanen
so gaf hi sonder vertrec salichleec
sinen gheest **Hier** toe moet ons
375 met haren ghebede hulpen die glorio /
se weerdeghe ioffrouwe sinte barbara
Een schoen mirakel van eenen man die in
den kerker gheleet wert te borre ende te
Onder den § **broede ende niet ghesteruen en coste**¹⁵
380 **O** heere van erkele soe was.
een man die der glorioser maghet
sinte barbaren plach te dienenne.
Ende haren auent gheerne te vaste [/]
ne **Dese** man dede die heere voerghe /

f. 160r

385 noemt int ghevanckenesse setten
ende men was hem seere hert ende wreet
Want hi sat daer langhe te borne
ende te broede **Ende** daer na gheuielt
dat hi langhe sonder eten daer in sat

¹⁴ sonder: is in zwarte inkt geschreven en met rode inkt doorstreept
(continueringsfout)

¹⁵ broede ende niet ghesteruen coste: voor broede staat een symbool (dat lijkt op een
hoofdletter e met een vierde streepje) dat aangeeft dat dat deel van de regel nog bij
de rubriek hoort. Tevens werd coste in de rechtermarge onder ghesteruen en
toegevoegd

390 also dat sijn lichame niet aen te
siene en was dan beene *ende* een vel
daer ouer *ende* den adem *van dien mens* /
sche wt *ende* in te gane **Soe** dat
den lieden seere verwonderde *dat* hij
395 niet en sterf **Maer** aldus iammer /
leec so sat hi daer meneghen tijt
ende en coste niet ghesteruen **Ende** hi
seide *dat* hi niet en soude moghen
steruen hoe langhe iare *dat* hi dat
400 hi¹⁶ daer sate **Al** sate hi daer noch XL

f. 160v

iaer hien hadde sijn biechte ghe /
sproken *ende dat* heyleghe sacrament *ont* / *faen*¹⁷
Om dat hi hadde der heylegher glo [/]
rioser ioffrouwen sinte barbaren
405 ghedient *ende* haer een ghebet ghe /
houden. **Ende** daer om so -¹⁸ onthielt
si hem so langhe met haren heyle [/]
ghen ghebede. **Doen** dit die lieden
hoerden so hielpen si hem daer toe
410 *dat* te hem een priester quam met
den heyleghen sacramente. **Den** wel /
ken priester hi sijn biechte alsoe
clærleec sprac so *dat* den priester
seere van sijnder biechten verwon /
415 derde . *ende* daer na gaf hi hem *dat* hey /
leghe sacrament **Ende** doen alle dit

f. 161r

gheschiet was so gaf die mensche
sonder vertrec sinen gheest daert de
lieden saghen **Ende** ghinc wte als
420 een keerse *ende* voer salichleec van de /
ser weereit daer ons toe hulpen.
moet die gloriose maghet *ende* mar /
telersse sinte barbare **Op dat** wi een

¹⁶ dat hi dat hi: *vermoedelijk een fout van de kopiist die hij zelf niet opgemerkt heeft*

¹⁷ ontfaen: *werd in de rechtermarge toegevoegd in twee delen: ont naast sacrament en faen daaronder*

¹⁸ na so werd een zwarte letter doorgehaald met rode inkt maar de letter is niet duidelijk leesbaar; mogelijks een o

salich ynde vercrighen moghen
425 ende besitten die eeweghe glorie.
Een schoen mirakel van eender nonnen
HOe seere § die verdranc onder dat ys¹⁹
dat dese heyleghe ioffrou /
we sinte barbare die gloriose ghe /
430 minde bruyt *crisi* es te eeren ende
te dienene *dat* moghen wi merken
in desen nauolghenden mirakele

f. 161v

Op eenen tijt inden winter soe
gheschiet *dat* inden cloester ter came /
435 ren vele ioffrouwen quamen van brue /
cele **E**nde op desen seluen tijd so waest
seere ghevrosen ende daer stont een wa [/]
ter *dat* al ouer vrosen was daer de /
se ioffrouwen op ghinghen riden **D**o /
440 en si aldus op *dat* ijs reden so gheviel^{t20}
dat dat ijs schoerde ende brac ontwe
Ende daer so schoet een van dien iof /
frouwen inne also *dat* haren lichame
onder *dat* ijs schoet maer haer ho /
445 eft bleef bouen op dat ijs staende
Dat haer die scerpheit van den yse
af gheschieden hadde *dat* haer teghen
den hals gheschoten quam **A**ldus.

f. 162r

so lach *dat* hoeft ende riep biechte biech /
450 te **H**ier af so hadden si alle groet
wonder die daer bi waren ende dat
hoeft sprac noch ende riep ic hebbe
in mijn leuen ghedient der heilegher
glorioser edelder ioffrouwen sinte
455 barbaren ende tot harer eeren een
ghebet ghehouden **E**nde hier omme
so en maghic nemmermeer ster /
uen oft van eerterike scheiden on /

¹⁹ dat ys: staat in de rechtermarge. Vermoedelijk heeft de kopiist het daar geplaatst wegens plaatsgebrek

²⁰ ghevielt: de t is superscript.

ghebiecht **Doen** dit dat volc hoe /
460 rende was so deden si eenen priester
halen die die biechte hoerde van
desen hoefde dat daer luterleec *sijn*
biechte sprac **Ende** als dat gheschiet
was so en sachmen nemmer leuens

f. 162v 465 in dit hoeft. **Hier** af si lof ende eere
ihesu cristo ende sijnder heylegher.
wtuercorender bruyt sinte barbaren
Een schoen mirakel van eenen man die
die²¹ **verslaghen wert int orloghe van**

I⁴⁷⁰ nt oerloeghe § **vlaenderen ende VI weken lach sonder steruen**²²
van vlaenderen doen die ynghelsche
voer die stad van ypere laghen **So**
ghevielt dat daer een man versle /
ghen wert die in minnen ende in deuo /
475 cien te hebben plach die heyleghe
ioffrouwe sinte barbare **Dese man**
lach VI weken lanc opt velt in *dat*
coren . ende en conste niet ghester /
uen maer lach dus iammerleec ghe [/
480 wont. **Ende** bi den wille gods soe .

f. 163r gheschiede *dat* op eenen tijt des wechs
eeneghe lieden quamen ghegaen ende
e²³ hoerden daer alte zeere stenen
Als si bat naerdere waren ghegaen
485 so saghen si daer ligghen eenen man
die also kermde ende steende. **Ende met**
ontfermherticheit beruert vraech /
den si hem hoe hi daer also iammer /
leec laghe. **Doen** antwerde hi ende
490 seide *dat* hi begheerde *sijn* biechte te
sprekene. **Ende** si besorchden dat
daer een priester quam daer dese ghe /

²¹ die die: vermoedelijk een fout van de kopiist

²² Sonder steruen: deze woorden zijn in de rechtermarge bijgevoegd. Sonder volgt na
'ynghelsche' en 'sterue' volgt na so.

²³ e: na de e volgt een streepje dat vermoedelijk het eerste been van een n moest zijn
(continueringsfout)

wonde *man* *sijn* biechte teghen dede
 met groeten berouwe. Ende daer na
 495 vertelde hi hoe hi die gheminde
 f. 163v bruyt ons heeren ihesu cristi die suete

 maghet sinte barbaren hadde ghe [/]
 hadt in eeren binnen *sinen* leuene ende
 hoe si hem *nv* in *sijnder* noet niet
 500 en hadde begheuen Maer hadden
 alle daghe gheuisenteert Ende als
 hi vanden priester was gheabsol /
 veert gaf hi ter stont *sinen* gheest
 ende voer also te hopen es in *dat* eewich
 505 leuen. **Van eenen alte boesen mensche die
 om *sijn* boesheit op een rat gheset was
 die si met der moeder gods vrindeleec**
HEt was een vertroeste
 alte boesen mensche die
 510 hem gheenre boesheiden
 en ontsach Ende daer om soude hi
 ghedestruert gheweest hebben

 f. 164r tot int ynde ende afgheplant van /
 den lande der leuender En hadde hem
 515 dies ontfermherticheit niet te hul [/]
 pen ghecomen die voer die sonderen
 gheweerdicht es te steruene. Want
 met *sinen* insprekene so verwecte
 hi desen boesen mensche tot der min [/]
 520 nen *sijnder* wtuercorender bruyt sinte
 barbaren. Om haer eeneghen ghewo /
 enliken dienst te doene Op *dat* hi bi ghe /
 woenten also gheseit na *sijn* vermoghen
 haer dagheleecs eeneghe deuocie be [/]
 525 wisen mochte. Nochtan so en hoedde
 hi hem *sijnder* boesheit niet. Het
 gheviel *dat* dese mensche om sine boes /
 heit gheuaen wert vander stat van

 f. 164v colene ende wert na den rechte ter
 530 doot verwesen. Maer *dat* men ierst
 alle *sijn* lede ontwee breken soude
 ende daer na also leuende setten soude

- op een rat. Voert so was dien hanc /
dief beuolen als alle dese dinghen
535 ghedaen waren dat hi hem so langhe
hueden soude tot dat hi dood ware
Die handief dede dat hem beuolen
was ende verwaerden eenen dach ende
eenen nacht. Mer god ons heere
540 dien properleec behoert te ontfer /
men altoes . ende te sparen ouermids
verdiente ende ghebede der alder /
schoenster ioffrouwen sinte barba /
ren. Sende tot desen mensche niet
- f. 165r 545 eenen archangel oft eeneghen wt
den hemelschen coeren **Maer** sijn
alder wtuercorenste moeder maria
ende met haer sijn gheminde bruyt sin /
te barbara. Welke moeder der ont /
550 fermherticheit . ende alder sonderen
troestinghe sprac desen sondere vrin /
deleec toe ende seide. Hebt goet be /
trouwen want om den dienst die
du ghedaen hebt der ghemindere
555 bruyt mijns soens . ende mijnder lie /
uer dochter barbaren so en seldi.
niet steruen ghi en hebt v ghebiecht
ende en sijt ghesterct met der spisen
des weerden lichaems mijns liefs
560 soens ihesu cristi. Mer eer dit ghe /
- f. 165v schien sal so selstu noch vele liden hier
om en hebt gheenen twifel maer h²⁴
hebt goet herte ende lijdt verdul /
dichleec **Ende** hebt goet betrouwen
565 in mi ende inder wtuercorender bruyt
mijns gheminden soens . ende mijnder
lieuer gheminder vrindinnen sinte.
barbaren **Met** desen sueten woerden

²⁴ h: een schrijffout van de kopiist; hij heeft deze echter niet doorstreept en vermoedelijk dus niet opgemerkt

ende harer beider gloriose minliker ende
570 gheuecheliker teghenwoerdicheit
wert hi ghetroest ende ontfinc eenen
goeden moet. Ende peisde ic houde dat
sonder twifel dat dese ghelofte mijnder
vrouwen der alder heylichster ioffrou /
575 wen sinte barbaren vervult sal wer [/]
den in mi Ende in al haren dieneers

f. 166r

ende aenbeders Als dese hancdief sach
dat dese mensche so langher sterker
wert ende blider. So beefde hi ende
580 verwoedde in hem seluen van nide
ende beet sijn tande noch en ontsach
hem niet te slane sinen euenkersten
met dobbelder quellinghen ende pinen
Want hem die hoede beuolen was
585 ende dese mensche so langhe leefde so nam hi een ghelauie ende²⁵
stac hi²⁶ desen bekeerden sonderen XIX
wonden in sijn lijf. Van welker pi /
nen hi iammerleec ghequetst was
ende gaf groet ghecrijt . ende gheluyt
590 Also dat vele menschen quamen haes [/]
teleec toe gheloepen tot desen ghe /
ruchte. Doen dat die hancdief sach

f. 166v

want noch inder donckerheit der
dagheraet was so vloet hi heyme /
595 leec van daer. Dat volc sprac es
hier yement die spreke inden na [/]
me ons heren. Doen sprac die ar /
me mensche die bouen op den rade
sat ende antwerde Ic hebbe hier
600 gheseten IIII daghe lanc mar om
verdienten der heylegher ioffrou /
wen sinte barbaren so en mach ic

²⁵ nam hi een ghelauie ende: *deze woorden zijn in de rechtermarge toegevoegd.* Nam hi een *volgt op de regel waar het in de editie op staat; ghelauie ende staat onder* nam hi een *geschreven in de marge.*

²⁶ hi is *doorstreept maar niet met rood.*

nochtan niet steruen . ic en ben ghe /
 biecht . ende en werde ghesterct met
 605 den heyleghen sacramento **E**nde
 dat t²⁷ heb ic ontfaen ende ~~en~~²⁸ ghe /
 hoert vanden alder suetsten monde
 der glorioser coninghinnen marien
 f. 167r
 der moeder gods **E**nde van sijnder
 610 glorioser gheminder bruyt sinte
 barbaren. **O**ec so seide hi hoe wree /
 deleec ende iammerleec hem die hanc /
 dief ghewont hadde. **A**ls alle dese
 dinghen dat volc ghesien ende ghe /
 615 hoert hadden so liepen si haesteleec
 ende kundichdent der stat van colene
Doen wert die clergie ende dat t
 volc seere verblijt . ende verwonder /
 den . ende loefden gode van sijnder groe /
 620 ter ontfermherticheyt **E**nde ghin /
 ghen met processien tot der stat
 daer dese mensche voerscreuen was
Ende met oerloue des rechters na [/]
 men si hem . ende brachten hem te
 f. 167v
 625 colene in die stat metten rade. **E**nde
 doen hi ghedaen was vanden rade so
 hoerden si alle wt sinen monde hoe dat
 hi vander heylegher edelder ioffrou /
 wen sinte barbaren ghesterct . ende
 630 ghetroest was **E**nde hoe dat hi om
 den cleynen dienst die hi ghedaen
 hadde der glorioser ioffrouwen sin /
 te barbaren niet steruen en moch /
 te hi en hadde hem ghebiecht ende
 635 dat heyleghe sacrament ontfanghen
Hieromme als hi dese woerden ghe /
 spoken hadde so sprac hi sijn biechte
 ende ontfinc dat heileghe lichaem ons

²⁷ t: in zwarte inkt geschreven en met rode inkt doorstreept (continueringsfout)

²⁸ on: in zwarte inkt geschreven en met rode inkt doorstreept (continueringsfout)

heren ihesu cristi Ende daer na gaf hi
640 ter stont sinen gheest Ende sijn graf

f. 168r

blijft noch merckeleec inder voer /
screuender stat tot der eeren gods ende
tot den loue sijnder gheminder bruyt
sinte barbaren Ende tot vermanin /
645 ghen alle der gheender die haer die [/]
nen. **Een schoen mirakel van eenen man die
hem seluen een mes doer sijn herte stac ende niet en sterf**

Onder den edelen prince van
ghelre Reynalt inder stat
650 van nvemeghem was een
wijs eersam man die een gheeste /
like huysvrouwe hadde Dese waren
beide seere ghemint vanden hertho /
ghe want dat goet trect altoes tot
655 ghemint te werdene. Dese man had /
de alle sijn daghe dese wtuercorene

f. 168v

edele bruyt cristi sinte barbaren in
groeter weerdicheit. Ende offerde ha /
er alle daghe sonderlinghen dienst
660 ende weerdicheit want hi hoepte ha /
er een middelersse voer hem aen on /
sen heere te hebbene Dese selue man
verloes sijn redene ende wert ~~v~~²⁹ cranc van
sinne. Also dat hem van sinen vrinden
665 gheset . ende ghegheuen wert eenen
behuedere die hem verwaren ende be /
sorghen soude Te eenre tijt ghevielt
dat hi des merghens quam vander
kerken daer hi messe hadde gheho /
670 ert als hi ghewoenleec was Ende
ghinc in sijn huys . ende van daer vo /
ert in sijn camere sonder sinen behue /

f. 169r

der daer hi sijn vrouwe vant op ha /
re knyen in haren ghebede. Ende

²⁹ De v staat doorstreept maar niet in rood.

675 daer sach hi een scerp mes dat hi
te draghene plach **Welc** mes hi
heymeleec *nam* onder *sinen* mantel
ende ghinc daer mede in eenen stal
daer hi sach eenen stijl in welken
680 een gat was **Ende** als hi dat hech /
te vanden messe ghesteken hadde
in *dat* gat so verhaelde hi hem . ende
liep recht in *dat* mes **Also** dattet mes
doer *sijn* herte ghinc *ende* oec doer *si* /
685 *nen* rugghe. **Ende** also ghinc hi we /
der bedect met *sinen* mantel *sijn* /
der vrouwen dit te toenen. **Als** *sijn*
vrouwe dit sach soe riep *si* iam /

f. 169v

merleec *ende* viel in ommacht. **Van**
690 *welken* gheruchte quam dat huys /
ghesin toe loepende om harer vrou /
wen te hulpene. **Ende** doen *si* we /
der comen was tot haer seluen riep
si hebt rueke ws heeren want hi
695 heeft hem seluen vermoert **Doen**
hieuen *si* op den mantel haers heeren
ende saghen *dat* hi ghedaen hadde
Ende riepen te gadere alle haere
vrinde ende oec den pastoer der ker /
700 *ken* om *sijn* biechte te hoerene **Ende**
als die priester ghecomen was so
sprac die zieke *sijn* biechte met
groeten rouwe *ende* deuocien **Ende**
bad oetmoedeleec den priester dat

f. 170r

705 hi hem gheuen woude *dat* heyleghe
sacrament. **Mer** die priester en dors /
tes niet doen om anxt des weerliken
gherechts wille. **Te** deser seluer tijt
was die edele voerseide prince inder
710 voerseider stad. **Ende** als hi hoerde
dit gherucht so ghinc hi selue tot
desen sieken man want hi *hem* minde
Ende als hi bi hem quam so sloech
die zieke *sijn* oeghen op hem . *ende* bat

715 hem oetmoedeleec met tranen dat
hi hem vergheuen woude sijn mesdaet
Oermids welken hi verdient had /
de na den rechte die titelike doot want
hi verwachtende ware die goedertie /
720 renheit gods Oermids ghebet

f. 170v
der heilegher weerdegheer ioffrouwen
ioffrouwen³⁰ sinte barbaren Doen nam
die prince heymeleec dien priester
ende vraechde hem waert dat hi sijn mes /
725 daet bekinde oft hi hem dan gheuen
woude die sacramenten der heylegher
kerken ende op die ghewijdde stat be /
grauen. Die priester antwerde ende
seide. Ia ic heere want daer toe wer /
730 de ic ghedwonghen met vele saken
Ten yersten ouermids die gelof /
ten der heylegher wtuercorender
bruyt ons heeren ihesu cristi sinte bar /
baren die haer weerde brudegoem
735 haer gheloefde inder wren harer
doot. Welke gelofte dese mensche

f. 171r
vercreghen heeft Ten anderen ma /
le want hi heeft met meerderen rou /
we ghebiecht dan ic oeyt ghehoer /
740 de Ten derden male want hi niet van /
der werelt verscheiden en mach son /
der dat heyleghe sacrament. want
hi dat aen deser heilegher ioffrouwen
vercreghen heeft als hi mi buten biech /
745 ten gheseet heeft. Als die deuote prin /
ce dit hoerde so loefde hi gode Ende
die gloriose edele ioffrouwe sinte
barbara Ende vergaf desen sieken
alle sijn mesdaet Doen absolueer /
750 de hem die priester . ende gaf hem dat

³⁰ ioffrouwen ioffrouwen: *continueringsfout van de kopiist die hij vermoedelijk zelf niet heeft opgemerkt*

heyleghe sacrament **Daer** na soe
gaf die sieke een teeken dat men hem

f. 171v

dat mes wt trecken soude **Ende** als
dat ghedaen was so gaf hi sinen ghe /
755 est **Daer** na wert hi met oerloue des
princen op ghesneden op *dat* die won /
derleecheit der groeter mirakelen.
meer openbaer werden soudent **Ende**
der alder glorioester ombevelectere
760 ioffrouwen sinte barbaren meerder
eere dienst ende lof ghegheuen ende
bewijst soude werden van alle mens /
schen **Ende** doen men dat volbrachte
so wert ghevonden *dat* dat mes ghe /
765 gaen was doer sijn herte. **Daer** om
alle die meesters seiden *dat* het was
bouen natuere . *ende* een seker mirakel
van gode. **Hier** na keerde hem die sel [/]³¹

f. 172r

ue prince met vele anderen heeren
770 tot gode **Ende** tot der heyleghere
minliker ioffrouwen sinte barbaren
met loue ende met weerdeghen
dienste. **Een schoen mirakel van**
eenen heydenschen priester die lan /
775 **ghe begrauen lach ende niet en sterf voer dat hi**

³¹ *Onderaan het folium staan de woorden ue prince. Met deze woorden vangt het volgende folium aan dus mogelijks dienden zij als hulpmiddel voor de kopiist bv. na een pauze*

In den tiden dat die gloriose § **hem ghebiecht hadde**³²
minlike ioffrouwe sinte barbære
onthoeft was **E**nde ghebeden had [/]
de voer die ghene die ghedincke [/]
780 nesse houden soudē harer heilegher
passien. **S**oe leestmen van eenen
heydenschen priester die daer doen
teghenwoerdich was **D**ie welke al
so groeten deuocie creech tot der hey [/]

f. 172v 785 legher ioffrouwen sinte barbaren
dat hi altijt ghedinckēnesse creech
in sijnder herten harer passien ende
pinen **D**ese selue heydensche prie [/]
ster die sterf in *dat XIIIde iaer na*
790 *dat die edele ioffrouwe sinte barbære*
onthoeft was **E**nde wert begra [/]
uen in een steenen graf . *ende vat na*
sede des lants **D**aer na ghevielt
*dat *die kersten*³³ *die stat met machte wonnen*
795 *ende die heyden doodden welke stat*
gheheeten was nychomedien. **E**n /
de quamen in den tempel daer dese
heileghe gloriose ioffrouwe sinte
barbare lach begrauen oft ghehan /
800 ghen ende daer dese heyden oec be /

f. 173r
grauen lach ende meynden daer
groeten schat te vindene **O**nder
also groeuen si so langhe sueken /
de den schat tot *dat* si quamen tot
805 der steden daer dese heyden begrae /
uen lach **A**lso *dat* si een stemme wt
den graue hoerden roepen die seide
Ic bidde v om die eere der heyle /
gher glorioser ioffrouwen sinte

³² hadde: *is in de rechtermarge toegevoegd ter hoogte van r. 777 onder ghebiecht dat begint op r.776 maar doorloopt in de marge*

³³ die kersten *staat in de linkermarge geschreven en wordt door middel van een symbool door de kopiist op de juiste plaats in de tekst ingevoegd*

810 barbaren wille dat ghi mi wilt
verlossen wt desen graue. **V**an
welker stemmen si also seere verve [/]
ert waren *dat* si nauweleec dat graf
op doen en dorsten. **M**aer want si
815 hoerden bidden om der glorioser iof /
frouwen sinte barbaren eere soe

f. 173v

vercloerten si hem ende deden dat
graf op **E**nde vonden daer inne ee /
nen lichame al verrot als een doot
820 mensche sonder alleene dat aensich [/]
te dat lach schoen blosende recht
als oft een leuende mensche ghe /
weest hadde. **D**welke den kerstenen
seere verwonderde ende vraechden
825 waer om *dat* alleene sijn hoeft leef /
de ende sinen lichame niet. **W**elc
hoeft weder antwerde *ende* seide. **I**c
hebbe die reyne gloriose edele iof /
frouwe sinte barbaren in eeren
830 ghehouden ende gheloeft inden ghe /
bede *dat* si bat in die wre harer doot
Ende inder antwerden die haer daer

f. 174r

af wert ghegheuen *van* haren sue /
ten brudegoem ihesu cristo **E**nde heb /
835 be ghedinckenesse harer heylegher
passien altijt ghedraghen in mijn /
der herten. **H**ierom so biddic u s³⁴
sprac *dat* hoeft *dat* ghi mi doch eenen
priester halen wilt die mi mijn biech /
840 te hoere ende mi doepe *ende* gheue *dat*
heyleghe sacrament anders en mach
ic niet steruen. **D**oen haelden si eenen
priester ende die heyden ontfinc *dat*
heyleghe doepsel ende wert kersten

³⁴ s: de letter staat in zwarte inkt geschreven en is ook met zwarte inkt doorstreept. Vermoedelijk wilde de kopiist het volgende woord nog op die regel zetten maar bedacht hij zich nadat hij de eerste letter geschreven had

845 ende sprac sijn biechte met groeten
rouwe Ende ontfinc doen dat heyle /
ghe sacrament met groeter deuocien
Ende althant wert dat hooft verwan [/]

f. 174v

delt ende quam vanden leuene
850 tot der doot. Ende onuersienleec
was alle dat vleeschs ende bloet
verwandelt . ende dat hooft bleef
daer na ligghende inden graue oft
menich iaer doot gheweest hadde
855 ghelijc den lichame. Och nv laet ons
merken ende aensien hoe seere ende
hoechlijc dat dese gloriose edele bruyt
ende bruy³⁵ dochter der heylegher
driwldicheit sinte barbare es te
860 eeren . ende te dienene met weerdeghe
deuocien Om wiens wille haere
gheminde brudegoem also ouervloe [/
deghen menichfuldeghen gracie . ende
ghenade laet gheschien ende doet

f. 175r

865 haren dieneren Ende niet alleene
aen kerstenen menschen maer oec
aen die heydene . ende ongheloe /
ueghe als wi moghen merken in
desen groeten mirakele van alle
870 menschen dies van haer beghe /
ren comt si vrindeleec te hulpen
of harer heylegher passien ghe [/
dincken Ende aldus so verdiende
dese heyden ouermids dienst ende
875 eere die hi deser heylegher glorio /
ser ioffrouwen sinte barbaren dede
te besittene dat eewich leuen. **Van
eenen ridder die onthoeft wert op sijn**
880 **E**en ridder § **peert van sinen**
plach dese § **vianden een mirakel**

³⁵ bruy: met zwarte inkt geschreven en met rode inkt doorstreept (continueringsfout)

f. 175v

heyleghe ioffrouwe barbara met
groeter deuocien te eeren. **H**ier om
so plach hi die vigielie harer hey /
legher passien te vasten ende den
885 dach te vieren. **D**ese ridder vervol [/]
ghede teenre tijt sijnre viande van
welken hi ghevanghen wert ende
onthoeft op sijn peert. **A**lso dat
peert bestort vanden bloede bloe /
890 dich thuys quam gheloepen **D**oen
dit sijn familie sach so werden si seere
verveert ende ghinghen raet vra /
ghen tot haren priester **D**ie pries /
ter nam ter stont met hem dat
895 heyleghe sacrement ende ghinc
haesteleec tot der familien tot der

f. 176r

stat daer *dat* doode lichaem des rid /
ders lach **D**oen si quamen bi dat
lichaem so vonden si dat sijn hoofd
900 ghescheeden was van sinen licha /
me . *ende* als die priester naerte soe
sprac hem aen dat hoofd *ende* seide
O knecht gods ende draecht onsen
heere *ihesu cristi* en wilt niet vertrecken
905 hier tot mi te comen want ouermits
di mach ic vercrighen ghesontheit
mijnder zielen . *ende* mijns lichaems
Die priester wert verueert *ende*
peisde dat fantasie ware oft een
910 gheest *ende* en dorste niet naerdere
comen. **D**oen sprac dat hoofd an /
derwerf *ende* seyde **C**omt naerder

f. 176v

ende vergadert mi met minen licha /
me **E**nde ouermids die verdiente
915 mijnder alder heylichster vrouwen
barbaren sal ic ghesont werden.
Inden ghenen die alder menschen
ghesontheit es **A**lso saen als die
priester dat ghedaen hadde ter stont
920 stont die ridder leuende op sonder

eenich teeken der wonden **Ende** vertel /
de met waren woerden hoe *dat* hem
die heyleghe ioffrouwe sinte bar /
bara . **Om** den dienst die hi haer ghe /
925 *daen* hadde hem onthouden hadde . *ende*
verlost vander doot **Op** dat hi niet
deruen en soude wareghe biechte *ende*
noch der ynghelscher spisen dat

f. 177r

weerdeghe sacrament. **Mer** dat
930 hi ghebruken soude der eewegher
vrouden. **Ende** als hi dese woerde.
ghesproken hadde so sprac hi sijn
biechte . *ende* ontfinc *dat* weerde lichaem
ons heeren. **Ende** hier na wert hi
935 versuent met sinen vianden ende
ruste namaels inden heere **Ouer** /
mids verdiente der alder heylich /
ster ioffrouwen ende martelerssen
cristi barbara. **Hoe dat een ionghelinc**
940 **sach een ghenuegheleec visioen ende liet**

HEt was **sijn huweleec mirakel**³⁶
een yonghelinc vader [/]
loes *ende* moederloes die
hem sonderlinghe deuoteleec te

f. 177v

945 hebben plach tot der heylegher
ioffrouwen sinte barbaren **Alsoe**
dat hi van goeder ghewoenten alle
daghe haer eeneghen deuoten dienst
ofte eere te bewisen plach. **Als** dit
950 die duuel die viant der menscheli /
ker salicheit sach soe benijdde hij
dit . *ende* visierde eenen schalken.
raet hoe hi desen ionghelinc mocht
af trecken van sinen goeden oefenin /
955 ghen. **Ende** scheeden van sijnder
lieuer vrindinnen die hi wtuercoren

³⁶ mirakel: *het woord is in twee opgesplitst: mira volgt in de rechtermarge na huweleec terwijl kel onder mira geschreven staat*

hadde die hemelsche ioffrouwe.
 barbara **A**lso dat hi des yonghelincs
 vrinden ende maghen in gaf dat si hem
 960 voersien soude van huweliken stade

f. 178r
 ende vrucht winnen **O**p dat hi ghe /
 rechteghe erfghename hadde wel [/]
 ken hi achter laten mocht sijn groo /
 te goet. **E**nde dit dede hi op dat hij
 965 desen yonghelinc ouermids be /
 commernes vleescheliker liefden
 ende titeliker sorghen afkeeren . ende
 vervremden soude vander yerster
 bruyt die hi³⁷ *hadde³⁸ wtuercoren die hi also
 970 seere minde. **E**nde als hi die vrinde
 daer toe ghebracht hadde dat si de /
 sen yonghelinc also seere ghesme [/]
 ect . ende ghedreycht hadden dat hij
 sijn consent ghegheuen hadde tot
 975 eender ioffrouwen eersam . ende rike
 na der weerelt. **S**oe ghevielt hier

f. 178v
 na dat dese yonghelinc in eender
 nacht sach in eenen visioen van go /
 de. **D**at hem dochte dat hi was in ee /
 980 nen alte seere schoenen bogaert
 daer sach hi vele edelder . ende schoen /
 der ioffrouwen **O**nder welken hi
 eene ioffrou sach die alte wtne [/]
 mende ende sonderlinghe schoene
 985 was mer si keerde haer aenschijn
 van hem haren rugghe **A**ls dit
 die ander ioffrou mercte die bi
 haer stont so vraechde si haer wa /
 eromme dat si so seere vertorent
 990 ware op desen yonghelinc dat si

³⁷ hi staat superscript geschreven.

³⁸ hadde: staat in de rechtermarge geschreven en werd ingevoegd via een symbool; hier echter gebruikte de kopiist een ander symbool dan in de voorgaande gevallen.

- haer schoen aanschijn van hem
afkeerde. **D**oen antwerde si ende
- f. 179r
- 995 seide dese ionghelinc heeft langhe
ghestaen in minen dienste. **M**aer
nv heeft hi ander dinghen begon /
nen met welken hi sijn herte alsoe
becommen sal dat hi mijnder . ende mijns
dienst al vergheten sal **E**nde voert
vertelde si ende seyde haer alle die
1000 dinghe die de duuel ouermids des
yonghelincs vrinde toeghebracht
hadde. **A**ls dese voerscreuen ioffrou
alle dese redene ghehoert hadde so
offerde si haer daer toe . ende bad dat
1005 si een middelersse sijn mochte deser
vertoernesse . ende mesdaet te ver /
soenen. **E**nde ghinc totten yonghelinc
ende vraechde hem die sake waerom
- f. 179v
- 1010 dese voerscreuen schoene ioffrouwe
hem dese onweerdicheit bewijsde **D**ie
ionghelinc antwerde haer . ende seide
dat hi die sake niet en wiste noch hi
en wiste oec niet wie alle die schoen
ioffrouwen waren. **D**ie ioffrouwe
1015 seide hem weder vrint wiltu weten
dat wi alle gader hemelsche creatue /
ren sijn **E**nde die ioffrou die di dese
onweerdicheyt toent es sinte bar /
bere die bruyt ons heeren ihesu cristi
1020 **W**elke op t dij beghint seere ver /
torent te werden om dattu haren dienst
ende vriescap achter ghelaten hebs
ende hebt dijn herte gheset ende versot /
tet op andere dinghen **E**nde seyde
- f. 180r
- 1025 hem voert hoe dat die duuel ouermids
sinen haet . ende schalcheit toeghebracht^{f39}

³⁹ *De t in toeghebracht is superscript.*

hadde dat huweleec dat hi begon [/
 nen hadde. Ende daer na seide si tot
 hem eest dattu begheerst te weten
 1030 wie ic ben so saltu weten *dat* ic ben
 een sonderlinghe vrindinne . ende
 speelghenoet dijnre vrouwen ende
 patroenen barbaren Ende mijn na /
 me es katherine maer wiltu doen
 1035 *minen* raet. Ic ben di te hulpen ende
 di weder te versoenen met haer
 Met desen woerden wert die yon /
 ghelinc seere beweghet in sijn herte
 ende antwerde met groeter begheer /
 1040 ten der ioffrouwen . ende seide. Ach edel

 f. 180v
 ioffrou ic ben bereet te doen dat
 ghi wilt. Ende ic wil gheerne ach /
 ter laten alle die dinghe die mijn /
 der vrouwen meshaghen. Op dat ic
 1045 in eenegher wijs mach weder ghe /
 creghen haer ghenade ende vriescap
 die ic verloren hadde. Na desen wo /
 erden nam hem die ioffrou kathe /
 rina metter hant ende brachten
 1050 voer sijn vrouwe . ende meestersse
 ende sprac voer hem Ende vercre /
 ech hem weder volcomeleec al ha /
 er gracie die hi verloren hadde Ende
 doen toende hem die alder heylich [/
 1055 ste ioffrou barbara vrindeleec haer
 aensichte ende onfincken weder in

 f. 181r
 harer yerster gracien Ende seide *dat*
 hi hem bereiden soude want hi sou /
 de cortelinghe steruen . ende soude
 1060 dan bi haer comen. ende haer ghesel /
 scap ghebruken eeweleec. Hier na
 ontwaecte de yonghelinc ende ver /
 stont *dat* dese voerscreuen dinghen
 niet een droeme of fantasie en wa /
 1065 ren. Maer een ghewareghe visioen
 van gode . ende dede des marghens al

sijn vrinde te gader comen . ende seide
hem dat hi in gheenre wijs sijn con /
sent daer toe gheuen en soude noch
1070 en mochte. **O**m ander saken die hem
voercomen waren **E**nde ter stont
daer na wert hi siec . ende liet den priester

f. 181v

tot hem comen. **E**nde seide hem dese
voerscreuen visioene van welken
1075 priester hi nam de sacramenten der
heylegher kerken. **E**nde maecte sijn
testament ende daer na gaf hi sinen
gheest . ende voer bi sijn wtuercoren
vrindinne met hare gheselschap te
1080 ghebrukene inder eewegher he /
melscher vrouwen **D**er teghenwoer [/]
dicheyt ons liefs heeren ihesu cristi

Bibliografie

Primaire bronnen

PINNOX 1448

Janneke Pinnox, *Devote tractaten en exempelen. Leven, translatie en mirakelen van St.-Barbara*, manuscript, 1448.

MÜLLER 1703

N Müller, *Acta Sanctae Barbarae virginis et martyris, patronae morientium*. Wenen, 1703.

Secundaire bronnen

BERTELOOT, VAN DIJK & HLATKY 2003

Amand Berteloot, Hans van Dijk & Jasmin Hlatky, *Een boec dat men te Latine heet Aurea Legenda: Beiträge zur niederländischen Übersetzung der Legenda aurea*. Münster, Waxmann, 2003.

BOLLANDISTEN

Bollandisten, 'Barbara', in: Bollandisten (ed.), *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*. Brussel, Bollandisten, 1898, 142-146.

BOUREAU 1984

Alain Boureau, *La légende dorée: le système narratif de Jacques de Voragine (+1298)*. Paris, Cerf, 1984.

CARASSO-KOK 1981

Marijke Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen: heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen*. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1981.

CASPERS 1997

Charles M.A. Caspers, 'Een stroom van getuigen': Heiligenlevens en heiligenverering in katholiek Nederland circa 1500 – circa 2000', in: Anneke B. Mulder-Bakker en Marijke Carasso-Kok, *Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*. Hilversum, Verloren, 1997, 165-179.

CHORUS 1962

A. J. M. Chorus, *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie*. Den Haag, Leopold, 1962.

GAIFFIER 1959

Baudouin de Gaiffier, 'La légende Latine de Sainte Barbe par Jean de Wackerzeele', in: *Analecta Bollandiana: revue critique d'hagiographie* 77, 1959, 5-39.

GAIFFIER 1979

Baudouin de Gaiffier, 'À propos des légendiers Latins', in: *Analecta Bollandiana: revue critique d'hagiographie* 97, 1979, 57-68.

KLEINBERG 1992

Aviad M. Kleinberg, *Prophets in their own country: living saints and the making of sainthood in the later middle ages*. Chicago, University of Chicago Press, 1992.

KOOPMANS 2011

Rachel Koopmans, *Wonderful to relate: miracle stories and miracle collecting in high medieval England*. Philadelphia, University of Pennsylvania press, 2011.

LOCKWOOD 1956

W.B. Lockwood, 'Mirakelen van Sinte Barbara in Middelnederlandse Handschriften', in: *Ons geestelijk erf: driemaandelijks tijdschrift voor de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden* 30, 1956, 367-387.

MERTENS 2010

Thom Mertens, 'Teksteditie van Middelnederlandse handschriften', *syllabus*, Universiteit Antwerpen.

MULDER-BAKKER 1987

Anneke Mulder-Bakker, 'Heilige maagden aan de Maas', in: B. Ebels-Hoving, C. G. Santing & C. P. H. M. Tilmans, *Genoechlicke ende lustige historiën:*

laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland. Hilversum, Verloren, 1987, 121-139.

MULDER-BAKKER 1997

Anneke B. Mulder-Bakker, 'Gefascineerd door heiligen: Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden in de dertiende eeuw', in: Anneke B. Mulder-Bakker en Marijke Carasso-Kok, *Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*. Hilversum, Verloren, 1997, 1-26.

MÜLLER 1985

Ellen Müller, 'Heilige maagden. De verering van maagdheiligen in religieuze vrouwengemeenschappen,' In: Petty Bange, *Tussen heks en heilige: het vrouwbeeld op de drempel van de moderne tijd*. Nijmegen, Socialistische uitgeverij, 1985, 83-100.

OOSTERMAN 1997

Johan Oosterman, 'Heiligen, gebeden en heiligengebeden', in: Anneke B. Mulder-Bakker en Marijke Carasso-Kok, *Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*. Hilversum, Verloren, 1997, 151-164.

PHILIPPART 1977

Guy Philippart, *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques*. Turnhout, Brepols, 1977.

PIETERAERENS, DEVOS & ROBIJNS 2002

Martine Pieteraerens, Patrick Devos, Luc Robijns e.a., *Vermaerd door mirakelen en toeloop des volks: over heiligen, hun attributen en andere christelijke symbolen*. Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2002.

PRIMS 1944

Floris Prims, *De kloosterslot-beweging in Brabant in de XVde eeuw*. Antwerpen, Standaard-boekhandel, 1944.

SCHEEPSMA 2003

Wybren Scheepsma, 'Illustere voorbeelden. De invloed van de *Legenda Aurea* op de geschriften van de koorvrouwen van Windesheim', in: Amand Berteloot, *Een boec dat men te Latine heet Aurea Legenda : Beiträge zur niederländischen Übersetzung der Legenda aurea*. Münster, Waxmann, 2003, 261-281.

STOOKER & VERBEIJ 1997

Karl Stooker & Theo Verbeij, *Collecties op orde: Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden. I Studie*. Leuven, Peeters, 1997.

TOLLEBEEK 1959

Anny Tollebeek, 'Een klooster te Brussel onder de invloed der Devotio Moderna, Sint-Elisabeth van de Berg Sion (1432-1500)', in: *Eigen Schoon en De Brabander* 42-43, 1959-1960, 241-258; 413-420; 90-97; 355-375; 484-495.

VAN DIJK 1987

Mathilde Van Dijk, 'Hagiografie van de heilige Barbara in Brabantse vrouwengemeenschappen: Waarheid, ideologie en fantasie', in: B. Ebels-Hoving, C. G. Santing & C. P. H. M. Tilmans, *Genoechlicke ende lustige historiën: laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland*. Hilversum, Verloren, 1987, 141-155.

VAN DIJK 2000

Mathilde Van Dijk, *Een rij van spiegels: de Heilige Barbara van Nicomedia als voorbeeld voor vrouwelijk religieuzen*. Hilversum, Verloren, 2000.

VAN DIJK 2003

Mathilde Van Dijk, '“Ik was daar meesteres in de zonde”: Heilige zondaressen in Windesheimer kring', in: Amand Berteloot, *Een boec dat men te Latine heet Aurea Legenda : Beiträge zur niederländischen Übersetzung der Legenda aurea*. Münster, Waxmann, 2003, 181-195.

VAN EIJL 1996

Corrie van Eijl e.a., *Het zaad der middeleeuwen*. Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 1996.

WILLIAMS-KRAPP 1986

Werner Williams-Krapp, *Die deutschen und niederländischen Legendare des Mittelalter : Studien zu ihrer Überlieferungs-, Text- und Wirkungsgeschichte*. Tübingen, Niemeyer Verlag, 1986.

URL's

STATENVERTALING

Statenbijbel.

Geraadpleegd op 11 mei 2012.

<http://www.statenvertaling.net/>

ENCYCLO MMXII

Online encyclopedie, 'Provinciaal.'
Geraadpleegd op 26 april 2012.
<http://www.encyclo.nl/begrip/provinciaal>

SITHIENSIS

Folcardus Sithiensis, 'Vita Botulfi abbatis et Adulfi episcopi', 1070.
Geraadpleegd op 9 augustus 2012.
http://www.narrative-sources.be/nieuw/print_detail_nl.php?link=338

Appendix

Woordenlijst editie

r. 1 voer, MNW, vore: *voor*

zie ook r. 40

r. 2 gloriose, MNW, glorioos: *beroemd, heerlijk*

zie ook r. 4-5, 14-15, 126, 147, 165, 199, 202, 232, 284, 361, 375-376, 381, 422, 429, 454, 569, 608, 610, 632, 747, 759, 776, 798, 809, 815, 828, 857, 875-876

r.3 geschien, MNW, gescien: *geschieden, gebeuren*

zie ook r. 22, 23, 63, 303, 417, 434, 463, 481, 560-561, 864

r. 3-4 ouermids, MNW, overmids: *door middel van, door*

zie ook r. 198, 213, 541, 717, 720, 731, 874, 905, 914, 936-937, 965, 1000, 1025

r. 4 verdiente, MNW, verdiente: *verdienste*

zie ook r. 542, 601, 914, 937

r.5 maghet, MNW, maget: *maagd, jonkvrouw*

zie ook r. 135, 200, 381, 422, 497

r. 5 martelersen, MNW, martelersse: *martelares*

zie ook r. 127, 200, 422-423, 938

r. 7-8 schinen, MNW, schinen: *schijnen, zich vertonen*

r. 8 en, MNW, en^v: *bijwoord van ontkenning, meestal met een ander ontkenkend woord verbonden; wordt niet vertaald*

zie ook r. 30, 45, 49, 92, 103, 117, 132, 189, 207, 229, 281, 315, 360, 379, 391, 395, 397, 457, 464, 478, 525, 556, 581, 602, 633, 647, 706, 741, 775, 841, 904, 910, 927, 1012, 1064, 1069

r. 9-10 roekeloos, MNW, roekeloos¹: *zorgeloos, zonder plichtsgevoel*

r. 10-11 versuemeleec, MNW, versumelijc: *nalatig*

r.12 sine, MNW, sijn¹: *zijn*

zie ook r. 112

r. 15 weerdegheer, MNW, werdich: *waardig, edel*

zie ook r. 46-47, 135, 247, 312, 376, 721, 772, 860, 929

r. 16 alder, MNW, alder: *aller-*

zie ook r. 39, 51, 351, 547, 550, 574, 607, 759, 915, 917, 937, 1054

r. 16-17 wtuercorenste, MNW, utevercoren: *voortreffelijk, uitstekend*

zie ook r. 59-60, 139, 467, 520, 547, 565, 656, 732, 956, 969, 1078

r. 17 gheminde, MNW, gemint: *gemind*

zie ook r. 24, 41, 48-49, 429-430, 495, 548, 554, 566, 567, 610, 643, 862

r. 17 bruyt, MNW, bruut¹: *bruid, jonggehuwde vrouw*

zie ook r. 24, 51, 60, 139, 313, 430, 467, 496, 520, 548, 555, 565, 610, 643, 657, 733, 857, 969, 1019

r. 18 heylegheer, MNW, heilich: *heilig*

zie ook r. 211, 311, 312, 365, 372, 402, 403, 407-408, 411, 415-416, 428, 466, 475, 574, 601, 605, 628, 635, 705, 726, 732, 742, 751, 770, 784-785, 808-809, 835, 841, 844, 846-847, 858, 872, 875, 881, 883-884, 895, 915, 923, 937-938, 945, 1054-1055, 1076

r. 18 druuldicheit, MNW, drievoudicheit: *drieenheid*

zie ook r. 311, 859

r. 19 hoecheleec, MNW, hogelijc¹: *geëerd, in aanzien*

zie ook r. 52, 857

r. 20 menichfuldicheit, MNW, menichvoudicheit: *veelheid, menigte*

r. 21-22 hoeghe, MNW, hooch: *hoog, voornaam*

zie ook r. 32

r. 23 noch, MNW, noch¹: *nog*

zie ook r. 350, 353, 358, 359, 400, 452, 561, 593, 641

- r. 24 sijnder, MNW, sijn: *zijn*
 zie ook r. 50, 50-51, 76
- r. 25 weerdicheyt, MNW, werdicheit¹: *eer(betoon), eerbied*
 zie ook r. 44, 58, 658, 660
- r. 27-28 teekene, MNW, teken¹: *teken, merk(teken)*
 zie ook r. 752, 921
- r. 28 miraculen, MNW, mirakele: *wonder, wonderteken*
 zie ook r. 54
- r. 30 dies, MNW, dies¹: *daarvan*
 zie ook r. 93, 515, 870
- r. 30 ghelike, MNW, gelike⁵: *gelijk(e)*
 zie ook r. 274
- r. 31 dinckende, MNW, denken: *bedenken, in gedachte houden*
 zie ook r. 872-873
- r. 31 woert, MNW, wort¹: *woord*
 zie ook r. 209, 268, 568, 636, 922, 931, 1037
- r. 32 prophete, MNW, prophete: *profeet*
- r. 33 seet, MNW, seggen¹: *zeggen, spreken*
 zie ook r. 745
- r. 33 groet, MNW, groot¹: *groot, voornaam, aanzienlijk*
 zie ook r. 29, 68, 100, 124, 181, 182, 196, 240, 249, 263, 290, 305, 345, 347,
 450, 494, 589, 619-620, 658, 703, 757, 784, 802, 845, 847, 869, 882, 1039
- r. 34 gherecht, MNW, gerecht²: *rechtvaardig*
- r. 35 herten, MNW, herte: *hart*
 zie ook r. 563, 647, 684, 765, 787, 837, 996, 1023, 1038
- r. 36 wtneminghe, MNW, uteneminge: *uitzondering*
- r. 36 persoenen, MNW, persone: *persoon*
 zie ook r. 65-66, 168
- r. 36-37 gheloeft, MNW, geloven²: *toestemmen, beloven*
- r. 37 si, MNW, si¹: *zij (vrouwelijk enkelvoud of meervoud van alle geslachten)*

zie ook r. 44, 81, 84, 85, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 110, 129, 148, 150, 188, 209, 213, 214, 216, 222, 255, 259, 262, 323, 353, 356, ...

r. 38 wt, MNW, uut: *uit*

zie ook r. 224, 235, 258, 276, 352, 545, 627, 753, 806, 811

r. 38-39 betrouwen, MNW, betrouwen: *vertrouwen*

zie ook r. 552-553, 564

r. 39 wijste, MNW, wijs: *verstandig, geleerd, braaf*

zie ook r. 651, 1045

r. 39 ioffrou, MNW, joncfrouwe: *jonge vrouw*

zie ook r. 61, 69, 126, 165, 170, 202-203, 211, 232, 241, 248, 284, 361, 376, 404, 428, 435, 439, 454, 476, 543, 574-575, 601, 628, 632, 721, 722, 743, 747, 760, 771, 777, 785, 790, 798, 809, 876, 881, 923, 938, 946, 957, 975, 982, 983, 987, 1002, 1009, 1014, 1017, 1040, 1041, 1048, 1055

r. 40 bad, MNW, bidden: *bidden, (smekend) verzoeken*

zie ook r. 704, 1004

r. 40 wre, MNW, ure¹: *uur*

zie ook r. 299, 735, 831

r. 41 brudegoem, MNW, brudegome: *bruidegom*

zie ook r. 49, 147-148, 734, 834, 862

r. 42 oetmoedeleec, MNW, ootmoedelike: *genadig, nederig, eerbiedig*

zie ook r. 239, 704, 715

r. 42-43 dieneren, MNW, dienre: *dienaar, knecht*

zie ook r. 865

r. 43 dienerssen, MNW, dienresche: *vrouwelijke bediende, dienstbode*

r. 44 bewisen, MNW, bewisen: *doen blijken, bewijzen*

zie ook r. 524-525, 949

r. 45 beroeft, MNW, beroven: *ontnemen*

r. 45-46 ghewaregher, MNW, gewarich¹: *waarachtig, zuiver*

zie ook r. 132-133, 1065

r. 51 beloeft, MNW, beloven: *beloven, een gelofte doen*

r. 53 meneghen, MNW, menich: *veel, menig*

zie ook r. 396

- r. 53 schoenen, MNW, schone¹: *schitterend, mooi*
 zie ook r. 55, 62, 149, 223, 377, 426, 468, 543, 646, 773, 821, 980, 981-982,
 984, 991, 1009, 1013
- r. 54-55 sommige, MNW, somich: *sommige*
- r. 55 bescreven, MNW, bescriven: *beschrijven*
- r. 56 coepman, MNW, coopman: *handelaar, koopman*
 zie ook r. 67, 88, 91, 102, 110, 123, 157,
- r. 56 vermoert, MNW, vermorden: *vermoorden*
 zie ook r. 695
- r. 57 cundeghen, MNW, condigen: *bekend maken, mededelen*
 zie ook r. 343
- r. 59 minliker, MNW, minnelijc: *liefderijk, minzaam, beminnelijk*
 zie ook r. 147, 569, 771, 777,
- r. 64 dwelke, MNW, dewelke: *dewelke*
 zie ook r. 111, 823
- r. 65 warechteghen, MNW, waerachtich¹: *waarachtig, betrouwbaar*
- r. 67 wine, MNW, wijn¹: *wijn*
 zie ook r. 76, 77, 84, 96
- r. 68 devocien, MNW, devotie: *toewijding aan God*
 zie ook r. 169, 203, 210-211, 240, 291, 474-475, 703, 847, 861, 882
- r. 70 gheerne, MNW, gerne: *met begerigheid, graag*
 zie ook r. 171-172, 271, 383, 1042
- r. 72 vianden, MNW, viant¹: *vijand*
 zie ook r. 80, 880, 886, 935, 950
- r. 73 gheviel, MNW, gevallen¹: *voorvallen, gebeuren*
 zie ook r. 87, 176, 244, 317, 388, 440, 473, 527, 667, 793, 976,
- r. 74 auent, MNW, avont: *avond*
 zie ook r. 79, 87, 383
- r. 74 huse, MNW, huus¹: *huis*
 zie ook r. 74, 78, 256, 671
- r. 75 vrints, MNW, vrient¹: *vriend*

zie ook r. 78, 309, 341, 664, 699, 959, 970, 1001, 1015, 1067

r. 77 sinden, MNW, senden: *zenden*

zie ook r. 544

r. 79-80 wederpartie, MNW, wederpartie: *tegenpartij*

r. 80 saghen, MNW, sien¹: *zien*

zie ook r. 110

r. 80 volchden na, MNW, navolgen: *achternagaan, volgen*

r. 83 doen, MNW, doen³: *toen*

zie ook r. 181, 261, 297, 348, 408, 416, 459, 471, 489, 592, 597, 617, 626, 692, 695, 722, 749, 763, 782, 842, 846, 890, 897, 911, 992, 1054

r. 84 worpen, MNW, werpen¹: *werpen, gooien*

r. 85 iammerleec, MNW, jamerlijc: *jammerlijk, droevig*

zie ook r. 99, 115, 395-396, 479, 488-489, 588, 612

r. 86 schieden, MNW, schieden¹: *scheiden*

zie ook r. 447

r. 87 selven, MNW, selve¹: *zelf, (voorafgegaan door bepalend woord) dezelfde*

zie ook r. 113, 138, 261, 436, 580, 647, 662, 693, 695, 708, 711, 768-769, 788

r. 88 weert, MNW, waert¹: *waard, herbergier*

zie ook r. 104, 108

r. 89-90 ghemeste, MNW, gemissen: *missen, iemand niet kunnen zien of vinden*

r. 90 neernsteleec, MNW, nernstelike: *ernstiglijk*

r. 92 vant, MNW, vinden: *vinden*

zie ook r. 103, 673

r. 93 conste, MNW, connen: *kunnen, in staat zijn*

zie ook r. 189, 282, 315, 478

r. 93 berechten, MNW, berechten: *berichten*

r. 94 maerte, MNW, maerte²: *dienstmaagd, dienstmeisje*

zie ook r. 96

r. 94 hiet, MNW, heeten¹: *bevelen*

r. 97 verueert, MNW, vervaert: *ontsteld, bevreesd*

zie ook r. 191-192, 892, 908

- r. 98 dochte, MNW, duchten: *bekommerd zijn, bevreesd zijn*
 zie ook r. 979
- r. 99 hoerde, MNW, horen²: *horen*
 zie ook r. 99, 104, 105, 191, 354, 355, 409, 461, 483, 627, 710, 746, 807, 815
- r. 99 stenen, MNW, stenen¹: *klaaglijk zuchten, zacht kermen*
 zie ook r. 104, 111, 354, 483
- r. 105 weert, MNW, wert⁴: *in de richting van*
- r. 106 oec, MNW, ooc¹: *ook*
 zie ook r. 161, 611, 684, 699, 800, 866, 1013
- r. 106 sant, MNW, senden¹: *zenden, sturen*
 zie ook r. 544
- r. 113 verstoutte, MNW, verstouten: *moed krijgen*
- r. 113-114 naerder, MNW, naerre: *nader (bij), dichter (bij)*
 zie ook r. 484, 910, 912
- r. 117 antwerde, MNW, antwoorden: *antwoorden*
 zie ook r. 120, 267, 359, 489, 599, 728, 827, 832, 992, 1011, 1039
- r. 118 vergaderen, MNW, vergaderen: *bijeenbrengen, verzamelen*
 zie ook r. 913
- r. 124 innicheit, MNW, innicheit: *vroomheid, devotie*
 zie ook r. 290, 371
- r. 125 voert, MNW, vorts: *voort, dadelijk*
 zie ook r. 533, 998, 1025
- r. 127-128 emmer, MNW, emmer: *steeds, altijd*
- r. 128 cleynen, MNW, cleine¹: *klein*
 zie ook r. 631
- r. 130 besorcht, MNW, besorgen: *zorg dragen voor iemand*
 zie ook r. 491
- r. 130 verhueedt, MNW, verhoeden: *behoeden, beschermen*
- r. 132 verscheeden, MNW, verscheiden¹: *scheiden*
 zie ook r. 365, 741
- r. 134 minne, MNW, minne¹: *liefde*

- zie ook r. 474, 519-520
- r. 136 goet, MNW, goet³: *bezitting, eigendom*
- r. 143 salichleec, MNW, salichlijk: *gelukkig, voorspoedig*
zie ook r. 373, 420
- r. 143 voer, MNW, varen¹: *gaan, zich begeven*
zie ook r. 420, 504, 1078
- r. 150 perikel, MNW, perikel: *gevaar*
zie ook r. 192, 298
- r. 151 omtrint, MNW, ommetrent: *omtrent*
zie ook r. 151, 183, 316
- r. 151 iaer, MNW, jaer: *jaar*
zie ook r. 245, 316, 401, 789, 854
- r. 151-152 gheboerten, MNW, geboorte²: *geboorte*
- r. 158-159 ghewoente, MNW, gewoonte: *gewoonte*
zie ook r. 522-523, 947
- r. 159 comescap, MNW, coopmanscap: *handel, koop en verkoop*
zie ook r. 178
- r. 160 plach, MNW, plegen: *gewoon zijn*
zie ook r. 162, 171, 382, 475, 676, 880, 883, 945, 949
- r. 161 reysen, MNW, reisen¹: *reizen*
- r. 163 nuwe, MNW, nieuwe¹: *nieuw*
- r. 163 begonnen, MNW, begine: *begijn*
zie ook r. 205
- r. 164 ghefundeert, MNW, fonderen: *stichten, grondvesten*
- r. 166 love, MNW, love⁵: *lof*
zie ook r. 643, 772
- r. 173 visenterene, MNW, visiteren: *bezoeken*
- r. 175 bekint, MNW, bekend: *gekend*
- r. 180 oprees, MNW, oprisen: *opkomen*
zie ook r. 249, 305
- r. 181 tempeest, MNW, tempeest: *onweder, storm*

- zie ook r. 182, 223
- r. 183 scepe, MNW, schip: *schip*
- zie ook r. 1884, 225
- r. 185 scepman, MNW, schipman: *zeeman, matroos*
- r. 188 bereyden, MNW, bereiden²: *gereed maken*
- r. 193 meshopende, MNW, mishopen: *wanhopen*
- r. 194-195 ontbeidde, MNW, ontbeiden: *verwachten*
- r. 197 memorie, MNW, memorie: *geheugen*
- r. 198 goedertierenheit, MNW, goedertierheit: *edelaardigheid, zachtmoedigheid*
- r. 204 wech, MNW, wech¹: *weg*
- zie ook r. 204, 324, 481
- r. 207 selen, MNW, sullen: *zullen*
- r. 209-210 consent, MNW, consent: *toestemming*
- zie ook r. 974, 1068-1069
- r. 217 beruoet, MNW, baervoet: *barrevoets, met blote voeten*
- zie ook r. 237
- r. 218 tameleec, MNW, tamelijc: *behoorlijk, fatsoenlijk*
- r. 220 versuekene, MNW, versoeken: *bezoeken, naar iets gaan met een bepaald doel*
- zie ook r. 239
- r. 221-222 gelach, MNW, geliggen: *gaan liggen, kalm worden*
- r. 223-224 berrende, MNW, berrent: *brandend, vurig*
- r. 224 tortise, MNW, tortijtse: *toorts, fakkel*
- r. 226-227 verclaerde, MNW, verklaren: *verlichten, verhelderen*
- r. 237 bloets hoefs, MNW, blootshovets: *blootshoofds*
- r. 238 linen, MNW, lijn¹: *linnen, van lijnwaad gemaakt*
- r. 240-241 reverencien, MNW, reverentie: *verering, eerbied*
- r. 248-249 woenechtich, MNW, woonachtich: *woonachtig*
- r. 249-250 tweedrachticheyt, MNW, tweedrachicheit: *tweedracht, onenigheid*
- r. 263 beweecht, MNW, bewegen¹: *schokken, treffen*
- zie ook r. 330
- r. 266-267 consenteren, MNW, consenteren: *vergunnen, toestemmen in*

r. 281 benemen, MNW, benemen: *iemand iets onthouden, beletten*

r. 292 blideleec, MNW, blidelike: *verblijdend, aangenaam*

r. 293 ontfaen, MNW, ontvaen: *ontvangen*

zie ook r. 1056

r. 296 vergouden, MNW, vergelden: *belonen, vergoeden*

r. 302 saen, MNW, saen: *spoedig, weldra*

zie ook r. 918

r. 307-308 verderuen, MNW, verderven: *omkomen, op een ongelukkige wijze de dood vinden*

r. 308 alsus, MNW, alsus: *alzo, aldus*

r. 320 liede, MNW, liede: *lieden, lui*

zie ook r. 394, 408, 419, 482

r. 321 verwonnen, MNW, verwinnen: *overwinnen*

r. 326 mare, MNW, mare: *tijding, bericht*

zie ook r. 328

r. 343-344 yegheleec, MNW, iegelijc: *elk, ieder*

zie ook r. 346

r. 344 maghe, MNW, maech: *bloedverwant*

zie ook r. 959

r. 353-354 suchtinghe, MNW, suchtinge: *gekerm, geweeklaag*

r. 363-364 nemmermeer, MNW, nemmermee: *nooit meer*

r. 373 vertrec, MNW, vertrec: *uitstel*

zie ook r. 418

r. 378 gheleet, MNW, leggen¹: *leggen*

r. 378 borne, MNW, bornen: *branden*

zie ook r. 387

r. 385 ghevanckenesse, MNW, gevancnesse: *gevangenis*

r. 420 keerse, MNW, kerse¹: *kaars*

r. 424 ynde, MNW, inde: *einde*

zie ook r. 513

r. 438 vrosen, MNW, bevroren: *doen bevriezen*

r. 441 schoerde, MNW, schoren¹: *scheuren*

- r. 446 scerpheit, MNW, scharpheit: *scherpte*
- r. 458 eerterike, MNW, erderike: *aarde*
- r. 462 luterleec, MNW, luterlijc: *zuiver, rein*
- r. 471 ynghelsche, MNW, engelsc²: *Engels*
 zie ook r. 928
- r. 473-474 versleghen, MNW, verslaen: *verslaan*
- r. 484 bat, MNW, bet³: *verder*
- r. 487 beruert, MNW, beroeren: *bewogen worden, opwekken*
- r. 496 suete, MNW, soete¹: *dierbaar, zachtaardig*
 zie ook r. 568, 607
- r. 502-503 gheabsolveert, MNW, obsalveren: *absolveren, absolutie schenken*
 zie ook r. 749-750
- r. 506 boesheit, MNW, boosheit: *slechte daad, ondeugd*
 zie ook r. 510, 526, 527-528
- r. 512 ghedestruert, MNW, destrueren: *verwoesten, vernielen*
- r. 513 afgheplant, MNW, afplanen: *uitvegen, uitwissen*
- r. 516 sonderen, MNW, sonder. 3: *zondaar*
 zie ook r. 516, 550, 551, 573, 586
- r. 518 insprekene, MNW, inspreking: *ingeving*
- r. 528 gheuaen, MNW, gevaen²: *gevangen*
- r. 530 ierst, MNW, eerst¹: *eerst*
 zie ook r. 731, 968, 1057
- r. 531 ontwee, MNW, ontwee: *in tweeën, in stukken*
- r. 533-534 hancdief, MNW, hancdief¹: *beul, scherprechter*
 zie ook r. 537, 577, 592, 612-613
- r. 536 hueden, MNW, hoeden: *hoeden, bewaken*
- r. 538 verwaerden, MNW, verwaren¹: *toezicht houden*
- r. 540 properleec, MNW, properlijc: *eigenaardig, bijzonder, nauwkeurig*
- r. 541 altoes, MNW, altoos: *in alle gevallen*
 zie ook r. 654
- r. 545 archangel, MNW, archangel: *aartsengel*

- r. 546 coeren, MNW, coor²: *rij van zangers, schare van engelen*
- r. 550 troestinghe, MNW, troostinge: *bemoediging*
- r. 558 spisen, MNW, spise¹: *spijs, eten*
- r. 561 liden, MNW, liden²: *lijden, verdragen*
- r. 563-564 verduldicheec, MNW, verduldichlike: *geduldig*
- r. 570 gheuecheliker, MNW, gevoechlijc: *geschikt, bekwaam, welwillend*
- r. 570 teghenwoerdicheit, MNW, tegenwordicheit: *tegenwoordigheid, aanwezigheid*
- r. 580 verwoedde, MNW, verwoeden: *razend worden, waanzinnig worden*
- r. 580 nide, MNW, nide: *drift, hartstocht*
- r. 582 evenkersten, MNW, evenkerstijn: *medechristen*
- r. 583 dobbelder, MNW, dobbel¹: *dubbel, tweevoudig*
- r. 585 ghelaue, MNW, glavie: *de staalspits aan de lans*
- r. 589 ghecrijt, MNW, gecrijt: *geschreeuw*
- r. 589 gheluyt, MNW, geluut¹: *geluid*
- r. 594 vloet, MNW, vlieden: *vluchten*
- r. 594-595 heymeleec, MNW, heimelijc: *heimelijk*
- r. 596 yement, MNW, ieman: *iemand*
- r. 617 clergie, MNW, clergie: *de geestelijke stand, de geestelijken*
- r. 618 verblijt, MNW, verbliden: *verheugen*
- r. 623 oerlove, MNW, orlof: *verlof, toestemming*
- zie ook r. 755
- r. 641 merckeleec, MNW, merkelijc: *duidelijk zichtbaar*
- r. 644-645 vermaninghen, MNW, vermaninge: *vermaning, herinnering aan een verplichting*
- r. 661 middelersse, MNW, middelerse: *bemiddelares*
- zie ook r. 1005
- r. 663 verloes, MNW, verliesen: *verliezen*
- r. 663 cranc, MNW, cranc¹: *zwak*
- r. 666 verwaren, MNW, verwaren¹: *bewaren, behoeden*
- r. 669 messe, MNW, misse¹: *mis, viering*
- r. 679 stijl, MNW, stijl¹: *paal, peiler, pilaar*
- r. 680-681 hechte, MNW, hechte¹: *handvat, gevest*

- r. 682 verhaelde, MNW, verhalen: *terughalen*
- r. 689 ommacht, MNW, onmacht: *machteloosheid, onmacht*
- r. 690-691 huysghesin, MNW, huusgesinde: *de gezamenlijke bedienden aan een huis verbonden*
- r. 694 rueke, MNW, roeke²: *acht, aandacht*
- r. 706-707 dorstes, MNW, dorven: *durven*
 zie ook r. 814, 910
- r. 718 titelike, MNW, tidelijc: *tijdelijk, vergankelijk*
 zie ook r. 967
- r. 725 bekinde, MNW, : *bekend*
- r. 739 oeyt, MNW, ooit: *ooit*
- r. 756 op ghesneden, MNW, opsniden: *opensnijden*
- r. 756-757 wonderleecheit, MNW, wonderlijcheit: *verbazing, verwondering*
- r. 759 ombevelectere, MNW, onbeveleket: *onbevelekt, rein*
- r. 793 sede, MNW, sede¹: *gewoonte, gebruik*
- r. 801 meynden, MNW, menen¹: *menen, zijn gedachten op iets hebben*
- r. 805 steden, MNW, stede: *plaats, ruimte*
- r. 817 vercloerten, MNW, verclaren: *beschijnen, verlichten*
- r. 820 aensichte, MNW, aensichte: *gezicht, aanblik*
- r. 840 doepe, MNW, dopen: *dopen*
- r. 848 althant, MNW, althant: *terstond, aanstonds, weldra*
- r. 848-849 verwandelt, MNW, verwandelen: *veranderen, anders worden*
 zie ook r. 852
- r. 850 onuersienleec, MNW, onversienlijc: *onvoorzien, onverwacht*
- r. 883 vigilie, MNW, vigilie: *de avond voor een kerkelijke feestdag of gedenkdag van een heilige*
- r. 901 naerte, MNW, naerderen: *naderen*
- r. 927 deruen, MNW, derven²: *ontberen, missen*
- r. 928 spisen, MNW, spise²: *spies*
- r. 931 vrouden, MNW, vroude: *blijdschap, innerlijk geluk, hemelvreugde*
 zie ook r. 1081

- r. 935 versuent, MNW, versoenen: *verzoenen*
- r. 940 ghenuegheleec, MNW, genoegelijc: *aangenaam, welgevallig*
- r. 952 visierde, MNW, viseren: *bedenken, beramen*
- r. 952 schalken, MNW, schalc²: *slecht, listig*
- r. 960 stade, MNW, stade³: *bestendig, standvastig*
- r. 968 yerster, MNW, eerst: *eerst*
- zie ook r. 1057
- r. 972-973 ghesmeect, MNW, smeken: *vriendelijk vragen, flemen*
- r. 973 ghedreycht, MNW, dreigen: *dreigen, bedreigen*
- r. 980 bogaert, MNW, boomgaert: *boomgaard*
- r. 989 vertorent, MNW, vertornen: *toornig maken*
- zie ook r. 1020-1021
- r. 1023-1024 versottet, MNW, versotten: *van verstand beroven, zot worden*

